

รามเกียรติ์ : การเมืองในทางปฏิบัติ

(Ramakien : Politics in practice)

การศึกษารามเกียรติ์ในบทนี้ เพื่อสะท้อนภาพทางการเมืองในประวัติศาสตร์ที่
ให้ภาพเชิงซ้อนกับในรามเกียรติ์ จริงอยู่รามเกียรติ์อาจไม่ใช่บทสรุปของประวัติศาสตร์
การเมืองไทย และการเมืองไทยในประวัติศาสตร์อาจไม่ได้ถูกบันทึกลงในรามเกียรติ์โดย
ความตั้งใจ แต่วรรณกรรมรามเกียรติ์จะปฏิเสธไม่ได้ว่ากำเนิดขึ้นจากประสบการณ์ของ
บุคคลในยุคฟื้นฟูบ้านเมืองที่หวงระลึกถึงความรุ่งเรืองในอดีต และต้องการให้เป็นความ
ทรงจำที่เป็นจริง¹ ในส่วนทางสถาปัตยกรรม การก่อสร้าง และศิลปกรรมทั้งหมด ได้มี
การยืนยันว่าเลียนแบบจากกรุงศรีอยุธยา ไม่ว่าในค่านแผนผังเมือง พระราชวัง คลอง
วัด และการรวบรวมวรรณคดี ทั้งนี้อาจก้าวเลยไปถึงวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้มีพฤติกรรม
และวิถีชีวิตทางการเมืองเหมือนแบบอย่างที่มีในครั้งยุคทองของกรุงศรีอยุธยา รามเกียรติ์
จึงน่าจะเป็นผลผลิตในเชิงลักษณะดังกล่าวด้วย ซึ่งงานในบทนี้จะพยายามค้นหาว่า ราม-
เกียรติ์มีส่วนสัมพันธ์อย่างไรกับการเมืองในทางปฏิบัติ

¹ เสถียร สุภโศภน, ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ (พระนคร : อักษร
เจริญการพิมพ์, 2507), หน้า 89 - 103 แม้จะมีการเลียนแบบแต่การฟื้นฟูของรัตนโก-
สินทร์ก็มีความแปลกใหม่และเป็นตัวเองค่อนข้างมากอ่านใน ชาอุวิทย์ เกษตรศิริ, "มอง
ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์," ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 2 ฉบับที่ 6 (เมษายน 2524) :
หน้า 15.

การค้นหาค้างกล่าวที่ใกล้ความจริง คือการศึกษาผลลิตผลรามเกียรติ์โดยผูกพันกับกาลเวลาว่า มีเหตุผลและส่งผลเช่นไร โดยสัมพันธ์กับวรรณคดี พงศาวดาร และพระราชภารกิจที่รัชกาลที่ 1 ทรงปฏิบัติ/ซึ่งจะทำให้มองเห็นการรับใช้การเมืองจากรวมคดีเล่มนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วยการมองการรับใช้ดังกล่าวโดยวิธีการเปรียบเทียบจากเหตุการณ์ที่เป็นจริงไปสู่รามเกียรติ์ และจากรามเกียรติ์ไปสู่เหตุการณ์ที่เป็นจริง

รามเกียรติ์โดยผูกพันกับวรรณคดี

พระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1 เริ่มแต่งในปี 2340² อันเป็นที่ระบุดัดอพระในงานพระราชนิพนธ์อื่นอีก 2 เล่ม คือ อีเหนาและคาหลัง ไม่อาจทราบเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์ได้ซึ่งมักเป็นเรื่องปกติของงานวรรณคดีทั่วไปในยุคก่อน เป็นที่น่าสังเกตว่าเราไม่ทราบว่ารามเกียรติ์แต่งเสร็จในปีใด ดังนั้นอิทธิพลของเหตุการณ์ต่าง ๆ ต่อรามเกียรติ์ในช่วงระยะที่แต่งจึงระบุแน่นอนลงไปไม่ได้ ต้องเอาปี 2340 เป็นเกณฑ์ จะพบว่ามิงงานอยู่ประมาณ 4 - 5 ชิ้น ที่เป็นงานสำคัญก่อนหน้ารามเกียรติ์คือ นิทานอิเหนาราชธรรม (โปรดให้แต่ง 2325), อุรุท (2326), ราชาธิราช (2328), นิราศท่าดินแดง (2329), และหากรวมพระไตรปิฎกด้วย (2331) ทั้งนี้ไม่นับงานชิ้นย่อยและไม่รู้เวลาที่แต่งแน่นอน ส่วนงานหลังรามเกียรติ์มี 3 ชิ้น คือ ไทรภูมิโลกวิจิตรจินตคาถา (2345), สามก๊ก (ประมาณ 2345),³ และหากรวมการชำระกฎหมายด้วย (2347)

²ปีที่แต่งค่อนข้างแน่นอนเพราะระบุตอนท้ายเรื่องว่า
 แรกนิพนธ์สาร รามราพณ์ นีแธ
 ศักราชพันห้าร้อย สิบเก้าปีมะเส็ง

และยังย่ำว่าเป็นงานในพระราชนิพนธ์ รก 11308

³ปีประมาณแต่งสามก๊กดูใน กรมพระยาคำรงราชานุภาพ. "ตำนานสามก๊ก," สามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลังหน (พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2513), หน้า 8.

จะพบว่าช่วงการครองราชสมบัติเกือบ 28 ปี รามเกียรติ์ถูกนิพนธ์ในปีที่ 16 ของการครองราชย์ ซึ่งผ่านการเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้เกินครึ่งทางเล็กน้อยในการส่งผ่านความต่อเนื่องไปยังครึ่งหลังของรัชกาล รามเกียรติ์จึงเป็นเรื่องของการคลุกเคล้าและปรับปรุงวรรณคดีก่อนหน้านั้นให้เป็นผู้ตราสำเร็จในงานนี้ และนำไปขยายประเด็นบางเรื่องที่ไม่ได้เน้นหรือไม่จะแจ้งในครึ่งเวลาหลัง ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นได้ว่า

1. การเน้นธรรมชาติของผู้ปกครองในอิหร่านราชธรรมเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับความชอบธรรมเมื่อแรกการปกครอง อุณรุทเป็นเรื่องคล้ายรามเกียรติ์แต่ซับซ้อนน้อยกว่า ราชชาธิราชเพิ่มความเข้มข้นเมื่อเทียบกับ 2 เรื่องแรก หรือแม้จนกระทั่งก่อนมีรามเกียรติ์ เพราะราชชาธิราชแสดงคอมมิวนิสต์ตรงต่อปัญหาพม่าในฐานะชาติศัตรูที่พ่ายแพ้แก่มอญ และการยกพระเจ้าปิฎกธรขึ้นเป็นกษัตริย์ทั้งที่เป็นสามัญชน ราชชาธิราชเป็นการเรียกร้องต่อปัญหาของอาณาจักรร่วมกับพระองค์อย่างตรงไปตรงมา ง่ายต่อความเข้าใจต่อความชอบธรรมในการแก้ปัญหาของอาณาจักรที่คนไทยควรตระหนักถึง นิราศท่าดินแดงเป็นการแสดงถึงนโยบายของพระองค์ต่อการปกครองโดยเฉพาะต่อพุทธศาสนา, อาณาจักร, ประชาชน และข้าราชการ (การเรียงลำดับเช่นนี้มีความหมายเพราะจะถูกเน้นเช่นนี้ตลอดเวลา)⁴ และสุดท้ายคือ พระไตรปิฎก อันเป็นเรื่องที่เน้นพุทธศาสนาโดยตรง

2. พัฒนาการเหล่านี้จะถูกบรรจุลงในรามเกียรติ์ เพราะรามเกียรติ์เน้นผู้ปกครองที่มีธรรมจะชนะอธรรม ส่วนอุณรุทเป็นเพียงความพยายามขั้นต้นและแบบฝึกหัดของงานที่ยิ่งใหญ่ก่อนถึงรามเกียรติ์ แม้ว่าการสงครามและความชอบธรรมต่อการปกครองจะมีในราชชาธิราชก็ถูกบรรจุลงในรามเกียรติ์เช่นกัน แต่ในรามเกียรติ์แปลกกว่า เพราะ

⁴ คังค้ำกลอนที่ว่า "ตั้งใจจะอุปถัมภ์ ขอยกพระพุทธศาสนา จะป้องกันขอบขันฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี จะบำรุงหังปฐมสุรางค์รัก ให้อัครเรศเป็นสุขจำเวญศรี...." อ่านในประยูร สิทธีพันธ์, สามวัง (พระนคร : โรงพิมพ์นิยมวิทยา, 2506), หน้า

เป็นสงครามที่เกิดจากการสัปดาห์สรีเยียงโจว ในขณะที่ราชาธิราชเป็นสงครามขยายดินแดน ซึ่งถูกต้องกว่าในฐานะความหมายของสงคราม พฤติกรรมของพม่าที่บุกชิงทรัพย์สินและกวาดต้อนผู้คนในอยุธยาไปเป็นพฤติกรรมเยียงโจว ไม่ต่างอะไรกับทศกัณฐ์ การสังสอนค่ายสงครามเป็นเรื่องต้องกระทำ⁵ และไม่ควรรคหา⁶ ในเรื่องของสิทธิในความเป็นกษัตริย์ แสดงให้เห็นถึงบทบาทของทหารเอก เช่น หนุมานไครครองอยุธยา ชมพูพานไครังปางตาล และสุรเสนไครังนครสัตหสาสุร ไม่นับกระบี่อื่นที่ได้ตำแหน่งอุปราชในหลายเมือง⁷ แท้จริงกระบี่เหล่านี้แม้จะเป็นขุนนางในภพนี้ แต่ปางก่อนเป็นถึงเทวบุตรทั้งสิ้น ก็ในเมื่อการเป็นราชาต้องเป็นสมมติเทพ ทหารเอกจึงมีสิทธิเป็นราชาได้ ก็เพราะอาจจะมีบารมีแห่งความเป็นเทวบุตรมาก่อนอันเป็นบทพิสูจน์ที่ถูกกำหนดมาแล้วล่วงหน้าแล้ว ยิ่งหนุมานเป็นสิ่งที่เคยอุปถัมภ์ศาสนาอีกค่ายเพราะเคยบวชเรียน บารมีแห่งศาสนาวงกับการเป็นเทวบุตรยิ่งทำให้สอดคล้องกับการเป็นราชาว่าพระเจ้าวิภูภธรในราชาธิราช แต่สิ่งเหล่านี้มิได้ถูกอย่างตรงไปตรงมาแบบราชาธิราช สำหรับนโยบายที่ปรากฏในส่วนของนิราศท่าดินแดง ได้นำมาปฏิบัติในการดำเนินเรื่องรามเกียรติ์ ที่สำคัญได้แก่ การปราบเสี้ยนหนามต่อศาสนา ดังเช่น ท้าวทศรถว้ายักษ์สร้างความสำเร็จครอนใน 3 โลก แต่เมื่อกลไกกฎทูลเชิญนารายณ์

⁵ในสงครามรัชกาลที่ 1 ไทยบุกถึง 3 ครั้ง ใน 7 ครั้ง ในรัชกาลที่ 3 ไทยเคยช่วยอังกฤษรบพม่า และตีเชียงตุงทั้งในรัชกาลที่ 3 และที่ 4 ดู ปพ. ภาคที่ 6 เล่ม 7

⁶ไทยไม่ยอมรับเจรจาความเมืองกับพม่าจนถึงรัชกาลที่ 4 ดูใน ปพ. ภาคที่ 21 เล่ม 13, หน้า 245 - 353, ผู้เขียนเคยสนทนากับพระมหาคณิศร พระปลัดขวาในสมเด็จเจ้าพระยารามราชนิกาย (วาสน) ว่ามีความเชื่อว่าไม่ให้ลูกหลานไทยรบพม่า แม้ในปัจจุบันไม่มีคณะสงฆ์พม่าในไทย มีแต่จีนนิกาย อันนัมนิกาย ส่วนนิกายรามัญเคยมีแต่ปัจจุบันรวมในคณะสงฆ์ไทย

อวตารคือพระอิศวร กลับเน้นว่ายักษ์ทำให้โยคีไม่มีที่เจริญสติภาวนา⁸ พระอิศวรจึงมีบัญชาให้พระนารายณ์อวตารเพื่อทำลายยักษ์ต่อกรณีการสืบศาสนา และนี้เป็นพันธะต่อเจ้าตากและรัชกาลที่ 1 ในการถูกอัญเชิญมาเป็นผู้ปกครองเพื่อปราบพม่าผู้เคยทำลายวัด และสุ่มไฟลอกของหมู่พระพุทธรูป การเน้นศีลธรรมในเรื่องรามเกียรติ์จึงมีความดีสูง แม้กระนั้นก็เป็นกรอย่างที่เลื่อนลอย เพราะธรรมะในรามเกียรติ์ไม่ได้นิยามว่าคืออะไร ส่งผลอย่างไร ความหมายกลับถูกนำมาอธิบายอย่างชัดเจนในงานถัดมา คือ ไตรโลกวินิจฉัยซึ่งสร้างระบบความเชื่อทางศีลธรรมที่จริงจังกว่า

ในค่านิยมสงครามรามเกียรติ์เต็มไปด้วยฉากที่ชาตรสชาตทางหมากกลอันลึกซึ้ง แต่ได้นำมาย้ำในสามก๊กเป็นการชี้ให้เห็นว่าสงครามเป็นสิ่งจำเป็นดังที่เน้นในรามเกียรติ์ แต่ต้องลึกซึ้งในบุทวิธิอย่างสามก๊ก หนุมาณอาจชำนาญในการใช้กลยุทธ์แต่ก็ยิ่งห่างเมื่อเทียบกับยุทธศาสตร์ของขงเบ้ง วิถีชีวิตในรามเกียรติ์นอกเหนือจากกฎเกณฑ์ในภาวะสงครามและการย้ำถึงชั้นศีลธรรมต่อศีลธรรม แล้วการดำเนินชีวิตของตัวละครยังย้ำให้อยู่ภายในระเบียบสังคม ซึ่งหลายตอนถูกบันทึกลงในกฎหมายตรา 3 ดวง เช่น การฟ้องร้องของทศกัณฐ์ต่อท้าวมาลีวราชเป็นการฟ้องควาวาจา⁹ ในพระราชกำหนดใหม่บัญญัติไว้ว่า ผู้มีคดีฟ้องร้องห้ามมิให้เขียนหนังสือฟ้องคู่แค้น แต่ให้เข้าไปเจรจาทูลลูกขุน (ศาลาและศาลหลวง) และให้การต่อหน้าควาวาจา¹⁰ เพราะการแต่งคำร้องเป็นหนังสือพวกหนังสือจะตกแต่งคำกล่าวหาได้ดีกว่า มีผลต่อปัญหาความยุติธรรม เป็นต้น

3. ค่ายเหตุนี้รามเกียรติ์เป็นวรรณคดีที่รวบรวมประสบการณ์ส่วนหนึ่งไว้ เพื่อ

⁸ รก 02011 - 17

⁹ รก 07092 - 3

¹⁰ กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 5, หน้า 210. เป็นพระราชกำหนดใหม่ตรา

เป็นแบบอย่างของประสบการณ์ต่อมา รามเกียรติ์จึงเป็นวรรณคดีกว้าง ๆ การเก็บรายละเอียดที่ลึกซึ้งมักเป็นระยะหลังจากนั้น

4. โดยลักษณะดังกล่าว รามเกียรติ์จึงแสดงการจักระเบียบภายในสังคม และความสัมพันธ์ (ทั้งในแง่มิตรและศัตรู) ทอสังคมนาภายนอก ในส่วนของการจักระเบียบภายในสังคม เช่น การเน้นถึงวิถีชีวิตของผู้ปกครองและพันธะกรณีต่อผู้ไต่บังคับบัญชา ในส่วนของการสัมพันธ์กับอาณาจักรอื่น อยู่ในรูปของสงครามและสันติภาพ ซึ่งทั้งสองส่วนนี้จะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

รามเกียรติ์โดยความผูกพันกับพงศาวดาร

การศึกษาการเมืองในประวัติศาสตร์จำเป็นต้องใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ พงศาวดารเป็นหลักฐานที่นิยมอ้างถึง ทั้งนี้เพราะการชำระพงศาวดาร มิใช่เป็นเพียงการเพิ่มเติมพงศาวดารเก่าให้สมบูรณ์มากขึ้น แต่หมายถึงการแก้ไขตัดแปลงเนื้อหาไปสู่มุมของผู้ชำระพงศาวดาร การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมแฝงแนวความคิดเบื้องหลังไวยาหารของภาษาต่อเหตุการณ์ทางการเมือง ซึ่งสามารถเป็นหลักฐานชั้นต้นต่อร่องรอยสภาพปรากฏการณ์ทางความคิดของสังคม¹¹ โดยเฉพาะในส่วนของชำระพงศาวดารย่อมแสดงให้เห็นถึงความต้องการและ/หรือไม่ต้องการแนวความคิดดังกล่าวนอกเหนือจากหลักฐานชั้นต้นชนิดอื่น ๆ เช่น เอกสารและจดหมายเหตุที่มักบันทึกเหตุการณ์ตรงกว่า แต่หลักฐานชั้นต้นโดยเฉพาะจากต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 1 เพื่อใช้ตรวจสอบภายในมีน้อยมาก การอิงพงศาวดารจึงจำเป็น การตีความในพงศาวดารสำหรับเหตุการณ์ในอดีต จึงสามารถบ่งบอกถึงความคิดในยุคชำระพงศาวดารได้ ดังนั้นสภาพแท้จริงของพงศาวดารเป็นเช่นไรไม่สำคัญเท่ากับแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลัง การอ่านจิตใจของผู้ชำระ (การตีความ) ดังกล่าว สามารถทำให้เข้าใจทิศทางของการดำเนินการปกครอง

¹¹ วิชา เลี้ยวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพงศาวดารอยุธยา (เอกสารโรเนียวของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521), หน้า 3.

ในสมัยนั้น ๆ ได้

พงศาวดารมีหลายฉบับแต่ที่เชื่อว่าชำระในสมัยรัชกาลที่ 1 มีประมาณ 4 ฉบับ คือ ฉบับ จ.ศ. 1145 (ไม่ทราบชำระในปีใด แต่น่าจะเป็น พ.ศ. 2326 หรืออย่างช้า 2338),¹² ฉบับพันจันทนุมาศ (พ.ศ. 2338), ฉบับพระพันธน์ (พ.ศ. 2340),¹³ และ ฉบับจักรพรรดิพงศ์ (ซึ่งไม่ทราบเวลาที่ชำระแต่ ดร. นิธิอ้างว่าชำระในราชวงศ์บ้านพลูหลวงและแทรกโดยราชวงศ์จักรี)¹⁴ ทั้งนี้ไม่กล่าวรวมถึงฉบับบริติชมิวเซียมและฉบับพิมพ์ 2 เล่ม เพราะฉบับบริติชมิวเซียมเนื้อความตรงกับฉบับพระพันธน์ ส่วนฉบับหลังเป็นการรวบรวมจากพงศาวดารหลายฉบับ¹⁶ รวมถึงฉบับพระพันธน์ด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่า

1. การชำระพงศาวดารอยุธยาที่ทราบปีชำระมีมาก่อนงานพระราชนิพนธ์ รามเกียรติ์ อย่างช้าที่สุดก็อยู่ในปีเดียวกับรามเกียรติ์¹⁷

¹² มีอยู่ในห้องสมุดศิวนาถ บันทึกรามอาสาสมัครที่จำลองไว้คือ นายศรีและนายทองอยู่ เชื่อว่านายทองอยู่อาจเป็นพระพันธน์วัดบางหว้าใหญ่สมัยพระเจ้าตาก คูในอุบลศรี อรรถพันธ์, "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับตัวเขียน : เอกสารห้องพระสมุดวชิรญาณ," วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (2524) : หน้า 74.

¹³ บางท่านค้นพบว่า ฉบับพระพันธน์ที่พิมพ์เผยแพร่ต่างกับฉบับตัวเขียน แสดงว่าฉบับพระพันธน์ที่แท้จริงยังไม่เคยถูกตีพิมพ์เลย คูในอุบลศรี, เรื่องเดียวกัน., หน้า 78.

¹⁴ ดร. นิธิ, ประวัติศาสตร์..., หน้า 7.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน., หน้า 16 แต่อุบลศรีว่าชำระโดยอาศัยฉบับพันจันทนุมาศเป็นหลักในอุบลศรี, "พระราชพงศาวดาร...", หน้า 78.

¹⁶ คูอุบลศรี, เรื่องเดียวกัน., หน้า 81.

¹⁷ ความจริงไม่ทราบแน่นอนว่าฉบับพระพันธน์ชำระในปีใด พ.ศ. 2340 เป็นตัวเลขประมาณการว่าควรเป็นเช่นนั้น ดู พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพันธน์ (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โปธิสามัคยานการพิมพ์, 2515), คำนำหน้า 6.

2. ฌบับพระพนรัตน์ไคฌบับพันจันทุมมาศเป็นฐานในการชำระ คังนั้นพงศา-
 การฌบับพระพนรัตน์จึงเป็นกระบวนการพัฒนาพงศาการขึ้นสุดท้ายในรัชกาลที่ 1 อันน่าจะ
 เป็นบทสรุปทางความคิดที่ใกล้ความเป็นจริง (ความต้องการที่ให้เป็น) มากที่สุด ยิ่งผู้ชำระ
 คือพระพนรัตน์มีความผูกพันกับรัชกาลที่ 1 เป็นพิเศษ ทั้งในแง่เป็นพระอาจารย์ในกรม
 สมเด็จพระปรมาณูชิตา ซึ่งเป็นโอรสของรัชกาลที่ 1 แล้ว ยังเป็นผู้ที่ไม่ยอมลงให้กับพระ
 เจ้าตากครั้งเป็นพระพิมลธรรมจนต้องถูกถอด และรัชกาลที่ 1 พระราชทานสมณศักดิ์คืนให้
 ทั้งยังปวารณาตัวต่อท่านด้วย จึงมีส่วนในการสร้างกลไกการชำระที่ส่งเสริมให้กับรัชกาล
 ที่ 1 ซึ่งติดกับฌบับพันจันทุมมาศเป็นการชำระอย่างเป็นทางการ การสอดคล้องความคิดบาง
 อย่างไม่สะดวกเท่า

3. ท้ามกลางกระแสความคิดภายในระบบสังคมเดียวกัน รามเกียรติ์น่าจะมี
 ส่วนสัมพันธ์กับฌบับพระพนรัตน์ เพราะอยู่ในระยะที่ใกล้กัน

4. เนื้อความในฌบับ จ.ศ. 1145 เป็นระยะเวลาในช่วงการเสียกรุงครั้งแรก
 คือ เริ่มตั้งแต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเรื่อยไปถึงพระมหาธรรมราชา และเป็นตัวแบบให้
 กับการชำระในปี จ.ศ. 1157 ส่วนฌบับจักรพรรดิพงศ์เนื้อความไม่แตกต่างจากเล่มอื่น ๆ
 ที่ชำระในรัชกาลที่ 1 ยกเว้นตอนเมื่อสิ้นพระนารายณ์ลงไป ซึ่งในส่วนเดียวกันนี้มีการ
 ชำระในฌบับพันจันทุมมาศ¹⁸ จึงนำพิจารณาถึงความสำคัญของเหตุการณ์ในคราวเสียกรุง
 ครั้งแรก โดยมีผู้นำอย่างพระนเรศวร และก่อนการเสียกรุงครั้งที่ 2 ซึ่งย้ำความล้มเหลว
 ของพระราชวงศ์สุดท้าย

5. เป็นที่น่าพิจารณาว่าแม้มีการย้ำถึงความหายนะของกรุงศรีอยุธยา ที่มาจาก
 ราชวงศ์บ้านพลูหลวง แต่ไม่มีฌบับใดที่ก้าวร้าวต่อพระเพทราชาอย่างรุนแรง (ซ้ำยังเรียก
 ว่า พระมหาบุรุษ) เมื่อเทียบกับภคินีของคัตติ ๕ มา และโดยเฉพาะพระองค์สุดท้ายใน

¹⁸อิงในฌบับพระพนรัตน์ย้ำการชำระทั้งสองตอน อ่านใน คร.นิธิ, ประวัติ-
 ศาสตร์... หน้า 15 - 6

ราชวงศ์ เพราะสิทธิธรรมของพระเพทราชาไม่ใช่ของแปลกใหม่ที่ยอมรับไม่ได้เนื่องจากเคยมีมาก่อนหน้าครั้งพระเจ้าปราสาททองแล้ว

ถึงตรงนี้พอจะทำให้มองเห็นประเด็นของการชำระพงศาวดารในรัชกาลที่ 1 ได้ 2 ประเด็น และ 2 ประเด็นนี้ก็เพื่อชีวิตของผู้ที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ในการสถาปนาราชวงศ์ใหม่เท่านั้นซึ่งจะศึกษาในหัวข้อต่อไป

รามเกียรติ์โดยผูกพันกับพระราชนิพนธ์

1. วิถีชีวิตและความเหมาะสมสำหรับผู้ที่ขึ้นครองราชย์
2. วิถีชีวิตและความเหมาะสมสำหรับผู้ที่อยู่ในราชสมบัติ

1. วิถีชีวิตและความเหมาะสมสำหรับผู้ที่จะขึ้นครองราชย์

หัวใจสำหรับผู้ที่จะขึ้นครองราชย์อยู่ที่สิทธิและความชอบธรรมต่อการได้รับราชสมบัติ โดยทั่วไปผู้ที่เคยครองราชย์ในสมัยอยุธยาเมื่อ 3 ประเภท คือ

- 1) พระบรมวงศานุวงศ์
- 2) พระ
- 3) ชุมนาง

การตั้งราชอาณาจักรอยุธยาเป็นการถ่วงดุลการเสื่อมสลายของอาณาจักรสุโขทัย ความมั่นคงของอยุธยาในชั้นแรกเกี่ยวข้องกับอาณาจักรทางเหนือไม่น้อย เป็นความพยายามตลอดเชื่อมมาจนถึงสมัยพระมหาธรรมราชา ที่จะกลืนอาณาจักร (ชาติ) สุโขทัย โดยการแต่งงานขอเหนือจากสงครามเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับราชวงศ์อยุธยา ตลอดระยะเวลา 270 ปี นับแต่แรกตั้งอยุธยา พระมหากษัตริย์แม่จะมีอยู่ 3 ราชวงศ์ คือ วงศ์เชียงราย, สุพรรณภูมิ, และสุโขทัย แต่ทั้ง 3 ราชวงศ์สืบเชื้อสายโดยสายเลือดเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าแม่จะมีการแย่งชิงราชสมบัติ แต่สถาบันพระมหากษัตริย์ก็อยู่ในน้ำมือของชนชั้นพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งสิ้น โดยเฉพาะวงศ์สุพรรณภูมิรักษาอำนาจสูงสุดไว้ได้นาน 210 ปี ซึ่งเป็นระยะหนึ่งหนึ่งของอาณาจักรศรีอยุธยา การแตกสลายของราชวงศ์ที่แข็งแกร่งเช่นนี้ แน่นอนต้องมิใช่เกิดจากสาเหตุภายใน เพราะแท้จริงเกิดจากสงครามภายนอกพม่าช่วยเปิดโอกาสให้ราชวงศ์สุโขทัยโดยพระมหาธรรมราชาเข้าแทนที่ การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำลายโครงสร้างสถาบัน

สูงสุดลงอย่างรุนแรง เนื่องจากอายุราชวงศ์ต่อ ๆ มาสั้นและราชวงศ์ใหม่นี้สั้นที่สุดเพียง 52 ปี แม้ว่าในราชวงศ์นี้จะมีกษัตริย์ที่เข้มแข็งอย่างพระนเรศวรและพระเอกาทศรถ แต่หลังจากพระเอกาทศรถสิ้นชีพี้ก็เกิดจากรัฐประหาร โดยชนชั้นนอกพระบรมวงศานุวงศ์เป็นครั้งแรก (ไม่นับขุนวรวงศาเพราะได้ตำแหน่งโดยพระราชวงศ์ คือ ท้าวศรีสุทศจาจันทร์) คือ พระเจ้าทรงธรรม และถัดจากนั้น 147 ปี สถาปนากษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยาที่ไม่อาจผูกขาดได้ในมือเจ้านายภายในราชวงศ์เดียวกันตลอด เพราะถูกแทรกแซงจากบุคคลที่ก่อกองพระราชวงศ์ใหม่ถัดมา กลายเป็นผู้มีอำนาจกว่าสามารถเป็นผู้ครองราชบัลลังก์ เพราะเพียง 10 ปีของสายพระเจ้าทรงธรรมก็ถูกครอบครองโดยขุนนางซึ่งตั้งตัวเป็นพระเจ้าปราสาททอง 79 ปีสุดท้ายของอาณาจักรศรีอยุธยา ถูกแย่งชิงโดยขุนนางอีกราชวงศ์ซึ่งนำราชวงศ์โดยพระเพทราชาเป็นราชวงศ์ของขุนนางที่ยืนนานที่สุดเกือบ 80 ปี แต่ภายใน 80 ปี มีความขัดแย้งภายในราชวงศ์สูงแทบทุกรัชกาลท้อปัญหาการไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกันในการครอบครองราชบัลลังก์

มีพระมหากษัตริย์ที่สมควรกล่าวถึงในประเด็นแรกต่อการก้าวขึ้นเป็นกษัตริย์อยู่ 5 พระองค์ เพราะทั้ง 5 พระองค์เป็นจุดวิกฤติในการเปลี่ยนแปลงค่านิยมต่าง ๆ ต่อมา คือ พระเจ้าอู่ทอง, พระมหาธรรมราชา, พระเจ้าทรงธรรม, พระเจ้าปราสาททอง และพระเพทราชา การก้าวเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจการปกครองนั้น อาจสังเกตได้จากราชาภิเษกในรามเกียรติ์ และบางทีน่าจะเป็นแนวโน้มต่อการอธิบายความชอบธรรมในการปราบดาภิเษกของรัชกาลที่ 1 ได้ ในที่นี้จะศึกษาในลักษณะสถาบันของการก้าวไปสู่ฐานะผู้ปกครองที่มาจากพระบรมวงศานุวงศ์, พระ, และขุนนาง มากกว่าในฐานะบุคคลแม่จะเอ่ยชื่อบุคคลก็ตาม

1) การก้าวเข้าสู่ตำแหน่งราชาโดยพระบรมวงศานุวงศ์
ความจริงกระบวนการเข้าสู่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในกรณีนี้เป็นไปได้ 3 ทาง

คือ

1. โดยตั้งอาณาจักรหรือกรุงใหม่
2. การสืบรัชทายาทโดยถูกต้องตามธรรมเนียมประเพณีหรือโดยปกคิวิสัย

3. การสืบตำแหน่งกษัตริย์ที่ผิดปกติ

1. การตั้งอาณาจักรใหม่เป็นการเปิดหรือขยายขยายทางออกไป เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างบ้านแปลงเมือง โอกาสในการตั้งอาณาจักร (ประเทศ) ใหม่ไม่ใช่เรื่องปกติหรือเรื่องง่าย เพราะการอพยพผู้คนที่ การสร้างพระราชฐานและตัวเมืองก็ดี การเลือกชัยภูมิของเมืองใหม่ก็ดี ตลอดจนอนาคตของความมั่นคงรุ่งเรืองหลังจากตั้งเมืองใหม่แล้วก็ดี เป็นปัญหาที่ต้องใคร่ครวญ ตลอดระยะเวลา 700 ปีเศษของชาวไทยน้อย มีการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งอาณาจักรเพียง 3 แห่ง คือ อาณาจักรสุโขทัย อโยธยา และกรุงเพชฌนนบุรี

ในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ลักษณะของพระราชวงศ์ที่ตั้งอาณาจักรใหม่มีปรากฏและเป็นตอนต้นเรื่องเท่านั้น (ยกเว้นการสร้างนพบุรีของหนุมานในตอนท้าย) อาณาจักรดังกล่าว คือ กรุงอโยธยา¹⁹ เป็นการสร้างบ้านแปลงที่เริ่มต้นใหม่ แต่เมื่ออ่านรามเกียรติ์จบจะรู้สึกว่าการตั้งอาณาจักรนี้ได้สร้างมานาน เก่าแก่จนเสมือนว่าการสร้างในตอนแรก สิ่งเหล่านี้ไม่แตกต่างจากอโยธยา²⁰ ในแง่ของชื่อเสียงเรียงนาม, การตั้งเมืองใหม่, และความเก่าแก่จนดูเป็นตำนาน

อโยธยาเป็นอาณาจักรที่สร้างขึ้น เพื่อเป้าหมายในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ชาวโลก โดยเทวโองการจากพระอิศวรให้พระอินทร์ (เจ้าตรีขันธ์) เชิญพระวิษณุกรรม

¹⁹ความจริงมีอีก 2 อาณาจักรตั้งในระยะไล่เลี่ยกับอโยธยา คือ บาคาล ซึ่ง สหมลิวันเป็นต้นวงศ์ แต่ไม่บรรยายรายละเอียดการสร้างบ้านแปลงเมือง จึงไม่ได้นำมา กล่าวไว้ในที่นี้ อีกเมืองหนึ่งคือ นพบุรี ซึ่งเป็นอีกประเด็นที่จะกล่าวต่อไป ส่วนกรุงลงกา นั้นเป็นเมืองเก่าที่สร้างใหม่

²⁰เพื่อไม่ให้สับสนจะเรียกกรุงอโยธยาในรามเกียรติ์ว่า อโยธยา ส่วนในประวัติศาสตร์ไทยว่า อโยธยา

ให้เป็นผู้สร้าง²¹ ในตำนานการสร้างอยุธยาเกิดจากพระนครเพชรบุรีอันเป็นนครเก่า เกิดอุบัติเหตุในเรือข้าวปลา การเจ็บไข้ และล้มตาย จำเป็นต้องหาที่สร้างเมืองใหม่เพื่อปักเป่าทุกชนั้น เทพก็คลำใจให้ความฝันถึงแผ่นดินที่จะสร้างกรุงใหม่²² แมว่ากรุงใหม่ของพระเจ้าอู่ทองจะสร้างโดยฝีมือมนุษย์ แต่พระนครที่พระองค์เคยอยู่เดิมสร้างโดยเทวานุภาพของพระอินทร์ทั้งสิ้น²³

ชัยภูมิที่ตั้งของอโยธยาเป็นป่าที่ชื่อทราวดี หน้หน้าเข้าหาศาลเทพารักษ์ บริเวณป่านี้เป็นที่จำศีลภาวนาของคายนสซึ่งมีชื่อว่า อจนคาวี ยุกอัคระ ทหะ และยาคะ ดังนั้นชื่อพระนครนี้จึงเกิดจากการผสมคำลงเป็นกรุงศรีอยุธยาทราวดีมีสระแก้วหล่อเลี้ยงพระนคร ในขณะที่ชัยภูมิที่พระเจ้าอู่ทองสร้างเมืองใหม่นั้น มีลักษณะแทบจะเหมือนกันกล่าวคือเป็นที่พุ่มท้านายจะเป็นดินแดนที่พุ่มทวนวิหังจะมาทำบุญกิริยาที่นี่ (เกี่ยวข้องกับทางศาสนาทำนองเดียวกับคามส) โดยที่พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพระราชพิธีสร้างพระนคร พระนครนี้มีชื่อว่ากรุงเทพมหานครทราวดีศรีอยุธยา อันเอานามมาจากชื่อพระนครเดิม คือ เทพมหานครและทราวดี คือ พระนครใหม่ตั้งอยู่ริมหนองโสน²⁴ มาผสมคำกัน แต่ไม่มีวัดต้องสร้างวัดลงหน้าเมืองในภายหลังให้นามว่า วัดพุทไธสวรรค²⁵

²¹ ข้อความการสร้างเมืองอโยธยาอย่างละเอียดดูใน รก 01008 - 22

²² คำให้การชาวกรุงเก่า พิมพ์แจกในงานศพคุณหญิงเสนีวงศ์ถณี (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒานการ, 2468), หน้า 46.

²³ คุจุลยุทธการวงศ์ใน ปพ. ภาค 66 เล่ม 41, หน้า 40.

²⁴ เรื่องเดียวกัน., หน้า 41.

²⁵ คำนไต้เป็นหน้าพระนคร วัดพุทไธสวรรค้อยู่คำนไต้แต่ค่อนมาทางตะวันตก จึงหน้าเข้าหาพระนครคูนแผนที่ใน คำให้การชาวกรุงเก่า..., หน้า 201. และตำนานกรุงเก่าใน ปพ. ภาค 63 เล่ม 37, หน้า 104 - 5

ภายในพระราชฐานอยุธยาได้สร้างมหาปราสาทสามองค์ คือ ไพบูลย์, ไภษยนต์, และไอศวรรย์มหาปราสาท อพยพผู้คนทั้งปวงเข้าอยู่ในเมือง เช่นเดียวกับรามเกียรติ์ สร้างปราสาท 3 องค์ และนำผู้คนจากทุกสารทิศเข้ามาพำนัก ทั้งโยชยาและอยุธยาเมื่อแรกตั้งมีการขยายพระราชอาณาเขตประเทศราชออกไปอย่างกว้างขวาง²⁶ ทั้งค่ายคูประตูหอรบต่างก็มีคล้ายกัน นำสังเกตที่ว่าผู้ครองอยุธยา คือ พระเจ้าอู่ทอง ซึ่งระบุว่ามิบุณญาธิการตั้งแต่อยู่ในครรภ์ และเมื่อคลอดแล้วพระอินทร์ก็คอยอภิบาลรักษาให้²⁷ เช่นเดียวกับผู้ครองโยชยา คือ อโนมาตน์เป็นเทวดาที่ส่งมาปกครองและอยู่ในความอุปถัมภ์ของเทพเจ้าเช่นกัน

ในแง่ของการตั้งอาณาจักรใหม่มีข้อนำสังเกตร่วมกัน ดังนี้

1. ทั้งเรื่องรามเกียรติ์กับตำนานการสร้างกรุงศรีอยุธยาในจุลยุทธการวงศ์ และความทรงจำของชาวกรุงเก่าคล้ายกันมาก (ข้อเท็จจริงเป็นอีกประเด็นแต่ความเชื่อปรากฏอยู่จริง)
2. จะพบว่าในทางการเมือง สำหรับผู้ตั้งอาณาจักรใหม่ ผู้นำเหล่านั้นจะต้องมีอะไรที่พิเศษกว่าบุคคลอื่นกษัตริย์คือ มีฐานแห่งเทวานุภาพ
3. ขรมเคษานุภาพของกษัตริย์ไม่ใช่ไม่มีในตัวกษัตริย์เท่านั้น แต่เทวานุภาพดังกล่าวจะต้องคุ้มครองราชอาณาจักรใหม่นั้นด้วย
4. เทวานุภาพจำเป็นในตัวกษัตริย์ แต่สำหรับรัชภูมิแล้วไม่พอ ต้องอาศัยศาสนานุภาพด้วย ไม่ว่าจะในแง่ของคาบสหรือพุทธทำนาย และเมื่อตั้งพระนครแล้วจะต้องมีศูนย์กลางแห่งศาสนา เช่น วัดอยู่หน้าเมือง เป็นไปได้ที่วากษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจ แต่สำหรับหลักเมือง อำนาจอย่างเดียวไม่พอ ศีลธรรมจำต้องมีภายในเมืองด้วย
5. องค์ประกอบของราชอาณาจักร นอกจากขึ้นกับปัจจัยภูมิศาสตร์ เช่น ที่

²⁶ จุลยุทธการวงศ์ใน ปพ. ภาค 66 เล่ม 41, หน้า 42. และพร., หน้า

²⁷ เรื่องเดียวกัน., หน้า 39 - 40.

ตั้งและการสร้างบ้านแปลงเมืองแล้วยังต้องขึ้นกับผู้คน การระดมผู้คนให้เข้ามาพำนักใน
ราชอาณาจักรเป็นสิ่งจำเป็นภายในรัฐ

6. เมื่อก้าวเข้าสู่ความเป็นราชา ณ ดินแดนใหม่ หน้าที่ใหม่ที่สำคัญของกษัตริย์
แบบนี้ คือ การรบและขยายดินแดนเพื่อให้ประชาชนเห็นคุณภาพของการเป็นผู้นำ และเป็น
ไปได้ว่าสำหรับพระนครใหม่จำเป็นต้องแสดงความเข้มแข็ง เพื่อเป็นการข่มขู่ต่อผู้ที่จะเป็น
ศัตรูก็เป็นไปได้ และสำหรับพระนครใหม่การได้ประเทศราชนำมาซึ่งความมั่งคั่ง และ
จำเป็นสำหรับการก่อสร้างเมืองต่อไป

ลักษณะแบบเดียวกันไม่ได้สอดคล้องกับรามเกียรติ์ เฉพาะอยุธยาเท่านั้นแม้กรุง-
เทพา ของรัชกาลที่ 1 ก็ทำนองเดียวกัน (เพราะแปลนของกรุงเทพา ได้รับแบบแปลนจาก
อยุธยา)

2. ส่วนการสืบตำแหน่งกษัตริย์โดยธรรมเนียมประเพณีหรือโดยปกติวิธีนั้น
จะไม่นำมาศึกษาในที่นี้ เพราะเป็นสิทธิและความชอบธรรมต่อการขึ้นครองราชบัลลังก์อยู่
แล้ว เนื่องจากได้รับพระราชอำนาจตามประเพณี เช่น ความเป็นรัชทายาทไม่ว่าใน
ตำแหน่งอุปราชหรือพระราชโอรส โดยไม่มีราชวงศ์และขุนนางคัดค้าน ในรามเกียรติ์มีการ
กล่าวถึงการมอบราชสมบัติเช่นนี้ เช่น สัสดีเสนยกราชบัลลังก์ให้ทศกัณฐ์ หรือสหมลวันยก
เมืองให้โอรสมหาหมยักษ์ ๆ ยกให้มัยราพณ์ เป็นต้น

3. การสืบตำแหน่งพระมหากษัตริย์ที่ผิดปกติ

เป็นการก้าวเข้าสู่ผู้ปกครองประเทศที่ผิดแบบแผนที่เคยวางไว้ แม้ว่าผู้นั้นจะได้
เป็นพระราชวงศ์ก็ตาม แต่อยู่ในลำดับที่ยังไม่สมควรจะได้เป็นกษัตริย์ แต่กลับได้เป็น ไม่
ว่าด้วยวิธีการใดก็ตาม ซึ่งลักษณะเช่นนี้ปรากฏในเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่ถูกบันทึกลงใน
รามเกียรติ์ด้วย ตัวอย่างเช่น การครอบครองอยุธยาโดยพระมหาธรรมราชาและลงกา
ด้วยพิเภก หรืออโยธยาโดยพระพรต เป็นต้น

ในกรณีของความเป็นพี่น้องในราชวงศ์เดียวกันมักจะมีปัญหาของการแก่งแย่งใน
ราชบัลลังก์ ถ้าบังเอิญพี่น้องคู่นั้นมีศักดิ์และสิทธิ์ใกล้เคียงกันดังตัวอย่าง พระเจ้าเสือกกับเจ้า
พระขวัญ, พระเจ้าท้ายสระกับพระเจ้าบรมโกษ, พระเจ้าเอกทัศกับพระเจ้าอู่ทอง,

สมเด็จพระนังเกล้าฯ กับพระจอมเกล้าฯ หรือแม่แก่รัชกาลที่ 1 กับวังหน้า ในตอนท้ายรัชกาล เป็นต้น ทุกคู่พระองค์ (ยกเว้นคู่รัชกาลที่ 1 ซึ่งจะกล่าวเป็นประเด็นต่างหากในตอนข้างหน้า) ต่างเป็นที่-น้องกันทั้งสิ้น ในรามเกียรติ์พระรามและพระพรตเป็นที่-น้องที่เกิดจากคนละแม่เหสี ในฐานะที่พระรามเป็นพี่ยอมไคร้รับลิตีเป็นรัชทายาทก่อน ท้าวทศรถซึ่งเป็นพระราชปิตาก็มีความปรารถนาจะยกราชสมบัติให้ แต่ราชสมบัติกลับได้แก่พระพรตอันที่จริงพระพรตเคยผ่านการบริหารสูงสุดมาแล้ว คราวที่ท้าวไถยเกษให้ไปช่วยราชการความซ้ำของที่เป็นไปได้ในตัวพระพรตน่าจะมีสูงกว่าพระราม แต่การไคร้ราชสมบัติที่อโยธยาเพราะสัจยสัญญาที่ท้าวทศรถได้ให้กับนางไถยเกษผู้เป็นมารดาพระพรต ทำให้พระรามต้องออกไปบวช มีข้อน่าสังเกตที่²⁸เกี่ยวกับแนวความคิดในการสืบราชสมบัติระหว่างผู้ที่เป็นที่-น้องตามรามเกียรติ์ ดังนี้

1. ศักดิ์และลิตีโดยราชประเพณีจะต้องได้กับราชโอรส (องค์โต) ที่เป็น หน่อพระพุทธรเจ้า²⁸
2. และจะมีความมากขึ้นถ้าพระราชปิตามีพระประสงค์ดังกล่าวด้วย
3. ถ้าผู้มีศักดิ์และลิตีต่ำกว่า ไคร้ครองราชบัลลังก์อาจเนื่องมาจากสัจยสัญญาบางประการ หรือผู้นั้นเคยได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยบริหารราชการต่อพระมหากษัตริย์

²⁸ สอดคล้องในกฎหมายตรา 3 ดวง เล่มที่ 1, หน้า 70 - 1 ซึ่งความจริงเพียงจำแนกระดับชั้นพระราชโอรสแต่ไม่ได้กำหนดว่าใครจะได้เป็นผู้ครองราชสมบัติ และราชวงศ์หนึ่งจะมีอัครมเหสีได้ก็พระองค์ ในกรณีของรัชกาลที่ 5 มีพระมเหสีถึง 4 พระองค์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตเป็นที่เข้าใจว่าจะได้ครองราชย์หลัง ร.6 ด้วยซ้ำ แม้จะเป็นโอรสในมเหสีองค์ที่ 4 ก็ตาม เพราะพระชันษามากกว่าเจ้าฟ้าจักรพงษ์ และ ร.7 ถ้าเช่นนั้นทั้ง 4 มเหสีมีโอรสเสมอกัน คิดเห็นว่าใครมีพระชนมายุแก่กว่าเท่านั้น นั่นแสดงว่าเป็นหน่อพระพุทธรเจ้าทั้งสิ้นถ้าประสูติในมเหสีดังกล่าว แต่บังเอิญรัชกาลที่ 5 พระราชทานพรพิเศษ (สัจยสัญญา) ให้สายของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีใน จ. ศิวลักษณ์, คันทองส่องเจ้า (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2525), หน้า 104 - 5.

4. ถ้าคู่พระองค์ทั้งสองรวมขอมกันได้หรือรักใคร่กันดี ฝ่ายหนึ่งมักมีทางออกทางเดียว คือ การออกผนวช (มิฉะนั้นก็จำเป็นต้องปลงพระชนม์)

แบบแผนพฤติกรรมดังกล่าว เป็นจริงในอดีตก่อนรัชกาลที่ 1 และได้รับการยืนยันแม้กระทั่งหลังรัชกาลพระองค์ เช่น

พระเจ้าเสือเป็นโอรสบุญธรรมของพระเพทราชา และได้ถวายราชสมบัติให้แก่พระปิตุมาบุญธรรมก่อน ทั้งที่พระองค์มีสิทธิจากคราวล้มราชวงศ์ปราสาททอง²⁹ เป็นสัจย์สัญญาว่าพระองค์ยังทรงไว้ซึ่งสิทธิธรรม พระเพทราชาเองก็ยอมรับเพราะตั้งไว้ในตำแหน่งวังหน้า และเป็นกำลังสำคัญในการกำจัดราชบัลลังก์ให้แก่พระเพทราชา แต่เมื่อพระเพทราชามีราชโอรสเจ้าพระขวัญ ประสูติจากกรมหลวงโยธาทิพซึ่งเป็นภคินีของพระนารายณ์ และอยู่ในตำแหน่งพระอัครมเหสีฝ่ายขวา³⁰ ทั้งโปรดปรานที่จะให้เป็นกษัตริย์ต่อไปด้วย ประกอบกับเจ้าพระขวัญมีข้าไทมาก ขุนหลวงสรศักดิ์ไม่มีทางออกอื่นอีกนอกจากปลงพระชนม์เจ้าพระขวัญ

ในกรณีพระเจ้าท้ายสระและพระเจ้าบรมโกษรันั้น ก่อนพระเจ้าเสือสิ้นพระชนม์ได้มอบราชสมบัติให้แก่พระเจ้าบรมโกษรั ซึ่งเป็นพระอนุชาแทนพระเชษฐาเนื่องจากถูกกีดกัน เมื่อพระราชบิดาสวรรคตพระเจ้าบรมโกษรัเวนคืนราชสมบัติให้พระเชษฐา โดย

²⁹ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่า พระเจ้าเสือได้สิทธิการสืบราชบัลลังก์ เพราะขุนนางถวายเนื่องจากรู้ว่าเป็นโอรสลับของพระนารายณ์แต่ไม่ทรงรับ อ้างว่ายังมีบิดาบุญธรรมอยู่ภายใน คำให้การชาวกรุงเก่า... หน้า 121. และในฉบับพระพนรัตน์ว่า พระเพทราชาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นวังหน้าเมื่อขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ นี้เป็นข้อสัญญาว่าพระองค์จะต้องเป็นกษัตริย์องค์ต่อไปดู พร., หน้า 493.

³⁰มองเซนเซอร์เคอซีเซเองก็เห็นว่าเจ้าพระขวัญซึ่งเป็นอนุชาสมควรจะได้เป็นกษัตริย์มากกว่า เพราะมีศักดิ์และสิทธิ์โดยราชประเพณีดู จดหมายเหตุของบาทหลวงฝรั่งเศสใน พ.ศ. ภาศที่ 37 เล่ม 22, หน้า 35.

พระองค์เองเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล สัตย์สัญญานี้ได้ถูกละเมิดเมื่อพระเจ้า
 ท้ายสระดินพระชนม์มทรงมอบราชสมบัติให้โอรสแทนกรมพระราชวังบวรฯ โอรสองค์โตของ
 พระเจ้าท้ายสระเลี้ยงด้วยการออกผนวชไม่ยอมสึก แต่โอรสองค์รอง ๆ ต่อสู้จนถูกจับได้
 และถูกนำไปสำเร็จโทษ³¹

ในท้ายรัชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ์ศรีสมอบราชสมบัติให้แก่กรมขุนพรพินิต ซึ่งเป็น
 อนุชาของกรมขุนอนุรักษ์มนตรี เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ์ กรมขุนพรพินิตครองราช-
 สมบัติระยะหนึ่งจึงเวนคืนราชสมบัติให้พระเจ้าเชษฐาและออกผนวชที่วัดประดู่³²

แม้ในรัชกาลพระนั่งเกล้าฯ และพระจอมเกล้าฯ โดยราชประเพณีศักดิ์และสิทธิ์
 ย่อมตกอยู่กับพระจอมเกล้าฯ ซึ่งเป็นหน่อพระพุทธรเจ้า ส่วนพระนั่งเกล้าฯ เพียงเชื้อสาย
 ในทางราชการเป็นกำลังสำคัญให้กับรัชกาลที่ 2 เมื่อได้ขึ้นครองราชสมบัติ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ
 จึงต้องออกผนวชตลอดระยะเวลาที่รัชกาลที่ 3 อยู่ในราชสมบัติ

ดังกล่าวนั้น เป็นปัญหาระหว่างความเป็นพี่น้องที่ต้องการเข้าไปสู่ความเป็น
 ราชา ด้วยวิธีการและทางออกที่กล่าวมาข้างต้น ยังมีอีกรูปแบบที่มีการเข้าไปสู่ความเป็น
 ราชาโดยผู้ที่มีความสัมพันธ์กับในพระราชวงศ์และอาศัยปัจจัยภายนอกช่วย กระบวนการ
 ดังกล่าวเป็นวิธีการที่ซับซ้อนและเสี่ยงต่อทั้งตำแหน่งและศักดิ์ศรี ไม่ว่าในแง่ของตัวเอง
 หรืออาณาจักร กระบวนการนี้จึงเน้นเป็นพิเศษอยู่ในรามเกียรติ์จนกลายเป็นหัวข้อสำคัญ
 ในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์และควบคู่กับงานนี้ตั้งแต่ต้นจนจบ

พิเภกเป็นน้องทศกัณฐ์ เมื่อท้าวสัสเตียนสวรรคตได้ให้พิเภกอยู่กับพี่ แม่ท้าว
 สัสเตียนจะมีคำสั่งให้เป็นอุปราช แต่พิเภกก็อาจโล่งจากทศกัณฐ์ (ไม่นับกุมภกรรณซึ่ง
 ใช้เวลาส่วนใหญ่กับการนอนหลับตามพรที่ได้รับ) ภายหลังจากมีปัญหาในเรื่องการลักพานาง
 สีดาซึ่งพิเภกไม่เห็นด้วย จึงถูกเนรเทศและวิธราชบาตร พิเภกได้ไปอยู่กับพระรามจน

³¹ คุกคามานวังหน้าใน ปพ. ภาคที่ 13 เล่มที่ 11, หน้า 13 - 4

³² พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 1 (กรุงเทพฯ: อมรรการพิมพ์,
 2516), หน้า 246.

2. เมื่อไทยรบกับพม่าคราวสงครามข้างเฝือก ท้าวพระเจ้านางสาวคือล้อม พิษณุโลก พระมหาธรรมราชาออกไปอ่อนน้อม โดยอ้างว่าเพื่อไม่ให้พระศาสนา (สมณชีพราหมณ์ พุทธศาสนา และรามัญ) พินาศเศร้าหมอง³⁹

3. ตั้งแต่นั้นมาก็อยู่ในฝ่ายพม่าได้ตามเสด็จพระเจ้าหงสาวดีมาล้อมอยุธยา ยิ่งในสงครามคราวเสียกรุงพม่า พ.ศ. 2112 พระมหาธรรมราชาอยู่ภายใต้อิทธิพลพม่าอย่างสิ้นเชิง เช่น ณะให้พระเจ้าหงสาวดีซึ่งพระเทพกษัตริย์คราวเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต หลงขอไปเป็นพระมเหสี จนพระมหาจักรพรรดิได้รับความอภัยถึงท้องออกผนวช และเมื่อพม่ายกทัพมาตีพระมหาธรรมราชาก็สมทบด้วยเป็นทัพที่ 7 โดยให้คำปรึกษาว่าการชิงอยุธยาได้ต้องวางอุบายจับพระยารามออกมาให้ได้ เนื่องจากผู้นี้เป็นหัวแรงสำคัญ กับทั้งวางอุบายปลอมตราพระราชสีห์ประทับศุภอักษรลงที่พลาว (ศรีสัตนาคนหุต) ให้หลงกลจนถูกตีแตกไปที่สระบุรี ไม่สามารถมาช่วยอยุธยาได้ตามแผน ยิ่งกว่านั้นเป็นผู้วางกลสังคั้วพระยาจักรีเข้าไปเป็นไส้ศึก จนกรุงศรีอยุธยาถูกทำลาย⁴⁰

4. ได้มีการเสกพระมหาธรรมราชาโดยพระเจ้าหงสาวดี ให้มีอำนาจเด็ดขาดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ⁴¹ และเมื่อรบชนะแล้วก็อภิเษกให้เป็นเจ้าประเทศราช ทรงพระนามว่าสมเด็จพระสรรเพชญวงศ์⁴² ภายใต้ความคุ้มครองของพม่า เช่น คราวรบกับพระยาละแวกครั้งแรกในรัชกาลก็ได้ชาวหงสาวดีประจำหน้าที่ในชื่อหน้าให้⁴³

5. เมื่อพระมหาธรรมราชาเป็นฝ่ายพม่า สร้างความไม่พอใจให้แก่พระมหาจักรพรรดิและพระมหินทร ถึงกับขึ้นไปลักมเหสีและโอรสของพระมหาธรรมราชา แต่

³⁹ เรื่องเดียวกัน., หน้า 72.

⁴⁰ ฎไทยรบพม่าใน ปพ. ภาคที่ 6 เล่มที่ 5, หน้า 54, 63, 70, 72. และ 73.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน., หน้า 50.

⁴² พร., หน้า 121.

⁴³ เรื่องเดียวกัน., หน้า 125.

อย่างไรก็ตามหลังเสียกรุง และเมื่อพระมหาธรรมราชาขึ้นครองราชย์แล้ว พระราชวงศ์ฝ่ายอยุธยาถูกทำลายแทบทั้งหมด ไม่มีที่เป็นศัตรูต่อพระองค์เลย

การก้าวเข้าสู่ความเป็นราชาภายในพระราชวงศ์ด้วยกันเองในกรณีที่ไม่ปกติ อาจอาศัยปัจจัยภายในหรือภายนอกเป็นฐาน ในกรณีของปัจจัยภายใน คักดีและสิทธิเป็นเรื่องสำคัญ ในกรณีภายนอกเป็นเรื่องของสงคราม การได้มาซึ่งความเป็นราชาในประเด็นหลังจึงได้แก่ความเป็นราชาของเจ้าประเทศราช ศูนย์อำนาจการปกครองไม่สามารถดำเนินไปอย่างมีอิสระเนื่องจากชาคอชิปไตย โชคคี่ที่พระมหาธรรมราชามีพระราชโอรสที่กอบกู้เอกราชได้ รัชมีและบารมีของพระนเรศวรบังคับความล้มเหลวของพระมหาธรรมราชา ในขณะที่พิเภกไม่มีโอกาสแก้ตัวได้เช่นนั้น สายตาที่มองต่อพิเภกค่อนข้างเป็นสายตาที่ถูกมองด้วยความดูแคลนและความอ่อนแอ พฤติกรรมของพิเภกสะท้อนถึงนโยบายที่ชดเชย เช่น ยุคสมัยของพระมหาธรรมราชา

2) การเข้าสู่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์โดยพวกพระ (นักบวช)

ในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์กล่าวถึง นักบวชในทางศาสนาค่อนข้างมาก แต่ไม่มีฤๅษี คามส หรือพราหมณ์ที่ไปเป็นกษัตริย์ แต่มีกษัตริย์หลายพระองค์ที่เปื้อน่ายในราชสมบัติแล้วออกมาเจริญศีลภาวนาเป็นฤๅษี ทั้งนี้เป็นเพราะวัฒนธรรมอินเดียที่ถือว่าวรรณะพราหมณ์บริสุทธิ์และสูงกว่าวรรณะกษัตริย์⁴⁴ ราชาที่ไปเป็นนักบวช เช่น โคคม (เจ้ากรุงสาเกต) ซึ่งชุนนางกาลยจนาและมีลูกด้วยกัน คือ สวาหะ ซึ่งเป็นแม่ของทพมานและฤๅษชนก (เจ้ากรุงมิติลา) ผู้เก็บเอาสี่คามาเลี้ยงและอภิเษกสมรสให้ ในอศิตอาณาจักรไทยก็มีที่พระมหากษัตริย์ทรงบวชเป็นเพศบรรพชิตและค่อนข้างเป็นที่นิยมจนเป็นราชประเพณี แต่มักเป็นการชั่วคราว หรือเพื่อเหตุผลทางการเมือง เช่น พญาสิไท, พระบรมไตรโลกนาถ, พระมหาจักรพรรดิ, พระเจ้าอู่หมพร, พระเจ้าตากสิน, หรือแม่แต่

⁴⁴ อัมพัฏฐมานพเคยโต้กับพระพุทธเจ้าเรื่องวรรณะ พระพุทธเจ้าพยายามอ้างเหตุผลว่าวรรณะกษัตริย์สูงกว่า เพราะความเชื่อทั่วไปไม่คิดเช่นนั้น ฐินสุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2523), หน้า 297.

กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ส่วนที่เป็นนักบวชแล้วไปสู่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์
ไม่มีในรามเกียรติ์ มีแต่จากนักบวชไปเป็นฆราวาส เช่น ฤๅกโลโกฏซึ่งบำเพ็ญตบะทำให้
เกิดฝนแล้งในโรมพัตนคร ต้องให้นางอรุณวดีธิดาท้าวโรมพัตมาทำลายตบะแล้วอยู่กับควย
กันกับกโลโกฏ เมื่อเข้ามาในเมืองไม่ได้มีตำแหน่งอะไรที่สำคัญ เป็นเพียงราชบุตรเขย
เท่านั้น

"..... ทำลายฉนวนเขยเสียให้ได้
แล้วพาเข้ามายังกรุงไกร เป็นปิ่นไพรฟ้าประชากร"⁴⁵

เป็นไปได้ว่า แม้จะมีการคัดแปลงตกแต่งเรื่องรามเกียรติ์ออกไปบ้างก็ตาม
แต่ก็ยังคงไม่ให้สมมติพราหมณ์ยุ่งเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง⁴⁶ อาจจะมีกรณีเจ้าพระฝาง
เป็นตัวอย่างทำให้ไม่ทรงโปรดก็เป็นได้ แต่ในอดีตเคยมีพระชันผู้ใหญ่ระดมพระพิมลธรรม
วัดระฆัง มีผู้คนนับถือมาก เข้าชิงราชสมบัติจากเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคตั้งตัวเป็นกษัตริย์ทรง
พระนามว่า พระเจ้าทรงธรรม⁴⁷ แต่มีบางกระแสว่าทรงเป็นราชโอรสของพระเอกา-
ทศรถกับพระสนม⁴⁸

อย่างไรก็ตาม ลักษณะดังกล่าวเป็นกรณีพิเศษ เพราะเป็นเพียงพระองค์เดียว

⁴⁵ รก 01356

⁴⁶ กฎพระสงฆ์ในกฎหมายตรา 3 ดวง ระบุว่า มิให้สงฆ์เรียนรู้อิทธิฤทธิ เพราะ
จะมีน้ำใจกำเริบคบคิดกันทำร้ายแผ่นดิน (อีกตอนหนึ่งว่า) หรือจนถึงขั้นชิงราชสมบัติ มี
ตัวอย่างพระในยุคนั้นคือนักบวช และถ้าปล่อยให้เกิดขึ้นจะเอาโทษเจ้าคณะอาราม เจ้า
บ้านแขวงเมือง โทษฐานกบฏ ดูในกฎหมายตรา 3 ดวง เล่มที่ 4, หน้า 175, 176,
และ 182 .

⁴⁷ ฎ พร., หน้า 331.

⁴⁸ ปพ. ภาค 5 เล่มที่ 4, หน้า 124.

อาจเป็นไปได้ที่นอกเหนือจากฐานะทางพระ ศักดิ์และสิทธิในการเป็นโอรสทำให้พระองค์เป็นส่วนหนึ่งของพระราชวงศ์ที่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมต่อสถาบันสูงสุดนั้นได้ ในขณะที่รามเกียรติ์ไม่ยอมรับฐานะของพระภิกษุที่แทรกแซงทางการเมือง ซึ่งเป็นบทเรียนครั้งสมัยพระเจ้าตาก จนทำให้วงการสงฆ์แตกแยก การก่อกำจัดพระสงฆ์นักการเมือง เช่น พระพนรัตน์วัชรเมธี เป็นผลสะท้อนที่ดีในเรื่องนี้

3) การก้าวเข้าสู่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์โดยพวกขุนนาง

พระราชนิพนธ์รามเกียรติ์มีเนื้อความที่เน้นถึงความยิ่งใหญ่ของพระราม ซึ่งเป็นภาคอวตารของพระนารายณ์ ความยิ่งใหญ่ดังกล่าวเป็นสัจจะของบทประพันธ์เรื่องนี้ ไม่ว่าจะเป็นรามเกียรติ์ชาติใด การก้าวเข้าสู่ตำแหน่งของผู้ปกครองจำเป็นต้องได้รับความยินยอมจากพระราม ซึ่งบอกนัยถึงได้รับความยินยอมจากเทพเจ้า (God) สิทธิในการเป็นกษัตริย์อาจเกิดขึ้นได้ แต่ไม่จบลงด้วยความสำเร็จ รามเกียรติ์จึงเป็นเรื่องที่แตกต่างจากชีวิตจริงในประเด็นนี้ เพราะรามเกียรติ์มีเทพเจ้าจริง ๆ สถิตอยู่ ในขณะที่โลกแห่งความเป็นจริง เทพเจ้าเป็นเพียงข้ออ้างเพื่อยืนยันต่อสิทธิดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงของสถาบันสูงสุดในทางปฏิบัติจึงเกิดขึ้นได้เสมอ อย่างไรก็ตาม การก้าวเข้าสู่ความเป็นราชาในรามเกียรติ์ แม้จะอยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของเทพเจ้า แต่ก็มีข้อจำกัดร่วมกัน ดังนี้

1. ในลงกาบทบาทขุนนางจะก้าวขึ้นสู่ความเป็นราชานั้นเป็นไปได้ และไม่ปรากฏว่ามี เนื่องจากเป็นการปกครองที่สืบโดยเชื้อสายอย่างแข็งแกร่ง สถาบันกษัตริย์เผด็จการ (ยึดมั่นในอาวุโส) และรัศมี รวมทั้งมีความแข็งแกร่งในความสัมพันธ์ของกษัตริย์ระหว่างรัฐ (ยักษ์) จนไม่เปิดทางให้ขุนนางทำการกบฏได้
2. เช่นเดียวกันกับในอโยธยาคำตำแหน่งของผู้ปกครองเป็นความผูกพันต่อสวรรค์และสงวนสิทธิ์เฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์เท่านั้น
3. ภาวะของสงครามและการทำทลายอำนาจรัฐ ทำให้เกิดความวุ่นวายและเป็นทองเคียวที่เปิดโอกาสให้ขุนนางก้าวเข้าสู่ตำแหน่งราชาได้ ถ้าได้แสดงความสามารถให้ปรากฏและได้รับการแต่งตั้งจากเทพเจ้าเช่นพระราม
4. โดยทั่วไปลักษณะของขุนนางที่ได้รับการแต่งตั้งดังกล่าวมักมีคุณสมบัติ

4.1 มีเชื้อสายเทวะจะโดยเปิดเผยหรือไม่ก็ตาม และถ้าจากเทวะชั้นสูงเช่นเทพเจ้าโอกาสย่อมมีสูงกว่า

4.2 จาก 4.1 ถ้าเข้ารับราชการจะมีตำแหน่งดีกว่า คืออยู่ในระดับชั้นแนวหน้า เช่น วานรทั้ง 3 ระดับ คือ

- พญาวานรพวกนี้สืบเชื้อสายจากเทพเจ้า เช่น อิศวร และสุริยเทพ เป็นต้น
- สิบแปดมงกุฏพวกนี้อวตารมาจากเทวดา เช่น พวกจตุโลกบาล และเทวดาประจำดาวพระเคราะห์ เป็นต้น
- เทียวเพชร เป็นมนตรีหรือขุนนางแนวหน้า สูงกว่าถึงขรรคมคา

4.3 เชื้อสายอย่างเดียวกันไม่พอจะต้องมีลักษณะเป็นนักต่อสู้ควาย จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย การเป็นนักต่อสู้ดังกล่าวจะต้องประกอบด้วยไหวพริบและปัญญา (Tricky) ตามวิสัยของลิง คือ จงรักภักดี กลัวเกรงต่อเจ้านาย แต่กลับฝ่ายตรงข้าม เมื่อเปิดโอกาสให้พร้อมที่จะไขก๊อโลบายทั้งปวง เพื่อความสำเร็จโดยไม่สนใจว่าจะเป็นวิธีใด เช่น เมื่อทราบว่าพระรามคือพระนารายณ์จะกลัวแบบรณรานทั้งที่กอนหน้าแสดงท่าที่ทรนง แต่ถ้าเป็นศัตรู เช่นกับทศกัณฐ์ก็แสดงความกักขฬะและใช้เล่ห์กลทันที

ในบรรคาวานรที่เป็นพญาวานรมี 9 ตัว⁴⁹ คือ ชามพุทราช, พาลี, คารา (ชายาพาลี), องคตูล (ลูกพาลีกับมณฑิ), ชมพูพาน, สุกรีพ, มหาชมพู, อูกร (ชายา มหาชมพู), และหนุมาน มีพญาวานรที่สืบเชื้อสายจากพญาวานร 2 ตัว คือ อสุรผัด และ มัจฉานุ ทั้งคู่เป็นบุตรหนุมานกับเบญจกาย และสุวรรณมัจฉาตามลำดับ มีพญาวานรอีก 2 ตัว ซึ่งจัดให้อยู่ใน 18 มงกุฎควาย คือ นิลพิทกับนิลนนท⁵⁰ ในที่นี้จะวิเคราะห์พญาวานร

⁴⁹ดูในนาคะประทีป, สมณวิธานรามเกียรติ์ (พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2510), หน้า 102 - 3.

⁵⁰โคลงประจำภาพรามเกียรติ์ระบุทั้งนิลพิทและนิลนนทว่าเป็น 18 มงกุฎ ดูในเรื่องเดียวกัน., หน้า 50. และ 52.

ดั้งเดิม 7 ตัวแรกถ้าไม่นับชายาของพญาวานร 2 ตัว พบว่า 5 ใน 7 ตัว เมื่อเสร็จสงครามลงกาได้เป็นกษัตริย์คือ หนุมานครองกรุงอโยธยาต่อมาครองนพบุรี, สุนทรียครองชีคชิน, ชมพูพานครองปางตาล, ส่วนพาลีครองชีคชินแต่สิ้นชีวิตก่อนศึกลงกาและท้าวมหาชมนพุกรองนครชมพูดั้งเดิม ส่วนที่เหลือ 2 ใน 7 ได้เป็นอุปราชคือ ชามพุรวาอุปราชปางตาล และองคตอุปราชกรุงชีคชิน โดยที่พญาวานรทั้ง 7 เป็นทายาทของเทพเจ้าคือ ชามพุรวาเกิดจากพระอิศวรทำนายไว⁵¹ พาลีและสุนทรียเป็นโอรสลับของอาทิตย์เทพ⁵² ท้าวมหาชมนพูเป็นจุลจักร ส่วนหนุมานเกิดแต่อาวุธของพระอิศวรโดยพระพายรับเป็นบุตรบุญธรรม⁵³ และชมพูพานเกิดจากเหงื่อไคลของพระอิศวร 3 ใน 5 ที่เป็นกษัตริย์นั้นมาจากการแต่งตั้งของพระราม เพราะได้รับราชการตีเคนมี่ หนุมาน ชมพูพาน และสุนทรีย (ส่วนท้าวมหาชมนพูและพาลีเป็นกษัตริย์อยู่แล้ว) สำหรับหนุมานเป็นขุนนางที่รบเก่ง ทำการรบรวดเร็วทันใจและเจ้าปัญญาสามารถล่อลวงเอาดวงใจทศกัณฐ์มาได้ สุนทรียสู้รบเก่งสามารถหักศัตรและฆ่าทัพนาศูรได้ ส่วนชมพูพานช่วยบอกยาชุบชีวิตพระลักษมณ์ ส่วนสิบแปดมงกุฏ⁵⁴ ที่ได้เป็นราชามีเพียง 2 องค์ คือ สุรกันต์ และสุรเสน แต่ในโคลงลงภาพรามเกียรติ์ว่า สุรเสนเป็นเตียวเพชร ดังนั้นจะมี 1 ใน 18 เท่านั้น

⁵¹ กุสุจิบัตร "รายการศรีสุชนาภกรรม" กุสุจิบัตร ครั้งที่ 69 ณ โรงละครแห่งชาติ (ศุกร์ 26 กุมภาพันธ์ 2524), หน้า 4.

⁵² มีเทพ 8 องค์ในกลุ่มอาทิตย์เทพ องค์ที่ 6 คืออินทราทิตย์ (พระอินทร์) และองค์ที่ 8 คือ สุริยาทิตย์ (พระอาทิตย์) อยู่ใน พระยาสังจจภิรมย์, เทวกาเนก (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2502), หน้า 34.

⁵³ ต้องเข้าใจว่าทายาทที่เกิดจากเทพไม่ได้หมายถึงการเกิดอย่างในมนุษย์ แต่อาจมาจากส่วนใดส่วนหนึ่งของกาย หรือใจของเทพเจ้าก็ได้ โดยทั่วไปเข้าใจกันว่าหนุมานเป็นลูกพระพายความจริงมิใช่หากเกิดแต่ เทพศัตราวุธของพระอิศวร อ่าน รก 01117 โดยให้พระพายคอยดูแล รก 01118 ดังนั้นผู้เป็นพ่อคือพระอิศวรจึงไม่แปลกอะไรที่หนุมานเก่งกาจเช่นนั้น

⁵⁴ ุรรายชื่อใน นาคะประทีป, สมญาภิธาน..., หน้า 120 - 4.

ของสิบแปดมงกุฎแท้ ๆ ที่เป็นราชาได้คือ สุรภานต์ ไต่ไปครองโรมคัลแต่เป็นการให้
ตำแหน่งครั้งหลัง หลังจากให้ความดีความชอบผู้อื่นหมดแล้ว เพราะหนุ่มนาทักขึ้นจึงได้
ตำแหน่งไปครองโรมคัลแทนพระสัณฆ⁵⁵ พวกสิบแปดมงกุฎมีโอกาสได้เป็นราชาน้อยลง
ดังได้กล่าวถึงคุณสมบัติแต่ตน บึงพวกเดียวเพชรเป็นพวกสิงโดยกำเนิด จะไม่มีโอกาส
ได้เป็นเลย (ยกเว้นสุรเสนแต่บางฉบับก็ว่าไม่ได้เป็นเดียวเพชร)⁵⁶

คุณสมบัติของขุนนางที่จะมีโอกาสบรรลุไปสู่ความเป็นราชามากหรือน้อยเป็น
ลำดับขึ้นอยู่กับคุณสมบัติข้างตน คือ เวลาหรือภาวะการณ์, ชาติกำเนิด (เชื้อสาย),
และตำแหน่งงานความชอบธรรมดังกล่าวไ้ดำเนินมาเป็นข้ออ้างในการเข้าสู่ความเป็น
กษัตริย์ในประวัติศาสตร์การเมืองไทยเช่นกัน แต่เป็นสิทธิในการทำรัฐประหาร ไม่ใช่
สิทธิโดยการแต่งตั้งซึ่งเป็นเพียงผล การอ้างเหตุแบบเดียวกันย่อมทำให้เกิดความชอบ
ธรรมต่อการแทรกแซงในตำแหน่งดังกล่าวได้ คล้ายพญาวานรและสิบแปดมงกุฎ

ทั้งพระเจ้าปราสาททองและพระเพทราชา ต่างก็เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่
พระเจ้าปราสาททองตำแหน่งเดิมเป็นเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ เป็นประธานในที่
ประชุมที่อัญเชิญพระเชษฐาธิราชขึ้นเป็นกษัตริย์⁵⁷ ซึ่งนับได้ว่าเป็นขุนนางระดับสูง
ทั้งมีเชื้อสายราชินิกุล กล่าวคือ ออกญาศรีธรรมมาธิราชผู้พอเป็นที่หรือรองพระชนนี
พระเจ้าทรงธรรม⁵⁸ ความเป็นพระราชวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ถึงกับเคยกล่าวกันว่า
ราชสมบัติไม่พนมมือถ้าต้องการ⁵⁹ วันวลิตได้บันทึกว่า (ทั้ง 2 ส่วน คือ) ความมีอำนาจ

55 รก 08278

56 นาคะประทีป, สมญาภิธาน...., หน้า 26 - 7.

57 ปพ. ภาค 64 เล่มที่ 39, หน้า 102.

58 ปพ. ภาค 4 เล่มที่ 4, หน้า 126.

59 ปพ. ภาค 64 เล่มที่ 39, หน้า 104.

และความเป็นเจ้านายที่โปรดปรานกระทบกระเทือนต่อการสืบราชสมบัติ⁶⁰ เพราะการสร้างความตายใจให้กับกษัตริย์พระองค์เดิมด้วยท่าทีของความจงรักภักดี แต่เมื่อกษัตริย์พระองค์ใหม่อ่อนแอ ประกอบกับเกิดภาวะความขัดแย้งจากภายนอกก่อนหน้านี้ เช่น ภัยพิบัติกับญี่ปุ่น, สลัดชวาค่อยรบกวณเรื่อสินค้าไทย, และสงครามกับลาว⁶¹ เปิดโอกาสให้ขุนนางสามารถแสดงบทบาทได้มากขึ้น

เช่นเดียวกับพระเพทราชา, ท่ามกลางความตึงเครียดภายในสมัยพระนารายณ์ไม่ว่าในค่านสงครามกับเพื่อนบ้าน, สงครามปราบกบฏ, และความขัดแย้งภายในเนื่องจากการแทรกแซงจากภายนอกประเทศ ทำให้เกิดการจลาจลในปลายรัชกาลเพราะมีกลุ่มต่าง ๆ ไม่พอใจอิทธิพลของต่างชาติ⁶² เร่งให้มีผู้คิดจะทำการรัฐประหารเพื่อขจัดอิทธิพลฝรั่งเศส เช่น พระเพทราชาซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ระดับผู้สำเร็จราชการขณะพระนารายณ์ทรงประชวร และใกล้ชิดกับพระนารายณ์ตั้งเป็นราชินี

⁶⁰ปพ. ภาค 76 เล่มที่ 47, หน้า 131. การขึ้นครองอโยธยาของหนุมานทำให้หนองพระรามเสียดีถีในการครองอโยธยาเช่นกัน

⁶¹กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2513), ตอนที่ 1

⁶²อ่านรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, เอกสารหมายเลข 11) และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจังหวัดลพบุรี, คู่มือนิทรรศการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2521), หน้า 37 -

กุลเนื่องจากมารดาของพระเพทราชาเป็นพี่สาวของพระนารายณ์⁶³ (ทั้งขุนหลวงสรศักดิ์บุตรบุญธรรมพระเพทราชาก็เป็นโอรสลับของพระนารายณ์ด้วย) การสิ้นพระชนม์ของพระนารายณ์ ทำให้พระเพทราชามีความชอบธรรมในการก้าวสู่ตำแหน่งผู้ปกครองประเทศ⁶⁴

ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีส่วนคล้ายกับรามเกียรติ์มากขึ้นไปอีกในแง่ของการได้รับความยอมรับจากราชาธิราช เช่น พระยาภาววิละเป็นทหารเอกของรัชกาลที่ 1 มีความดีความชอบจากการสงครามได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าประเทศราช ที่นครเชียงใหม่อาณาจักรลานนา

โดยสรุปการขึ้นไปดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของขุนนางดังกล่าวตามแนวคิดของไทยเพื่อให้เกิดความชอบธรรมมักพยายามอ้างถึงเชื้อสายของตน,⁶⁵ ความสามารถในการรับราชการ (เช่นเป็นขุนพลแก้ว), และอาศัยสถานะทางสังคมที่เอื้อ

⁶³ ศจ.ขจร สุขพานิช, ขุณฺโบลประวัติศาสตร์ : สมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 202.

⁶⁴ นำสังเกตว่าราชาประเภทนี้เมื่อครองราชย์แล้วนิยมสร้างมหาปราสาท อาจเพื่อรองรับความชอบธรรมของตนดูใน พล. เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : อมรรการพิมพ์, 2516), หน้า 11. และ 150. และนิยมสร้างวัดวาอาราม ในรามเกียรติ์ราชาสนับสนุนศาสนาโดยการออกบวชและคุ้มครองนักบวช

⁶⁵ การอ้างเชื้อสายทำให้รู้สึกถึงความต่อเนื่องของเกียรติภูมิในสายเลือด แม้บางครั้งจะพิสูจน์ยากหรือพิสูจน์ไม่ได้ ผู้ใดปกครองก็ต้องคาดเองว่าราชาเหล่านี้มีเชื้อสายดีโดยอคติชาติ เช่น พระเจ้าตากนิยมใช้ ในรามเกียรติ์พระรามย่าเสมอว่าตนเองเป็นนารายณ์ ในขณะที่หนุมานไม่ได้อ้างถึงอดีตเพราะอาจไม่รู้ก็เป็นได้ แต่แท้จริงแล้วความสามารถของหนุมานก็เนื่องจากเป็นลูกพระอิศวร ซึ่งเป็นนัยว่ากษัตริย์ที่ไม่รู้ที่มาของตนอาจเป็นอย่างหนุมานก็ได้

อำนาจโดยเฉพาะภาวะการสงครามและความไม่สงบในการโต้เถียงสู่ตำแหน่ง
การขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 1 (กรณีเฉพาะ)

แบบแผนหรือกฎเกณฑ์ในการโต้เถียง (Rule of The Game) เป็น
ลักษณะคงที่ภายในสังคมที่ขาดเทคโนโลยีสมัยใหม่เช่นปัจจุบัน การเผชิญปัญหาอยู่ใน
ลักษณะซึ่งหน้า ขาดความซับซ้อนทางเครื่องมือและตัวแทน กำลังและการอ้างเหตุผล
ที่ดีกว่าสามารถรองรับการโต้เถียงไปสู่สถาบันกษัตริย์ได้ ปฏิเสธไม่ได้ว่ากำลังพื้นฐาน
ของรัชกาลที่ 1 นั้น ค่อนข้างแข็งแรงเนื่องจากเป็นแม่ทัพคุมกองทัพใหญ่ไปตีเขมร นอก
เหนือจากกำลังไพร่พลของเจ้าพระยาสุรสีห์ และพระยาสุรียอภัยเจ้าเมืองนครราชสีมา
กับพระยาอภัยสุริยาปัสคเมือง (ทั้งคู่เป็นหลาน ร.1) ที่มีส่วนทำให้ยึดกรุงธนบุรีได้ นั้น
เป็นส่วนหนึ่งของการใช้กำลัง แต่การสถาปนาตนขึ้นเป็นกษัตริย์นั้น ต้องมีเหตุผลอื่นอีก
การผสมผสานรูปแบบหรือกฎเกณฑ์ที่มีมาแต่ในอดีต ไม่ใช่ของใหม่ที่พระองค์จะกระทำไม่
ได้ ในการขึ้นไปสู่ความครอบครองสถาบันสูงสุดของประเทศ ก่อนการเสียกรุง 100 ปี
ราชวงศ์ที่ปกครองกรุงศรีอยุธยาไม่ใช่ไม่เคยถูกทำลายจากคนภายนอกราชวงศ์ โดยเฉพาะ
ความคลอนแคลนของสถาบันกษัตริย์ในปลายสมัยของพระเจ้าบรมโกษฐ์จนถึงระยะเสีย
กรุง เป็นช่วงที่รัชกาลที่ 1 รับรู้อย่างดีในฐานะที่เป็นมหาดเล็ก อย่างน้อยที่สุดการขึ้น
ครองราชย์ของพระเจ้าตาก เป็นการเปลี่ยนโฉมของสถาบันกษัตริย์ที่รุนแรงที่สุดใน
ประวัติศาสตร์ไทย (เพราะไม่ได้อยู่ในกฎเกณฑ์ข้างต้น คือ พระยาตากเป็นขุนนางชั้น
ผู้น้อยและไม่ได้มีตระกูลสูงมาก่อนเลย) ความล้มเหลวของรัชกาลพระเจ้าตาก เปิด
โอกาสให้พระองค์หาเหตุผลที่ดีกว่า เป็นเหตุผลที่เคยได้รับการยอมรับในสังคมอยุธยา
ก่อนหน้านั้น ยิ่งพระองค์เป็นมกุฎกษัตริย์นอกราชวงศ์ ความกระต้างกระเดื่องและความ
สันทัดใจต่อการถวายบังคมของเหล่าข้าราชการ จำเป็นที่ต้องมีเหตุผลที่แนบเนียนนอก
เหนือจากการใช้กำลัง เพราะกำลังสามารถสร้างความจงรักภักดีชั่วคราว กฎเกณฑ์
ของเหตุผลได้เคยถูกอธิบาย โดยเฉพาะสมัยการสร้างเมืองของพระเจ้าอู่ทอง กับการ
รัฐประหารโดยขุนนางชั้นหัวหน้าตอนปลายสมัยอยุธยา การผสมผสานรูปแบบดังกล่าว
บางที่อาจจะได้รับการยอมรับที่สมเหตุผลอันไม่ขัดเขินเกินไปต่อผู้โต้แย้งปัญหา

"ภายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท"

น่าแปลกที่ว่าทำไมหนุมานจึงเป็นคนเด่นและเด่นมากกว่าทุกตัวละคร (อย่างไร) ผู้อ่านรามเกียรติ์จะได้รับบทบาทของหนุมานในฐานะพญาวานรหรือทหารเอกซึ่งสามารถทั้งในเชิงปัญญาและสงคราม แต่น้อยคนที่จะตระหนักถึงกำเนิดความสำเร็จในชีวิต หรือแม้แต่วราชทินนามของหนุมาน ส่วนที่บดบังอันนี้สามารถนำไปอธิบายผู้ปกครองประเทศหรือสถาบันกษัตริย์ได้ควยเบื้องหลังชีวิตหนุมานควบคู่กับกฎเกณฑ์ของเหตุผลในการปกครองสมัยอยุธยาตั้งแต่กล่าว บทสรุปของปรัชญาการปกครองดังกล่าวบางที่จะอธิบายความชอบธรรมต่อการปกครองในพระองค์ (รัชกาลที่ 1) ได้ ซึ่งจะแยกกล่าวทีละประเด็น

กฎเกณฑ์ของเหตุผลจะเป็นการผสมผสานที่เลือกสรรคำอธิบายต่อปัญหาสิทธิและความราบรื่นในการเป็นประมุขของประเทศ โดยเฉพาะการนำรูปแบบ เมื่อแรกตั้งอยุธยา และการสถาปนาราชวงศ์โดยพวกขุนนางมากล้นกรอง⁶⁶ เช่น

1. การสร้างเมืองใหม่และการระดมผู้คนเข้าสู่กรุงใหม่ เป็นการแสดงออกถึงการเริ่มต้นที่สดักทางกายภาพจากเมืองเดิม เปิดโอกาสให้ผู้นำแสดงฝีมือได้เต็มที่ โดยไม่มีบรรณาการเป็นภาพชัดขวางต่อสำนักของปวงชน การสร้างศรัทธาต่อผู้นำใหม่จึงง่ายกว่า การไม่รู้อะไรรวมในเมืองใหม่จึงไม่คุ้นเคย ทำให้เกิดการเชื่อฟังและคล้อยตามโดยธรรมชาติ

2. การลงหลักปักฐานสร้างบ้านแปลงเมือง จึงเป็นหน้าที่หลักของผู้นำตลอดจนถึงการขยายดินแดน เพื่อให้ประชาชนมั่นใจในความเข้มแข็งของชุมชนใหม่ที่ดีกว่าการเสื่อมสลายของชุมชนเก่า

3. จะต้องมีลักษณะเด่นในการสงคราม (Hero) ความเป็นผู้นำในสงครามเป็นคุณภาพใหม่ที่ตัดสินผู้นำในภาวะวิกฤติการณ์ได้ควยความชื่นชม เมื่อประสบ

⁶⁶ กลับไปดูกระบวนการเข้าสู่ตำแหน่งใหม่ในตอนต้นของบทนี้

ความสำเร็จอย่างชาญฉลาดในด้านการรบ ในทางกลับกัน สงครามทำให้เกิดการใช้
 อาวุธสิทธิ์ การใช้อาวุธสิทธิ์เปิดโอกาสแสดงความเป็นผู้นำที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม เพื่อ
 ความอยู่รอดของสังคมร่วมกัน การใช้อาวุธสิทธิ์และความเป็นนักรบเป็นหนทางหนึ่ง
 ที่จะปฏิเสธหลักสมมติเทพที่เคร่งครัด (แต่อ่อนแอ) ลงได้

4. ถึงกระนั้นก็ไม่อาจปฏิเสธหลักสมมติเทพได้ เนื่องจากความเชื่อใน
 สังคมแต่เดิมการพิสูจน์เชื้อสายจึงเป็นเรื่องจำเป็น รัชกาลที่ 1 ทรงสืบเชื้อสายขุนนาง
 ผู้ดีจากกรุงเก่าและถูกย่ำโดยรัชกาลที่ 4 ว่า ต้นตระกูลของราชวงศ์มาจากสมเด็จพระ
 เอกาทศรต ซึ่งผูกพันทั้งสายราชวงศ์อุทองและพระร่วง⁶⁷ อย่างไรก็ตาม กล่าวได้
 ว่าที่แน่นอน รัชกาลที่ 1 เป็นทหารเอกในพระเจ้ากรุงธนบุรีที่มีเชื้อสายผู้ดีเก่า และ
 เป็นขุนนางผู้ใหญ่ที่ชำนาญในการศึกและการใช้กลโบายในการแก้ปัญหา⁶⁸

เหตุผลดังกล่าวส่งเสริมความชอบธรรมในการก้าวเข้าสู่ตำแหน่งกษัตริย์
 ก่อนข้างชอบธรรม พระเจ้านครินเองใช้กลโบายอย่างเดียวกัน แต่พระองค์ขาดสาย
 เลือดและเชื้อสายผู้ดีเก่า ต้นรัชกาลจึงต้องถ่อมพระองค์ และไม่โปรดเจ้ายศเจ้าอย่าง
 ในทางตรงข้ามแสดงถึงการขาดบารมีในค่านี

⁶⁷ คุใน พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (กรุงเทพฯ :
 อมรการพิมพ์, 2517), หน้า 138 - 9. และใน "เกร็ดพระราชประวัติดินเกล้า
 รัชกาลที่ 1," ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 2 ฉบับที่ 18 (เมษายน 2524), หน้า 26 - 7.

⁶⁸ แมวว่ารัชกาลที่ 1 จะรบเก่งเช่นเดียวกับพระเจ้าตากและวังหน้า แต่สิ่ง
 ที่เหนือกว่านั้น คือ การเป็นนักวางแผนที่สุขุม ไม่ว่าในการคาดหวังต่อตำแหน่งงาน,
 การย้ายพระนคร, และการรัฐประศาสนศาสตร์ ดูรายละเอียดใน ส. ศิวรักษ์,
 "บทบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก," ปราชญ์สาร ปีที่ 9 ฉบับที่ 4 (เมษายน
 2525) : 30 - 41. โดยเฉพาะ 38 - 41

มีข้อนำสังเกตุสำหรับวิถีชีวิตของหนุมาน แท้จริงกำเนิดของหนุมานเป็น
ทายาทของพระอิศวร

"กูจะให้มึนตรูตีไกร	จะได้เป็นทหารพระจักรา
คิดแล้วจึงแบ่งกำดั่ง	กึ่งองค์พระพายแก้วกล้า
จงเอาเทพอาวุธอันศักดิ์กา	ทั้งกำดั่งกายาของเรา
ไปซัดเข้าปากสวาหะ	จะเกิดเป็นมูตรกระปี่ศรี

.....

....

ตัวทานนั้นเป็นบิคร

วานรในครรณางเทวี⁶⁹

แต่มีก้เข้าใจว่าพระพายเป็นพ่อ ความจริงเป็นเพียงพ่อบุญธรรม พระพาย
เองก็รู้ตัวว่าตนมีหน้าที่อภิบาลหนุมานเท่านั้น ลำพังพระพายไม่สามารถให้ฤทธาภาพ
แก่หนุมานมากขนาดนั้นได้

"จึงบอกวาทองค์พระศุสี

ประสาทบุตรฤทธิห้าวหาญ

ให้เราป้องกันภัยพาล

บริบาลรักษานางเทวี"⁷⁰

เมื่อหนุมานโคขึ้นถวายตัวแก่พระราม (รัชกาลที่ 1 เคยถวายตัวต่อพระเจ้า
ตาก โดยพระมหามนตรีผู้น้องชกน้า)⁷¹ รับราชการจนเป็นถึงทหารเอก รัชชนะข้าศึก
โดยใช้เหล็กกลุ่บายจนพระรามออกปากชมว่า

"ลึกล้ำซึ่งที่จะคณนา

ในอุบายมารยาแแบบคาย"⁷²

(รัชกาลที่ 1 เคยได้รับรางวัลและคำชมเชยจากพระเจ้าตากเช่นกัน)

เพราะความเก่งกาจของหนุมาน เมื่อเสร็จสงครามพระรามถึงกับยกอโยชยาทิ้งหนึ่ง

⁶⁹รก 01117

⁷⁰รก 01118

⁷¹พระราชพงศาวดารกรุงเก่าเล่ม 2 (โรงพิมพ์บุญถกิจ, รศ.120),

หน้า 229.

⁷²รก 08031

ให้หนุมนครองและแม่กระทั้งสร้างเมืองใหม่ให้ พร้อมกับพระราชทานนามว่า พระยาอนุชิตจักรีวงศ์ จะเห็นได้ว่า หนุมนครองเมืองก็เพราะเป็นทหารเอกที่ประสบความสำเร็จในการรบและการใช้ปัญญา แต่โดยแท้จริงแล้วชาติกำเนิดก็มีส่วน เชื่อสายพระอิศวรมีโชหรือที่ทำให้หนุมนครองเก่งกาจเช่นนั้น ในทางกลับกัน เป็นไปได้เพียงใคผู้ที่มีความเก่งกาจขณะการศึกษา อาจจะมีบารมีของเทพเจ้าคุ้มครองอยู่

การเดินทางของรามเกียรติ์ในส่วนของการก้าวสู่การเป็นกษัตริย์ ชี้ให้เห็นว่ามีการเปิดโอกาสให้กษัตริย์ที่ทำหน้าที่ได้สมบูรณ์กว่าเข้าแทนที่กษัตริย์ที่อ่อนแอ ความเป็นสมมติเทพอย่างเคียวที่อ่อนแอเช่นกษัตริย์ปลายสมัยอยุธยา ไม่สามารถจะกอบกู้ฐานะของกษัตริย์ได้ ผู้ปกครองที่เข้มแข็งต่างหากที่พาอาณาจักรปลอดภัยจากสงครามและความเจ็บปวดจากการแตกสลายของกรุง เป็นผู้เหมาะสมที่จะเป็นกษัตริย์ แม้ความเป็นสมมติเทพจะอ่อนกว่า แต่ปัญญาและบุคลิกภาพก็สามารถทดแทนส่วนที่อ่อนนั้นได้ และเป็นเหตุผลต่อรัชกาลที่ 1 ไม่ว่าในด้านการสร้างกรุง, การขยายดินแดน, การเป็นนักรบ, ความสุขุมในการใช้ปัญญา, และแม้แต่เชื้อสายของตระกูล ในการสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ ในขณะที่กษัตริย์ปลายกรุงศรีอยุธยาขาดในประเด็นแรก ๆ ส่วนพระเจ้าตากชาติในประเด็นสุดท้าย

2. วิถีชีวิตและความเหมาะสมของผู้ที่อยู่ในตำแหน่งพระมหากษัตริย์

ความพยายามในการขึ้นดำรงตำแหน่งประมุขของประเทศไม่ได้สิ้นสุดลงเมื่อได้ครองความเป็นราชาแล้ว ความอยุ่รอดในขณะที่เป็นราชาต่างหากเป็นความจำเป็นที่สำคัญกว่า และมีความจำเป็นอย่างยิ่งในภาวะวิกฤติการณ์ พระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์หลุดจากราชบัลลังก์ด้วยสาเหตุเดียวกัน แม้บางครั้งผลจะไม่ได้ตกที่พระองค์ แต่ก็กระทบกระเทือนต่อราชบัลลังก์ (สถาบัน) และรัชทายาท วิถีชีวิตและความเหมาะสมจึงเป็นสิ่งที่ละเลยและมองข้ามไม่ได้สำหรับสถาบันชั้นสูงเช่นนี้ ความจริงกติกาในการครองราชสมบัติของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชไม่ว่าจะมีปัญหา เพราะขอบเขตของพระราชอำนาจมีไม่สิ้นสุด แต่ความยืนนานของราชวงศ์เป็นเรื่องที่ต้อง

ไตรตรอง ในสังคมโบราณที่ชาวทวยหาการอันทันสมัยระบบการเมืองไม่ซับซ้อน ทศกาของการครองราชย์อันใดแก่ พระราชอำนาจ, พระราชภารกิจ, และวิถีการดำเนินชีวิตต่อพระองค์และต่อประชาชน มักจะไม่แตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นราชาองค์ใด ความแตกต่างของทศกาในราชาองค์ใดที่มากเกินพอมักจะแสดงถึงความสิ้นสุดของพระราชวงศ์อย่างรวดเร็ว ค่ายเหตุนี้พฤติกรรมของความเป็นราชา มักจะมีแบบแผนร่วมกัน รามเกียรติ์ได้สะท้อนถึงทศกาของพระราชวงศ์กล่าวค่อนข้างชัด จะว่าไปแล้วรามเกียรติ์เน้นบทบาทอยู่ที่ราชา ไม่ว่าในแง่ของการเตรียมตัวเพื่อเป็นราชา, ราชาที่ดี, และความขัดแย้งในหมู่ราชา อันเป็นปกติวิสัยของสังคมแบบประเพณี (Traditional Society) การศึกษาต่อไปนี้อาจชี้ให้เห็นว่า แม้ในรัชกาลที่ 1 (หรือไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ก่อนหน้าหรือหลังพระองค์) น่าจะมีทศกาในความเป็นราชาร่วมกันเช่นเดียวกันกับในรามเกียรติ์เมื่อรามเกียรติ์เป็นสภาพสังคมสงคราม ระยะเวลาในรัชกาลที่ 1 จึงเป็นตัวอย่างที่น่าศึกษามากที่สุดนอกเหนือจากอยู่ในระยะร่วมสมัยกัน

ในประเด็นนี้จะศึกษาออกเป็น 3 ตอน กล่าวคือ

- 1) วิถีชีวิตและความเหมาะสมในองค์พระราชเจ้าเอง (รัชกาลที่ 1)
- 2) วิถีชีวิตและความเหมาะสมของพระองค์ต่อผู้ใดปกครอง
- 3) ความสัมพันธ์ระหว่างราชาและบทบาทการเมืองระหว่างประเทศ

(ราชอาณาจักร)

- 1) รัชกาลที่ 1 และพระราชวงศ์กับบทบาทของราชาในรามเกียรติ์

(วิถีชีวิตและความเหมาะสม)

ความจริงรูปแบบการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 1 ไม่ได้แตกต่างจากยุคสมัยก่อนหน้าในค่านิยมโครงสร้างของพระราชอำนาจและในฐานะที่เป็นอธิปัตย์แห่งรัฐ แม้ว่าบางส่วนของวิธีการได้มาซึ่งการครองพระราชอำนาจอาจแตกต่างจากสมัยอยุธยา เช่น อิทธิพลของจีนในเชื้อสายของพวกเจ้า, นอกเหนือจากเอกลักษณ์ในด้านจิตรกรรมและ

วรรณคดี⁷³ ความจริงอิทธิพลของจีนค่านี้อาจไม่ใช่สิ่งที่แปลกประหลาด แต่ความคิดแบบจีน ๆ ต่างหากที่เขามามีส่วนร่วมในทางเชื้อสาย ปรับแนวความคิดในราชสำนักให้เปิดกว้างแบบโลกทัศน์นักธุรกิจ⁷⁴ เช่นการยอมรับคนรุ่นใหม่ต่อการเข้ารับราชการ การอธิบายเหตุผลของผู้มีความสามารถเสมือนได้รับอาณัติจากสวรรค์เพื่อปกครองราชอาณาจักรในยามบ้านเมืองกลืนยุค อย่างไรก็ตาม การยอมรับสิ่งใหม่เข้ามานี้ไม่ได้เพื่อทำลายแนวความคิดในเรื่องพระราชอำนาจของกษัตริย์ แต่เพื่อเป็นประโยชน์ในการใช้พระราชอำนาจแบบเก่านั้นต่อไป ซึ่งความจริงสอดคล้องกับหลักศาสนาพุทธในสุวรรณนาโสตตมสูตร (*Suvarṇbhāsottama Sūtra*)⁷⁵ ที่ว่า สิทธิของประชาชนพึงได้รับความบำรุงขวัญจากผู้ปกครอง (*Spiritual Welfare*)⁷⁵ ในทางกลับกัน การขาดสันติสุขในสังคม ประชาชนย่อมมีสิทธิในการแสวงหาความคุ้มครองจากแหล่งใหม่ ในทางการเมืองราชาจึงเป็นที่มาแห่งความสงบสุขและความรุ่งเรืองของมนุษยชาติ เพื่อบรรลุผลต่อสิ่งเหล่านี้ราชาจึงทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจทางการเมือง สังคม, เศรษฐกิจ, ศาสนา, และความยุติธรรมในราชอาณาจักร⁷⁶ ซึ่งเป็นที่ยอมรับในศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากราชาถูกสร้างสรรคโดยเทพเจ้า เพื่อผลประโยชน์ของเทพเจ้า⁷⁷ โครงสร้างและหน้าที่ของอำนาจจึงคงถูกรักษาไว้อย่างเหนียวแน่น เพื่อความปลอดภัยและมั่นคงสำหรับกษัตริย์และราชอาณาจักรใหม่ ซึ่งยังคงความคิดในส่วนนี้เช่นก่อนหน้า การแสดงออกซึ่งพระราชอำนาจโดยพระองค์ปรากฏอยู่ในชีวิตส่วน

⁷³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "มองประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์," ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 2 ฉบับที่ 18 (เมษายน 2524): 14 - 25.

⁷⁴ คุรุยาละเอียคิน นิชิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมภุมพิกัษวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, เอกสารหมายเลข 20)

⁷⁵ Ram Chaitra Prasad Singh, Kingship in Northern India (Delhi : Motilal Banarsidass, 1968), p. 15.

⁷⁶ Ibid., p. 132 & 134.

⁷⁷ Ibid., p. 131.

พระองค์, การสถาปนาอาณาจักร, พระราชพิธี, ระบบความเชื่อ, กฎหมายกับนโยบาย, ตลอดจนถึงความสัมพันธ์ภายในพระราชวงศ์

1. บทบาทและพฤติกรรมของพระราชา (ร.1) : ลักษณะผู้นำ

ในส่วนนี้จะศึกษาและวิเคราะห์ถึงแบบแผนของพระมหากษัตริย์ในส่วนพระองค์ เช่น กำเนิด, การศึกษา, การสืบราชสมบัติ, พระนิสัย, หน้าที่กับการว่าราชการ, และพระบรมเชษานุภาพ

แนวความคิดการเมืองแบบไทย มองผู้นำและพระมหากษัตริย์ที่มีเชื้อสายในสังคมประเพณีชาติกำเนิดจึงเป็นเรื่องสำคัญ และดูจะเป็นเรื่องสำคัญกว่าประเด็นอื่นองค์ประกอบเชื้อสายที่สมบูรณ์ จึงต้องมาจากบิดามารดาที่เป็นราชาและอัศวมเหสี เพราะสนับสนุนฐานะของพระราชโอรส โดยเฉพาะยิ่งพระราชโอรสในระคับหนอพระพุทธรเจ้า แต่ในทางปฏิบัติความสำคัญจากมารดาหรือฝ่ายหญิงอาจมีความสำคัญรองลงมา ขอเพียงแต่ให้สามารถพิสูจน์หรือรู้ได้ว่ามีเชื้อสายจากสมมติเทพ ที่มาของพระมหากษัตริย์โดยทางเชื้อสายหรือกำเนิดมีอยู่ 4 ลักษณะ

1. เทพรังสรรค์ (God's Creation) ในทางทฤษฎีเทพเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดโดยตรงสตรีไม่มีส่วนสัมพันธ์ในเรื่องนี้ เช่น การเกิดของท้าวอโนมาตันต้นตระกูลของพระรามผู้ครอบครองอาณาจักรอโยธยาเป็นพระองค์แรก

"บังเกิดเป็นประทุมเกสร	อรชรรับแสงพระสุริย์ฉาน
ขึ้นในอุทรแล้วเบิกบาน	มีพระกุมารโฉมยง
อยู่ในห้องดวงโกเมศ	ตั้งพรหมเรื่องเคชครรโลหงส์
จึงพระจักริศฤทธิรงค์	อุ้มองค์กุมารนั้นเหาะมา" ⁷⁸

โดยการตีความ การนับเนื่องพระราชกุมารเอาสายเลือดของบิดาเป็น

หลัก สตรีไม่จำเป็นต้องมีส่วนในความหมายของการให้พระราชโอรส ราชานี้ที่
ที่ให้กำเนิดราชา เมื่อต้นราชวงศ์เป็นเทพเจ้า (อาจจะโดยความเชื่อที่ผิดก็ได้) ผู้สืบ
ราชตระกูลย่อมเป็นสมมติเทพ ความเชื่อในเรื่องนี้เป็นความเชื่อพื้นฐานต่อศูนย์การ
ปกครองของไทยมานานที่ถือพระมหากษัตริย์เป็นภาพจำลองของเทพเจ้า แม้ใน
คอนันของกรุงรัตนโกสินทร์⁷⁹ แนวความเชื่อในระบอบเทวสิทธิ์ที่ให้เพศชาย
เป็นใหญ่ ยังคงเป็นความจริงจนทุกวันนี้ แนวความเชื่อในระบอบเทวสิทธิ์ไม่ใช่การสืบ
สายจากเทพเจ้าเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการกลับไปสู่เทวดานเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วด้วย
หากได้ประพฤติปฏิบัติตามเทวโองการ⁸⁰ เช่น การใช้คำว่าสวรรคต ซึ่งหมายถึงผู้ไป
สวรรคต

"ครั้นสิ้นมัจฉะในพระองค์ มีอาจคำรงพระกายได้
เสด็จสวรรคต ไปยังชั้นฟ้าคุณฐิ"⁸¹

ระบบการเมืองแบบเทวสิทธิ์ในไทยจึงแตกต่างจากตะวันตก ที่ราชาเป็น
เพียงผู้รับมอบโองการจากสวรรค์ ในขณะที่ความเชื่อเทวสิทธิ์ของไทยนั้นราชาเป็น
ผู้สืบเชื้อสายจากสวรรค์ เพื่อการติดต่อกับสวรรค์ขณะที่ดำรงพระชนม์ จึงต้องทรง
ประกอบพระราชพิธีที่เอนอิงไปสู่เทพเจ้า เช่น พระราชพิธีอินทราภิเษก อำนางการ
เมืองจึงเป็นของพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ที่ใครจะละเมิดไม่ได้

⁷⁹ มรว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์, แปลโดย มรว.
ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรุงบุญมี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ,
2521), หน้า 91.

⁸⁰ กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, 2515), หน้า 68.

⁸¹ รก 01333, พระเจ้าตากเมื่อตั้งสมเด็จพระเจ้าสังฆราชราชาคณะก็ปวารณา
ตัวว่า แม้นปรารถนามัจฉะรุชิระ พระองค์ก็เชือกเนื้อและโลหิตออกมาเพื่อบุพพานได้ ดู
ปพ. 65 เล่ม 40, หน้า 33.

2. จากทေး⁸² และเอกอัครมเหสี เทพวังสวรรค์เป็นเชื้อสายจากเทพเจ้าโดยตรง การสร้างระบบความเชื่อแบบแรกมีความสัมพันธ์กับสวรรค์ใกล้ชิด เพราะเป็นเทพทายาทโดยตรง ส่วนวิธีการที่ 2 เป็นราชาที่เกิดจากเทวดาและเอกอัครมเหสี (มีภรรยาเอกคนเดียว) ที่เป็นนางฟ้า เช่น ท้าวสัสเตียนเกิดจากพรหม เทวดาที่ชื่อว่าจตุรพักตรกับนางมลิกา ซึ่งพระพรหมส่งมาให้ปกครองกรุงลงกานบนพื้นโลก ท้าวสัสเตียนจึงเป็นผลผลิตจากการสมสู่เยี่ยงมนุษย์บนดิน แต่ก็ถือว่าเป็นพรหมพงศ์

มีอีกลักษณะหนึ่ง คือ ทေးสมควยชาวบ้าน เช่น พระอินทร์และพระอาทิตย์ ให้กำเนิดพาลีและสุครีพ หรือเทพเจ้าสมควยชาวบ้าน เช่น พระอิศวรแบ่งกำสึงและศัตรารุขให้พระพายชัคเข้าปากสวาทะเกิดหนุมาน ถ้าจะว่าไปพาลี, สุครีพ, และหนุมาน มีเชื้อสายจากสวรรค์ แต่เป็นโอรสลับที่ไม่เปิดเผย ในกรณีพาลีและสุครีพ พระอินทร์และพระอาทิตย์ช่วยเพียงสร้างเมืองให้ไม่ไค้ยับเนื่องเข้าเป็นสมาชิกในสวรรค์ "เสร็จแล้วทั้งสองเทวัญ เหาะไปชั้นฟ้าคุณมี"⁸³ ส่วนหนุมานพระพายต้องรับหน้าแทนว่าเป็นพ่อ ซึ่งหนุมานเข้าใจผิดจนตลอดชีวิต

"ทั้งองค์พระพายเรื่องเคช
ก็เข้าอิงแอบแนบกายา

สำคัญว่าปิตุเรศนาถา
วานรขึ้นชมยินดี"⁸⁴

⁸²ในที่นี้ต้องการแยกศัพท์ให้ละเอียดออกไป เช่น จะไม่ใช่คำว่า God ค่ายพระเจ้า เพราะพระเจ้ามักถูกรับรู้โดยความรู้สึกอย่างศาสนาคริสต์ อิสลาม แต่จะแปลว่าเทพเจ้า เพราะหมายถึงพระเจ้าที่รวมถึงการมีชีวิตแบบเทวดาค่าย และเมื่อใช้เทวดาหรือทေးต้องการเพียงความหมายว่า เป็นสมาชิกในสรวงสวรรค์ ในขณะที่เทพเจ้าเป็นประมุขของสรวงสวรรค์ ตามตำแหน่งที่อยู่ หรือยศสมัยที่คนนับถือ

⁸³ รก 01115

⁸⁴ รก 01119

จะเห็นได้ว่าทั้ง 4 องค์ คือ ท้าวลัสเตียน, พาลี, สุนทรีย, และหนุมาน สืบสายสวรรค์ แต่โอรสที่ขอมธรรมเป็นหนอพระพุทธรเจ้ามีท้าวลัสเตียนแต่ผู้เดียว พาลี และสุนทรียเป็นพ่อไม่ยอมรับแต่ก็สร้างเมืองให้ ในขณะที่หนุมานเป็นขุนนางเท่านั้น อันที่จริงโอรสสืบปรากฏในสมัยอยุธยา กล่าวกันว่าพระนารายณ์ได้นางลาว (ราชธิดา เจ้าเชียงใหม่) เกิดโอรสแต่ไม่ทรงยอมรับ มอบให้พระเพทราชาเลี้ยงดู ชื่อ นายมะเคื้อ ได้รับความเป็นหลวงสรศักดิ์⁸⁵ ฐานะของโอรสแตกต่างกัน ไม่ใช่จากสายโลหิตแต่จากการยอมรับของผู้เป็นพระราชบิดา พาลีและสุนทรียคล้ายท้าวแสนปมที่พระอินทร์สร้างเมืองให้ ในขณะที่หนุมานคล้ายหลวงสรศักดิ์ ที่ต้องแสดงความโศกเศร้าเพื่อลอบปลงศพแห่งการไม่ยอมรับในเชื้อสาย ทั้งคู่ได้เป็นกษัตริย์ในภายหลังในลักษณะการยอมรับใช้และอวดตัว (Ego) เพื่อให้ได้รับการยอมรับจากราช

3. ราชากับมเหสี มีลักษณะของผู้อยู่บนพื้นโลกไม่ใช่สวรรค์ คือ กษัตริย์ที่ไม่ใช่เทวดาโดยตรง แต่เป็นสมมติเทพซึ่งมักจะมีมเหสีหลายองค์ ในกรณีที่เป็นมเหสีเอกหลายองค์จะมีปัญหาสิทธิของพระราชโอรสในการเป็นพระราชบิดาต่อไป เช่น ท้าวลัสเตียนมีมเหสีเอก 5 องค์ 4 องค์แรกมีโอรสองค์ละ 1 พระองค์ คือ กุเรปัน, เทพนาสูร, อัครชาคา, และมารัน ส่วนมเหสีสุดท้ายให้กำเนิดทศกัณฐ์, กุมภกรรณ, พิเภก, พุตธร, ศรีเศียร, และสามนักษา เมื่อท้าวลัสเตียนชรา ต้องกระจายเมืองออกไปให้โอรสแต่ละองค์ โดยให้ทศกัณฐ์, กุมภกรรณ และพิเภกอยู่ลงกา โดยมีทศกัณฐ์เป็นกษัตริย์ ส่วนสามนักษาแต่งงานกับชีวหาไม้ได้ครองเมืองใด⁸⁶ กระบวนการสืบราชสมบัติในลักษณะของท้าวลัสเตียนไม่ปรากฏในเมืองไทย โดยปกติ กุเรปันจะต้องได้ครองลงกาเพราะเป็นโอรสองค์โต แต่กลับได้กับทศกัณฐ์ซึ่งเป็นน้อง แม้เป็นโอรสองค์โตในมเหสีที่ 5 ก็ตาม ส่วนสตรีไม่มีในสิทธิ์ในราชสมบัติ ในกรณี

⁸⁵ ดู พก. เล่ม 2, หน้า 36 - 38.

⁸⁶ รก 01187

ประวัติศาสตร์การเมืองไทย เช่น พระมหาธรรมราชาเคยให้พระนเรศวรไปครอง
พินุลโลกเออาพระเอกาทศรดไวที่อยู่ชยา แต่เมื่อสิ้นพระมหาธรรมราชา พระนเรศวร
ก็กลับมาครองอยุธยาตามศักดิ์และสิทธิ์ที่มี

ส่วนแบบแผนคังกล่าวในอโยชยาเป็นแบบแผนที่ใช้ในการเมืองไทย
ท้าวทศรมีมเหสี 3 องค์ คือ เกาสุริยา ให้กำเนิดพระราม, ไกยเกษิ ให้กำเนิด
พระพรต, ส่วนนางสมุทรีให้กำเนิดพระลักษมณ์และพระสัตรุก โดยปรากฏเวลาเกิด
ตามลำดับชัดเจน⁸⁷ โดยสิทธิการสืบราชสมบัติเป็นของพระรามซึ่งทางราชสำนักก็ทราบ
ดี พระพรตได้ครองอยุธยาเป็นกรณียกเว้นและเป็นเพียงชั่วคราว สำหรับกษัตริย์
บาลในไทย สิทธิการครองราชย์ของพระราชโอรสเรียงลำดับตามพระมเหสีและพระ
ชั้นษาอย่างวิธีการในอโยชยา⁸⁸ แต่ความผันผวนก็อาจเกิดขึ้นได้อย่างกรณีพระพรต
เพราะสมเด็จพระเจ้าฟ้าคอกเต็อกกรมขุนพรพินิต เป็นพระอนุชาสมเด็จพระเจ้าฟ้าเอกทัศ
กรมขุนอนุรักษ์มนตรี แต่กรมขุนพรพินิตกลับได้เป็นพระราชากอนกรมขุนอนุรักษ์มนตรี
เพราะพระราชบิดาทรงเห็นว่ากรมขุนพรพินิตมีสติปัญญาและความสามารถสูงกว่ากรม
ขุนอนุรักษ์มนตรี จึงโปรดให้กรมขุนอนุรักษ์มนตรีไปบวชเสียเพื่อไม่ให้กีดขวางการครอง
ราชย์ของกรมขุนพรพินิต⁸⁹ เช่นเดียวกับที่นางไกยเกษิขอให้พระรามเดินคงเพื่อไม่ให้

⁸⁷ ดู รก 02056

⁸⁸ ดูอ้างอิงที่ 28 ประกอบ

⁸⁹ ดูรายละเอียดเรื่องคังกล่าวใน พล., หน้า 216 และ 241. และแม้
แต่หลังรัชกาลที่ 1 เหตุการณ์คล้ายกันก็เกิดขึ้นบ้างความคิดในรามเกียรติ์ เช่น กรณี
รัชกาลที่ 3 โอรสในเจ้าจอมกลับได้เป็นราชากอนรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นโอรสในพระ
อัครมเหสี ทั้งนี้เพราะรัชกาลที่ 3 เคยผ่านราชการสำคัญคล้ายพระพรตที่ผ่านการ
ครองไกยเกษิ แต่เมื่อสิ้นพระชนม์ทรงไม่สวรรคตในที่พระมหามณเฑียร และระหว่าง
การครองราชย์รัชกาลที่ 4 ก็ออกผนวชชุกงค์ อ่านรายละเอียดใน พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2504), หน้า 184 - 91.

ก็คขวางทางพระพรต แต่เมื่อกรมขุนพรพินิต รongราชย์ กรมขุนอนุรักษมนตรีก็ใช้ความ เป็นพระเชษฐาหวงราชสมบัติคืน ซึ่งกรมขุนพรพินิตก็คืนราชสมบัติให้

4. ราชากัมมเหสีของพระราชองค์เดิม ประเพณีของการปราบคา ภิเษกหรือรัฐประหาร พระมหากษัตริย์ใหม่นิยมที่จะรับพระมเหสีหรือพระราชวงศ์ชั้นสูง จากกษัตริย์องค์เดิมมาเป็นมเหสีของตนด้วยและให้การยกย่องอย่างสูง เช่น พิเภกน้อง ทศกัณฐ์มีนางศรีขุภามเหสีเดิมเป็นฝ่ายขวา และนางมณโฆมเหสีของทศกัณฐ์เป็นฝ่ายซ้าย ได้โอรสกับมณโฑ คือ ไพนาสुरิวงศ์ (แท้จริงคือลูกติดจากทศกัณฐ์) เลี้ยงดูอย่างค้ำหวัง ไว้เป็นรัชทายาท พระเพทราชาเมื่อขึ้นครองราชสมบัติได้แต่งตั้งกรมหลวงโยธาเทพ พระภคินีของพระนารายณ์ และกรมหลวงโยธาเทพพระราชธิดาพระนารายณ์เป็นมเหสี ขวาและซ้าย โคมมเหสีเดิมเป็นมเหสีกลาง การอภิเษกสมรสดังกล่าวเป็นไปได้ที่ พระองค์ต้องการสร้างความชอบธรรมต่อการเป็นราชานอกเหนือจากพื้นฐานชีวิตเดิม เพราะการอภิเษกสมรสดังกล่าวทำให้พระองค์ทรงอยู่ในฐานะลูกเขยและน้องเขยของ พระนารายณ์ เข้ากรรมเนียมเป็นวงศ์คณาญาติใกล้ชิด (ประเด็นคล้ายกับรัชกาลที่ 1 ที่ทรงเป็นพ่อตาของพระเจ้าตากด้วย) จากการอภิเษกสมรสทำให้ได้โอรสกับกรมหลวง โยธาเทพ คือ เจ้าพระขวัญ หวังจะให้ครองราชย์ทั้งที่มีขุนหลวงสรศักดิ์โอรส (บุญธรรม) เดิมเป็นอุปราชอยู่ ลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดสิทธิที่แตกต่างกัน ฝ่ายหนึ่งเป็นโอรส หน่อพระพุทธรเจ้า กับอีกฝ่ายเป็นผู้ร่วมคิดในการแย่งชิงราชสมบัติมาด้วยกัน ทั้งอยู่ใน ตำแหน่งอุปราช กรณีที่ข้ออ้างหักเหี่ยมเช่นนี้ทำให้เกิดการตัดสินใจโดยใช้กำลัง โดย ขุนหลวงสรศักดิ์ได้ราชสมบัติ ส่วนพระเพทราชาตรอมใจสิ้นพระชนม์เมื่อทราบว่าเจ้า พระขวัญถูกปลงพระชนม์แล้ว ไพนาสुरิวงศ์ต่างกับขุนหลวงสรศักดิ์เพราะชิงบัลลังก์ จากพิเภกโดยตรง เนื่องจากคิดว่าราชสมบัติควรเป็นของตนและแก้แค้นให้พ่อของตน ด้วย ในขณะที่ขุนหลวงสรศักดิ์หวังในราชสมบัติมากกว่าการคิดที่จะแก้แค้นให้พระนา- รายณ์ที่ถูกโค่นล้มโดยพระเพทราชา เพราะตนก็สนับสนุนอยู่ด้วย

การปกครองระบอบเทวสิทธิ์ในเมืองไทย ยังคงมีพื้นฐานความเชื่อจากที่ กล่าวมาข้างต้น คือ สิทธิของผู้ปกครองราชบัลลังก์เป็นสิทธิของผู้สืบเชื้อสายของเทพ

หรือเทวราชาเท่านั้นลักษณะดังกล่าวทำให้สิทธิในการปกครองอยู่ในกลุ่มบุคคลจำกัด การเสนอตัวเข้ามาเป็นผู้ปกครองประเทศ ส่วนหนึ่งที่สำคัญจะต้องตั้งคำถามให้ได้ ว่ามีพื้นฐานเชื้อสายจากอะไร ความจริงการครองราชย์ของรัชกาลที่ 1 คล้ายกับ หนุมาน เพราะทั้งสองก้าวจากตำแหน่งขุนพลแก้วที่มีความสามารถและเจ้าปัญญา คล้ายคลึงกัน ไม่มีใครอธิบายที่มาของหนุมานได้ดีไปกว่าพระรามผู้เป็นนาย เพราะ แม่แตหนุมานเองก็ไม่รู้ว่าตระกูลของตัวนั้นมาจากพระอิศวร แต่พระรามในฐานะ อวตารอยู่และคาดหวังว่าวานรอย่างหนุมาน ย่อมมีความสามารถสูงในฐานะที่เชื้อ สายดีกว่า (พระอิศวรสูงกว่าพระนารายณ์ตามไสยพินิกายซึ่งมีอิทธิพลในไทย) จึงไม่น่า แปลกใจ เมื่อหนุมานวิวาทกับนิลพิท (บุตรพระกาฬ) ผู้มีฝีมือไม่ยิ่งหย่อน พระราม กลับเลือกหนุมานและไล่นิลพิทไปอยู่ฝ่ายสงเสปียงที่ซีกขึ้น เพราะตระกูลของหนุมาน ทำให้พระนารายณ์ต้องตระหนัก เทพเจ้าอย่างพระนารายณ์แม่สูงเพียงใด แต่ในราม- เกียรตียังรองพระอิศวร ไม่ติดปกติเลยที่พระรามถึงกับยกอโยชยาให้หนุมานครองโดย ประทานให้ดวงหน้าเหมือนรูปร่างจะต้องเป็นเช่นนั้น บันทึกของรัชกาลที่ 4 ทอเซอร์ยอตน์ บาวริง อ้างว่าสายของพระองค์สืบไค้ขึ้นไปถึงพระเอกาทศรถ ถ้าเช่นนั้นรัชกาลที่ 1 ก็สืบสายจากสมมติเทพ (อาจจะไม่รู้ตัว เช่น หนุมาน) พระเจ้าตากน่าจะตระหนัก ในสิ่งนี้ดี อย่างน้อยอิทธิพลพวกพ้องตระกูลขุนนางของ ร.1 ในขณะที่พระเจ้าตาก เฝิงชัยพื้นฐานจากสามัญชนไม่นานจึงจำเป็นต้องพึ่งพารัชกาลที่ 1 เป็นอย่างยิ่ง บาง ที่จะทรงรู้ตัวคว่าวาบุคคลผู้นี้จะต้องเป็นราชาในดินแดนที่พระองค์เคยครอง⁹⁰ และนี่

⁹⁰ เช่นเมื่อคลอดโอรสองค์สุดท้ายไม่ให้ประโคนว่าสินบุญ และเมื่อเจ้าราม สักขณ์หลุดออกจากตารางไค้จะสู้รบก็ตรัสห้ามว่า บ้านเมืองเป็นของสองพี่น้องเขาให้ ผากตัวไว้ ทั้งที่ขณะนั้นทัพเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเฝิงออกจากเขมร บางที่จะทรงรู้ ว่ารัชกาลที่ 1 มีกำลังเข้มแข็ง จึงมักจะโปรดให้ไปรบในที่ไกลไม่ค่อยไค้อยู่ในกรุง เพราะแม่ทัพกลับกรุงไม่ไค้ดาไม่มีหมายสั่งต้องกบฏ คำตรัสที่ว่าสินบุญพอ (พระเจ้าตาก) แล้ว และให้โอรสเจ้ารามสักขณ์ผากตัวรัชกาลที่ 1 นั้น ดูพระราชวิจารณ์ของ ร.5 ในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2516), หน้า 210 - 1.

เป็นข้อบกพร่องของพระเจ้าตากซึ่งขยับฐานะทางสังคม (Social Mobility) ค่อนข้างรวดเร็วขาดฐานที่มั่นคงทางเชื้อสาย เพราะพระเจ้าตากเริ่มเป็นที่รู้จักชื่อเมื่อใกล้เสียกรุงแล้ว จึงชี้ให้เห็นได้ว่า ท่ามกลางระบบการปกครองแบบเทวดิทธิที่มาจากผู้ปกครองจะต้องได้รับการต่อเนื่องจากสมมติเทพอย่างสม่ำเสมอ

พื้นฐานความเชื่อของการปกครองดังกล่าวขยายตัวออกไปในระดับชนชั้นผู้นำ โดยการยึดถือเชื้อสายเป็นหลัก ทำให้ระบบการเมืองไทยเน้นบทบาทของวงศ์ตระกูล ซึ่งมีส่วนอย่างมากต่อการกำหนดตำแหน่งมากกว่าความสามารถส่วนบุคคล ความสามารถส่วนบุคคลเป็นเพียงส่วนเสริมเมื่อได้รับการผลักดันด้านวงศ์ตระกูลเป็นพื้นฐาน โอกาสที่จะใช้ความสามารถส่วนบุคคลและการแสดงออกซึ่งความสามารถ จะโดดเด่นต่อเมื่ออยู่ในภาวะวิกฤติการณ์ ทหารผู้นำในกองทัพพระรามอยู่ในวงศ์เทวดาเดียวกัน ผู้ใดเป็นระดับพญาวานรอยู่ในจำพวกสายเทพเจ้า การรับสุครีพเข้ามาเพราะได้รับการแนะนำจากหนุมานผู้เป็นหลาน แม้รัชกาลที่ 1 จะเปิดกว้างแก่ขุนนางผู้น้อย แต่พระองค์ก็ยังยอมรับในพระราชกำหนดเกณฑ์ตราไว้ในกฎหมายตรา 3 ดวง ว่าขุนนางจะถวายศัวมหากเล็กได้ มหาคเล็กจะต้องมาจากตระกูลอัคกรมหาเสนาบดี⁹¹ และแม่แต่ตัวพระองค์เองพระมหามนตรีผู้เป็นน้อง ก็เป็นผู้พาดถวายตัวต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี ลักษณะดังกล่าวทำให้ระบบการเมืองอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ โดยเฉพาะกระแสผู้นำ (Elite Circulation) และจำกัดอยู่ภายในชนชั้นนี้เท่านั้น

อย่างไรก็ตามในหมู่ชนชั้นสูง โดยเฉพาะพระราชวงศ์และผู้ที่ เป็นกษัตริย์ ต้องผ่านการเตรียมตัวต่อตำแหน่งที่สูงขึ้น การศึกษาค้นคว้าการเรียนรู้เป็นเรื่องจำเป็น เนื่องจากลักษณะและรูปแบบการศึกษาแตกต่างจากในปัจจุบัน การเรียนรู้มี 3 วิธี คือ⁹²

⁹¹กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 5, หน้า 148. และทรงย้ายในพระราชกำหนดใหม่ในปี 2328 หน้าที่ 46-50.

⁹²กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ, ความรู้เรื่องอินเตียทางวัฒนธรรม (การทวิทยา) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2516), หน้า 155.

โดยการให้ตำราและการสอนคล้ายการศึกษาทั่วไปในปัจจุบัน, จากบรรยากาศ (ฝึกของจริง), และสร้างวินัยให้ศิษย์และเปลี่ยนแบบบุคลิกภาพจากอาจารย์หรือบุคคลที่ควรยกย่อง ลักษณะการศึกษาเช่นนี้ก่อให้เกิด "ความเป็นแก่นสาร" ในค่านการรู้จักคิด ตรikirตรอง และการใช้สติปัญญา คุณค่าเหล่านี้สามารถเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติราชการได้อย่างเป็นผู้นำโดยเป็นผู้นำที่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างมีเหตุผล นอกจากนั้นพื้นฐานจากการเรียนรู้แบบนี้ สามารถสร้างรูปแบบความคิดได้ 2 ประการ คือ สร้างระบบความเชื่อซึ่งรวมถึงความกตัญญู และการฝึกหัดตนเอง (สวาทาย) โดยการท่องพระสูตรหรือการประลองวิชา⁹³ การเรียนรู้ดังกล่าวต้องศึกษาในสำนักบวชใดสำนักบวชหนึ่ง นำสังเกตว่าการศึกษาในฝ่ายโอโยชยาแตกต่างจากฝ่ายลงกา 2 ประเด็น ในประเด็นแรกผู้เรียนรู้หรือเจ้านายในโอโยชยาจะเริ่มศึกษาเมื่อพระมหากษัตริย์หรือพระราชมารคากำหนดให้เรียน เช่น ท้าวทศรถตรัสว่า "จงไปอยู่ด้วยพระอาจารย์" หรือโอรสทั้งสองไปรายงานตัวว่า "บัดนี้สมเด็จพระปิตุรงค์ พระองค์โปรดเกล้าเกศให้ข้าพ้านองออกมา อยู่ใ้เฒาทาพระอาจารย์"⁹⁴ หรือนางสีดาทูลขอวัชรมฤตยมิให้ช่วยสอนโอรสทั้งสองของนางด้วย⁹⁵ แต่ในฝ่ายลงกาโอรสมักจะขอไปเรียนเอง เช่น ท้าวทศกัณฐ์กล่าวกับท้าวลัสเตียนผู้เป็นพ่อว่า "จะขอลาไปอยู่พนาวัน กับพระนักรรรมผู้ใหญ่" หรือกุมภกาศขออนุญาตต่อชีวหาและส่ามนักขานผู้เป็นบิดามารคาว่าจะไปเรียน⁹⁶ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ฝ่ายลงกาเมื่อโอรสไปเรียนน่าจะมีอายุมากกว่า ในขณะที่กุมารในโอโยชยาที่ไปเรียนยังเล็ก เช่น ขณะที่พระมงกุฎเริ่มเรียนอายุเพียง 10 ปี หลั-

⁹³ เรื่องเดียวกัน., หน้า 64 - 5.

⁹⁴ รก 02084 - 6

⁹⁵ รก 10217

⁹⁶ รก 01087 และ 03080

สูตรหรือเนื้อหาที่ทางลดาเรียนจึงมักอยู่ที่ความต้องการของผู้เรียน (เพราะโตแล้ว) ในขณะที่นโยบายอยู่ที่พ่อแม่หรืออาจารย์ ซึ่งเป็นจริงว่าฝ่ายลดาโอรสมักจะเน้นเรียนทางการต่อสู้ ไม่ว่าจะทางยุทธศาสตร์ และการใช้อาวุธ อย่างไรก็ตาม วิชาพื้นฐานที่รำเรียนกัน คือ "เรียนศิลปศาสตร์ไตรเพท ทั้งพระเวทวิทยาให้กล้าหาญ"⁹⁷ ดังนั้นสิ่งที่ต้องเรียนรู้พื้นฐานสำหรับนักปกครอง คือ ความรู้ 3 ประการ (ไตรเพท) และพระเวท ในส่วนของพระเวทสารจะอยู่ที่ความมีศักดิ์นิยามะ, ความเป็นนักรบ, อำนาจ, และทศพิธราชธรรม⁹⁸ ในส่วนของไตรเพทน่าจะมีอิทธิพลและรวมหมายถึง⁹⁹ ความรู้ในเรื่องพระธรรมศาสตร์ (เน้นถึงหลักความประพฤติ ความยุติธรรม และการลดล้างความผิด), อรรถศาสตร์ (เน้นการแสวงหาผลประโยชน์ในทางการเมือง), และกามศาสตร์ (การเสพสุข) ในทางปฏิบัติความรู้ของราชาถูกเลือกนำไปปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตน เช่น การเน้นเวทย์มนตร์ (สัทิตา) ในอาถรรพเวทย์ หรือการอ้างถึงความยุติธรรมบนรากฐานของคำสั่งและอำนาจที่มีอยู่ เป็นต้น การศึกษาดังกล่าวของไทยสะท้อนจากรามเกียรติ์ เช่น พระมหากษัตริย์ต้องเรียนรู้ความรู้จากพระสงฆ์เช่นกัน เช่น รัชกาลที่ 2 ผนวชในสำนักพระสังฆราช (สุก), รัชกาลที่ 5 ในสำนักสมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (โต)

ในปลายสมัยอยุธยา วัคเป็นสำนักที่มีบทบาทสูงมากในเรื่องของอาคมและ

⁹⁷ รก 02086 หรือ 01089

⁹⁸ ความรู้หรือการไต่ถักฝนในเรื่องพระเวท น่าจะรับทราบในเมืองไทย เพราะมีพวกพราหมณ์ ถ้าเหตุผลนี้ถูก ความเข้าใจต่อพระเวทของกษัตริย์น่าจะคล้ายกับสาระของพระเวทจริง ๆ ซึ่งอุปทสรูปพระเวทในกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ความรู้... หน้า 37 - 8. พระเวทประกอบค้วองค์ 4 คือ ฤคเวท, ยชุรเวท, สามเวท, และอาถรรพเวท

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน., หน้า 71. เพราะผลพวงของไตรเพทนี้คือ นิติธรรมของราชาที่มุ่งไปสู่ความถูกต้อง ความมั่งคั่ง และความรื่นเริง (ความสุข) คูใน

การต่อสู้ เช่น การลงผ้าประเจียดผูกยันตร์คราวรบที่บางระจันของพระอาจารย์วัดเขา
นางขาว, การอ้างถึงการลงหนท้ายตัวของพระเจ้าบรมโกษฐ์ในคำให้การชาวกรุงเก่า
เข้าต่อสู้คราวปราบเจ้าฟ้าอภัยเมื่อปราบคาภิเษก วิธีการที่มาลงหนท้ายตัวก็ปรากฏ
ในรามเกียรติ์ในตอนวิรุณจำบัง เป็นต้น อิทธิพลการใช้คาถาอาคม ยังคงมีมากใน
รัชกาลพระเจ้าตาก และแม้แต่ในสมัยรัชกาลที่ 2 แล้วก็ตาม¹⁰⁰ การใช้เวทย์มนตร์
คาถาไม่ได้เป็นที่โปรดปรานในสมัยรัชกาลที่ 1 เนื่องจากไม่มี "ความเป็นแก่นสาร"
แม้ว่าในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์จะกล่าวถึงเวทย์มนตร์หลายตอน แต่น่าสังเกตว่า
การใช้เวทย์มนตร์ไม่อาจนำมาซึ่งชัยชนะได้ แม้จะเป็นตัวหนุนเองก็ตาม จะพบว่า
หนุนมานพ่ายแพ้พระนารท เมื่อประลองฤทธิ์ด้วย แต่ชนะเมื่อใช้ปัญญาแม้กระทั่งการลง
เอาหัวใจของทศกัณฐ์ เป็นต้น จะพบว่าทุกครั้งที่หนุนมานมีชัยชนะจะเน้นถึงการใช้ปัญญามากกว่าการใช้ฤทธิ์ คาถาอาคมนั้นเป็นเพียงองค์ประกอบเท่านั้น ความสำเร็จขึ้นอยู่กับปัญญาต่างหาก ซึ่งบอกเป็นนัยถึงอุดมการณ์ศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ทรงพยายามเน้น "พุทธศาสนา" เป็นที่พึ่ง มากกว่าศาสนาพราหมณ์และอื่น ๆ โดยเฉพาะ
ในรัชกาลนี้มีหลักฐานทางพงศาวดารไม่ปรากฏว่าทรงนิยมในเรื่องนี้แต่อย่างไร กลับ
ออกกฎหมายจำกัดเทพารักษ์และสัญลักษณ์ของเทพเจ้าทั้งหลาย¹⁰¹

ความจริงสถาบันการศาสนา เช่น ฤๅษีในป่า นอกจากจะเป็นทางออกทาง
การศึกษาแล้ว ยังเป็นทางออกสำหรับราชาที่ไม่สามารถอยู่ในบัลลังก์ได้ ในรามเกียรติ์
มีฤๅษีจำนวนมากที่มาจากภษตรีย์ที่เข้าบวชเพื่อหวังมรรคผลทางฤๅษีหรือศรัทธาต่อการบวช
ยกเว้นวิศวามิตรซึ่งต้องการเป็นพรหมฤๅษี อันเป็นฤๅษีชั้นสูงสุด แต่ก็ปรากฏในฉบับ

¹⁰⁰ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุเจมส์โลว์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2519), หน้า 121.

¹⁰¹ กฎหมายตรา 3 ดวง วันที่ 5, หน้า 320 - 25. เป็นพระราชกำหนดใหม่
ตราในปี 2326

สันสกฤต ไม่มีในฉบับรัชกาลที่ 1

สำหรับกษัตริย์ไทยสมัยโบราณที่ทรงออกผนวชเมื่อครองราชย์แล้วก็มี เช่น พญาสิท, พระบรมไตรโลกนาถ, พระมหาจักรพรรดิ, พระเจ้าอู่หมุพร 2 พระองค์แรกยังอยู่ในชั้นตกเถียงว่าทรงผนวชเพื่ออะไร แต่สำหรับพระมหาจักรพรรดิก็อาจเป็นไปได้ทรงท้อแท้ในราชสมบัติ เนื่องจากพ่ายแพ้สงครามข้างเดียว ส่วนพระเจ้าอู่หมุพรเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาการเมืองกับพระเชษฐาธิราช ในสมัยรัชกาลที่ 1 ในปี 2338 กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ทรงผนวช น่าจะทรงศรัทธาต่อพระศาสนา แต่เป็นการผนวชชั่วคราว ส่วนรัชกาลที่ 1 นั้น แม้จะไม่ได้ทรงผนวช แต่เมื่อได้ครองราชย์แล้วก็ทำหน้าที่ทางศาสนาไม่น้อย ไม่ว่าในการซ่อมแซมและสร้างวัด, การสังคายนาพระไตรปิฎก, และจัดการระเบียบการปกครองฝ่ายสงฆ์ใหม่ ส่วนหนึ่งเพื่อเป็นการเสริมพระบารมี เพราะการสังคายนาเกิดขึ้นได้ไม่ง่าย และผู้ที่เคยสังคายนาล้วนเป็นราชาธิราชในอดีต บทประพันธ์รวมเกียรติ์เองก็เน้นศัพทราชาธรรมไว้มากมายแห่ง หากกลไกโกฎและคณะภิกษุสามารถอัญเชิญพระนารายณ์ให้อวตารได้ ก็แสดงว่าศาสนาสามารถชี้นำถึงที่มาของผู้ปกครองที่สามารถในอนาคตกได้เช่นกัน เมื่อศาสนา (พราหมณ์) เป็นเครื่องมือในการติดต่อกับเทพเจ้าได้ พุทธศาสนาก็น่าจะเป็นมัยที่มีสัมพันธ์กับราชาได้เช่นกัน การอุปถัมภ์ศาสนาจึงแสดงให้เห็นถึงบารมีแห่งการได้เป็นผู้ปกครองบรมเดชาบุภาพของกษัตริย์จึงไม่ได้ประกอบด้วยความเป็นสมมติเทพเท่านั้น แต่ต้องประกอบกับการเป็นธรรมิกราชด้วย

ในฐานะแห่งความเป็นสมมติเทพ รัชกาลที่ 1 ทรงใช้เพื่อแสดงบทบาทแห่งอำนาจ ไม่ว่าในด้านการปกครองต่อผู้ใต้ปกครอง ต่อการขยายดินแดน หรือต่อเจ้า

¹⁰² ดูข้ออ้างของขุนนางในการอัญเชิญรัชกาลที่ 1 ขึ้นครองราชย์ใน ปพ. ภาค 65 เล่มที่ 40, หน้า 131.

ประเทศราช ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการได้รับการยกย่องและกลัวเกรง เพราะประโยชน์ของความเป็นสมมติเทพอยู่ที่ไม่จำเป็นต้องอธิบายเหตุผลในการตั้งชื่อฟัง แม้พระองค์ไม่มีชื่ออ้างค่านนี้ แต่ทรงแสดงออกโดยพลังสมมติเทพตลอดเวลา ไม่ว่าจะในที่ประทับและพระราชพิธีต่าง ๆ จนดูราวกับว่า

"พระศิริวิลาสก็กลับกลายเป็นรูปนารายณ์ทรงศร"¹⁰³

ความอ่อนน้อมในเหตุผลของเชื้อสายเทวะ จำเป็นต้องเสริมด้วยการอ้างถึงเหตุผลทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะการทวงไวซึ่งทศพิธราชธรรม สมมติเทพงายต่อการใช้อารมณ์เพราะมีอำนาจซึ่งทำให้เกิดการหลงต่อตำแหน่งจนลืมหน้าที่ที่แท้จริง บางครั้งแทนที่จะเสริมพระบรมเชษานุภาพกลับเป็นตัวทำลาย ศีลธรรมทางพุทธศาสนา จะแก้ไขสิ่งเหล่านั้นได้เช่นท้าวอชบาล

"ทรงศีลทรงสัตย์สุจริต ครองธรรมทศพิธเป็นแกนสาร"¹⁰⁴

องค์ประกอบของสมมติเทพและการเป็นธรรมิกราช น่าจะพอเพียงแต่ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะบรมเชษานุภาพที่สมบูรณ์จะต้องประกอบด้วยปัญญา และความฉลาดของผู้ปกครองประเทศ การเสียกรุงครั้งที่ 2 ส่วนหนึ่งที่สำคัญคือ ความไม่ฉลาดของพระเจ้าเอกทัศ ถึงกับพระเจ้าบรมโกษฐ์ไม่มอบราชสมบัติให้ แม้จะเป็นพระเชษฐาของเจ้าฟ้าเอกทัศ แต่อีกตาม การขาดความกล้าหาญในการรบ และการใช้วิจารณ์ญาณในการต่อสู้ จะได้รับการลงโทษอย่างรุนแรงตั้งในสมัยพระเจ้าตาก และแม้แต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ตาม ความสำเร็จครั้งศึกอะแซหวุ่นก็ขอดูตัวอาจเป็นภาพประทับใจของรัชกาลที่ 1 ต่อประเด็นความเป็นนักรบก็ได้ เพราะได้รับความชื่นชมจากพระเจ้าตาก และการสรรเสริญจากเหล่าทหาร ทราบจนศึกเขมรครั้งสุดท้ายที่อมาตย์ทั้งปวง เชิญพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ขณะที่เป็นจอมทัพ

¹⁰³ รก 03263

¹⁰⁴ รก 01325

ความอ่อนแออย่างพระยาพิเภกไม่เคยทำให้พระรามวางใจได้ (แม้แต่ท้าว
สัสเตียนเองก็ตาม จึงต้องให้อยู่ลงกำกับทศกัณฐ์ไม่ได้ประทานเมืองใดให้) จึงต้อง
ประทานศรสำหรับแขนงไปบอกหากมีข้าศึกมาประชิด

"อันพระยาพิเภกสุธา จะไปครองลงการาฐาน
การณรงค์ยงยุทธไม่ชำนาน ฤทธิเดชของท่านก็ไม่มี

.....

.....

แม่มมือวิราชไพร่ จงเขียนสารแขนงที่ศรมา"¹⁰⁵

ในทางตรงข้ามลักษณะที่ได้รับการยกย่อง เป็นสัญลักษณ์ของความกล้าหาญ
และเจ้าปัญญา ดังตัวอย่างหนุมาน หากไม่ใช่ผลงานค่านการรบแล้วหนุมานก็อาจไม่ได้
นั่งเมือง

"ตามไปควยใจกศัญญ ผู้เคียวทำการหาญหัก
แมนเสร็จสงครามในเมืองยักษ์ เราจักให้ฉานอชยุชยา"¹⁰⁶

โดยเฉพาะข้อแตกต่างระหว่างปัญญาความกล้าหาญกับการเป็นราชาของ
สหัสเดชะกับหนุมาน ยิ่งทำให้เห็นความแตกต่างในการสูญเสียชีวิตและอาณาจักรของ
สหัสเดชะต่อหนุมาน ซึ่งใช้ความกล้าหาญอย่างมีปัญญาเข้าต่อสู้

"คิดแล้วว่อันขุนยักษ์นี้ เสียทีเป็นเจ้าแกมุลมาร
ทรลักษณ์โง่เงาตั้งเท่าวัว อ่างอวคยกตัวว่กล้าหาญ"¹⁰⁷

ตรงนี้ทำให้เห็นแนวทางบรมเชษานุภาพของพระมหากษัตริย์ได้ว่า ความเป็น
สมมติเทพเป็นสิ่งจำเป็นแต่ไม่พอเพียงต่อความเป็นกษัตริย์ (ความมีธรรมะและปัญญา)

¹⁰⁵ รก 08279

¹⁰⁶ รก 05065

¹⁰⁷ รก 06233

ความกล้าหาญ เป็นองค์ประกอบที่จำเป็นด้วยเสมอ ข้ออ้างรัฐประหารในอดีตเป็น ตัวอย่างที่ดี เช่น การยกย่องความกล้าหาญของพระนเรศวรในขณะที่ประณามความอ่อนแอในพระมหินทร์, การยกย่องความเจ้าปัญญาของพระเจ้าปราสาททองในขณะที่เห็นความอ่อนต้อโลกในพระเชษฐาธิราช, และความมัวหมองในพระศาสนาของพระนารายณ์ที่ข้องแวะกับคริสต์ศาสนาในขณะที่พระเพทราชาขับไล่พวกเข้ารีตต่างชาติ ลักษณะดังกล่าวรุนแรงยิ่งขึ้นในปลายสมัยอยุธยาจนถึงพระเจ้าตากสิน บรมเชษฐาภาพอย่างพระนารายณ์ผู้ทรงจักรเป็นเทพเจ้าเพื่อปราบอธรรม, ความเป็นนักรบเจ้าปัญญาอย่างหนุมาน, และการยึดมั่นในศีลธรรมของท้าวอชบาลหรือมาลีวราช เป็นบรมเชษฐาภาพที่แสดงออกโดยพระราชภารกิจในพระองค์ ไม่ว่าในแง่ของการบรมราชาภิเษก, การสงคราม,¹⁰⁸ และการทำนุบำรุงพระศาสนา

2. การสถาปนาพระราชอาณาจักร : เครื่องหมายแห่งราชา

ลักษณะเด่น 3 ประการภายใต้ราชาธิราชก็คือ การแสดงออกโดยพระราชพิธี, การครอบครองศูนย์กลางแห่งราชอาณาจักรอันใดแก่ พระบรมมหาราชวัง,¹⁰⁹ และเครื่องราชูปโภค สิ่งเหล่านี้สนับสนุนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยตรง เพราะเป็นลักษณะการรื้อฟื้นอนุภาพเทวราชา

1. พระราชพิธี ในรามเกียรติ์กล่าวถึงพระราชพิธีตั้งแต่ประสูติจนสวรรคต รายละเอียดในพระราชพิธีคล้ายคลึงกับที่ปฏิบัติจริง ๆ เพียงแต่ในรามเกียรติ์เน้นถึงสถานที่จัดพระราชพิธี และเปลี่ยนจากสงฆ์เป็นนักบวชในศาสนาพราหมณ์ เช่น ฤๅ

พระราชพิธีดังกล่าว เช่น มีการเป่าสังข์ขึ้นฆ้องทำพิณพาทย์ขณะลงทรง,

¹⁰⁸ ถึงกับยกย่องว่าศึกพมวที่บางกุ้งนั้นสำเร็จได้โดยรัชกาลที่ 1 ไม่ใช่เจ้าตาก กูใน นิธิ, ประวัติศาสตร์..., หน้า 42 และ 32.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน., หน้า 28.

ตั้งที่เลี้ยงนางนมในการประสูติพระราชโอรส,¹¹⁰ พิธีลงสรกราชกุมาร, การอภิเษกสมรส, ราชภิเษก, ถวายพระเพลิง นอกจากนี้มีพระราชพิธีเฉพาะบางอย่าง เช่น การสังเวชเวทคาและบวงสรวงเทพยดาเพื่อขอฝน ขอโอรสและธิดา ขอเทพกำลังและศัตราวุธ เป็นต้น¹¹¹. นอกจากนี้ระเบียบพิธีการจัดทัพ เช่น การแต่งกายของเหล่าทหาร, ตำราพิชัยสงคราม, ลักษณะการจัดกระบวนทัพ, และการจัดตำแหน่งแม่ทัพนายกอง น่าสังเกตว่าในแต่ละพิธีจะมีสิ่งร่วมกัน คือ การประดับประดาพลุดามหาปราสาท, พิธีของนักบวช, การสรรเสริญของเทพเจ้า, การลงสร, และการเปลื้องเครื่องทรงเพื่อเข้าพิธีของราชา¹¹² ลักษณะร่วมของราชพิธีที่สำคัญคือ การสื่อถึงเทพเจ้าและปรารถนาให้เทพเจ้าประทานในสิ่งที่ราชาต้องการ พระราชพิธีจึงเป็นเครื่องแสดงถึงพลังในตัวกษัตริย์ในการติดต่อกับสวรรค์ การประกอบพระราชพิธีราวกับชุมนุมเทวดาในสรวงสวรรค์ ย่อมสร้างภาพพจน์ในเรื่องความยำเกรงแก่ผู้พบเห็น

2. พระบรมมหาราชวังและขอบเขตพสุธา ในพระราชนิพนธ์รวมเกียรติเน้นถึงการสถาปนาราชอาณาจักรและการสร้างพระราชวังที่สำคัญไม่น้อยกว่า 4 - 5 ครั้ง กล่าวคือ การสถาปนาราชอาณาจักรอโยธยา, ลงกาครั้งที่ 1, ลงกา

¹¹⁰ รก 02057 - 9

¹¹¹ ฎรายละเอียดแต่ละราชพิธีใน รก 01224, 02179, 01319, 03275, และ 01353 เป็นต้น

¹¹² ธรรมเนียมราชสำนักหรือพื้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ค่อนข้างมากอยู่ในกรมหมื่นพิทยาลาภา, พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมุนตรี, 2500), หน้า 11. ศาสนสมเด็จ เล่ม 18 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2505), หน้า 76 - 93. และกฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 1, หน้า 134 - 154.

ครั้งที่ 2 (หลังจากหนุมานเผาเมือง), นพบุรี, และซีคีน ส่วนใหญ่การสร้างพระราชฐาน (รวมความถึงอาณาจักร) กระทำโดยพระอินทร์หรือพระวิษณุกรรม โดยเน้นถึงค้ำค้ำพวงและตัวพระราชวัง¹¹³ รวมถึงการมีนางบริวารและสนม ตลอดจนการระดมประชาชนให้มาอาศัยเพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่และความรุ่งเรืองของบ้านเมือง

3. เครื่องประกอบอิสริยยศ ในพระมหากษัตริย์มี 2 อย่าง คือ เครื่องราชูปโภคและเครื่องราชกกุธภัณฑ์ มีอย่างละ 5 สิ่ง แต่มักบัญญัติต่างกันเนื่องจากต่างตำรา อย่างไรก็ตาม เครื่องราชูปโภคที่สำคัญลำดับแรกคือ พระราชยานซึ่งเจ้าพระยานคร (น้อย) ทำถวายรัชกาลที่ 3 แท้จริงมีมาก่อนหน้านั้น ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 แล้ว อย่างน้อยมีราชยาน 7 องค์ ราชรถ 2 องค์¹¹⁴ ในรามเกียรติ์พระสาชยานเป็นสิ่งจำเป็นและแสดงถึงฐานะของราชอิริยาธ ราชยานที่กล่าวถึงในรามเกียรติ์ก็มี เช่น บุษบกซึ่งสมมติวันยกให้แก่จตุรพักตรสืบทอดมาถึงกุเปรีนพิชชายทศกัณฐ์ ซึ่งท้าวสัสเตียนมอบให้ในฐานะพิชชายคนโต ค่าของบุษบกทำให้ทศกัณฐ์ต้องชิงเอามาเพื่อให้คู่กับเสวตธตรีของตน อีกองค์หนึ่งเป็นรถแก้วซึ่งพระอินทร์ให้มาตุลีนนำมาถวายแด่พระรามเมื่อจองถนนแล้ว เพื่อเสริมบารมีในการปราบทศกัณฐ์ ดังนั้น พระราชยานจึงเป็นของคู่กับพระเจ้าแผ่นดิน

¹¹³ เมื่อกล่าวถึงปราสาทในรามเกียรติ์ก็บรรยายถึงปราสาทจตุรมุขคล้ายคูสิมมหาปราสาท แม่นามกรุงเทพฯ ก็มีคำว่า รัตนโกสินทร์ (พระอินทร์) และวิษณุกรรมประสิทธิ์ในนั้นด้วย

¹¹⁴ ดู สาส์นสมเด็จ เล่ม 18, หน้า 184. และ ศ.มรว.แสงโสม เกษมศรี และนางวิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523), หน้า 195.

ในรามเกียรติ์บางครั้งใช้พระราชยานที่มีชีวิต คือ ช้าง โดยเฉพาะช้างเอราวัณซึ่งเป็นช้างทรงของพระอินทร์ การได้ครอบครองช้างที่มีค่าอย่างเอราวัณเป็นเรื่องเฉพาะผู้มีบุญญาธิการมากเท่านั้น¹¹⁵ ช้างเผือกจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของราชาธิราช และเป็นชนวนทำให้เกิดสงครามช้างเผือกในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ชาวบ้านที่มีช้างเผือกในครอบครองต้องถวายแก่พระเจ้าแผ่นดิน ในรัชกาลที่ 1 ทรงพิโรธเจ้าของช้างเผือกผู้หนึ่งซึ่งคัดหางเสีย เพราะกลัวว่าจะถูกยึดไปถวายพระมหากษัตริย์ ช้างเผือกนี้ถูกให้ชื่อว่า พระอินทร์ไอยรา¹¹⁶ (แปลว่าช้างทรงของพระอินทร์) การถวายพระราชยานใดก็ตามที่มีค่ายิ่งเป็นการแสดงถึงความจงรักภักดีในพระราชอำนาจ

ส่วนเครื่องราชกกุธภัณฑ์แตกต่างกันแต่ละตำรา ในที่นี้หมายถึง พระมหามงกุฏ, บานูษารัตน์มพล, พระขรรค์, ฉัตร, และฉลองพระบาท¹¹⁷ สิ่งเหล่านี้ถูกตระหนักดีในรามเกียรติ์ เช่น ตอนสุครีพหักฉัตร ฉัตรเป็นของสูงที่สทศพิศกรมเทพเจ้าประทานให้จตุรพักตร์เพื่อคุ้มครองเมือง เมื่อศึกจวนตัวทศกัณฐ์ยกฉัตรเพื่อเอาบารมีของฉัตรรักษาเมือง แต่ถูกสุครีพหักฉัตรได้ (การเสียฉัตรเป็นการทำลายขวัญทศกัณฐ์อย่างแรง เพราะเป็นการรบครั้งแรกถึงกับต้องเชิญไมยราพมาช่วย) มินหน้าช้างยังชิงมงกุฏทศกัณฐ์ไปถวายแทนตัวทศกัณฐ์อีกด้วย

¹¹⁵ รัชกาลที่ 1 ถึงกับมีพระราชปุจฉาต่อคณะสงฆ์ในเรื่องนี้พิจารณาจากคำถาม ทรงเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเคยเป็นพระอินทร์ได้ครอบครองช้างเอราวัณ และจะบำเพ็ญบารมีอย่างไรจึงจะได้ครอบครองช้างดังกล่าวได้ ดู พระราชปุจฉาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 เล่ม 1, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2513), พระราชปุจฉาที่ 2 หน้า 9 - 12.

¹¹⁶ พท., หน้า 212 - 3.

¹¹⁷ ล่าสนสมเด็จ เล่ม 18, หน้า 65.

"ครั้งนั้นจะอ้างชื่อว่า เกรงเกินบัญชาพระทรงจักร

จึงเอาแต่มงกุฏขุนยักษ์ มาบูชาศรัทธาพระลี้กัร"¹¹⁸

มงกุฏคู่กับกษัตริย์เป็นราชประเพณีที่รู้ทั่วไป ครั้งเมื่อองเชียงสือหนีจาก
กรุงเทพฯ ไปต่อสู้อันเมืองญวน เมื่อได้เป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าเวียงคนาม
บาลองนั้น ทางกรุงเทพฯ ส่งของไปแสดงความยินดีด้วย แต่ของสำคัญรายการแรก
คือ ถวายพระมาลาเปียง 1 องค์ องเชียงสือคงจะรู้ความหมายจึงไม่รับถวายคืน
มา¹¹⁹ เพราะการรับพระมาลานั้นจะมีความหมายถึงการสวมมงกุฎให้ ซึ่งเวียงคนาม
ปรารถนาจะอยู่ในฐานะมิตรเสมอกันมากกว่าประเทศราช มงกุฎหรือเครื่องสวมเศียร
เป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองในเรื่องของการยอมรับอำนาจ

ส่วนเจ้าภูษารัตน์กมลเป็นเจ้าส่วนแฉงซึ่งเป็นของหายาก ไข่มุกสีระแหง
มงกุฎหรือเป็นผ้าทรง¹²⁰ ทำนองผ้าขาวม้า¹²¹ การเปลื้องเครื่องทรงยกให้แก่ผู้ใด
ถือเป็นเกียรติสูงยิ่ง พระรามเคยตรัสกับหนุมานว่าจะเปลื้องเครื่องทรงที่ใส่อยู่ให้
หนุมาน เมื่อหนุมานตามเสด็จ

"กลับมาสิ่งใดที่เราทรง จะเปลื้องจากองค์ประธานให้"¹²²

และเมื่อเจ้าตากเข้าไปนมัสการพระชินราชทรงเลื่อมใสถึงกับเปลื้องพระ
ภูษาถวายพระชินราช¹²³ ทั้งทหารที่ชนะการศึกของไทยแต่โบราณก็มักจะได้รับเสื้อ

¹¹⁸ รก 04338

¹¹⁹ พท., เรื่องเดียวกัน., หน้า 259.

¹²⁰ วัชรินทร์ จันทวิธ, "ผ้าโบราณ," ศิลปากร ปีที่ 25 เล่มที่ 5
(พฤศจิกายน 2524): 54.

¹²¹ สาส์นสมเด็จ เล่ม 10, หน้า 65.

¹²² รก 03355

¹²³ พท. ภาค 65 เล่ม 40, และ พจ., หน้า 47.

ผ้าเป็นรางวัลโดยประเพณี¹²⁴ เป็นไปได้ที่ว่าผ้าเป็นของมีค่า และเป็นของหายากด้วย
ในครั้งกระนั้น¹²⁵

* / สำหรับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่เป็นอาวุธที่สำคัญในรามเกียรติ์กลับไม่ใช่พระ
ขรรค์ แต่เป็นจักรและตรี จักรเป็นอาวุธของราชาโดยเฉพาะของพระนารายณ์ ตรี
เป็นอาวุธหลักของหนุมาน จักรจึงน่าจะเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจ (ของเทพ) ตรี
ควรเป็นสัญลักษณ์ของนักรบและความเจ้าปัญญา จักรและตรีจึงเป็นสัญลักษณ์ของ
ราชวงศ์จักรี¹²⁶ และเทพศัตราวุธทั้งสอง ถูกใช้เข้าในมณฑลพิธีและพิธีปราบคาภิเษก
รวมอยู่ในชุดพระแสงอัฐอาวุธ ดังนั้น จักรจึงเป็นมงคลนามนอกเหนือจากความหมาย
ที่พระองค์เคยดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาจักรีครั้งแผ่นดินกรุงธนบุรี เช่นเดียวกับพระชนก
ครั้งอยู่ในชุมนุมเจ้าพิบูลโลก ราชทินนามคงประทับใจพระองค์เพราะไม่โปรดให้ผู้ใด
ดำรงราชทินนามนี้อีก หลังจากพระองค์ได้ครองราชย์แล้ว ทรงนี้ทำให้บางท่านเข้าใจ
ว่าไม่ว่าจะดำรงตำแหน่งสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ซึ่งคงมาสถาปนาในรัชกาล
ที่ 4 มากกว่า เพราะครั้งนั้นตำแหน่งสูงสุดมีเพียงเจ้าพระยา และถ้าดำรงตำแหน่ง

¹²⁴ เช่น เรื่องเดียวกัน., หน้า 62. หรือ พร., หน้า 144.

¹²⁵ ความสำคัญและความต้องการผ้ายังคงเป็นจริงแม้ในรัชกาลต่อมา ดู
กรมศิลปากร, เอกสารของครอบครัว (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โรงพิมพ์การ
ศาสนา, 2515), หน้า 106 และ 128.

¹²⁶ รัชกาลที่ 4 ทรงเขียนว่า จักรกวี มีไช จักรวี เพราะฉะนั้นจึงหมายถึง
จักร และตรี แต่เสียง ค. แผลงเป็น ก. ทรงกล่าวว่าอาวุธทั้งสองเป็นของพระนารายณ์
เท่านั้นซึ่งแสดงถึงพระราชอำนาจ คุใน นอ.เมฆ อ่ำไพจิตร, "พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์สังเขปตอนต้น พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 4," ธรรมจักร ปีที่ 66 ฉบับที่
4 (ฉบับมหาปวารณา 2524): 31 - 6.

หลังจริงก็น่าสถาปนาราชวงศ์ว่ากษัตริย์ศึก¹²⁷ ความประทับใจต่อราชทินนามจักรีน่าจะ เป็นสัญลักษณ์ในพระองค์ดังกล่าวข้างต้น โดยเฉพาะเป็นนามพระราชวงศ์ ความประทับใจดังกล่าวแสดงออกในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ เพราะทรงเรียกนามพระราม ว่าพระจักรี ในขณะที่รามเกียรติ์ฉบับก่อนหน้าไม่ได้เน้นนามนี้ ยิ่งในฉบับวาลมิกิพระ รามมีลักษณะเป็นมนุษย์ ในขณะที่ฉบับในพระองค์เน้นความเป็นนารายณ์ในนามพระจักรี ดังแสดงตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 22

<u>นามที่ใช้แทนพระราม</u>	<u>จำนวนคำ</u>	<u>ร้อยละ</u>
1. นามพระนารายณ์แท้ ๆ เช่น พระหริรักษ์, พระพิฆณุ เป็นต้น	792	28.225
2. พระจักรี รวมถึงคำแผลงนี้ด้วย เช่น พระจักรา, พระทรงจักร ฯลฯ	902	32.145
3. ใช้ควบระหว่างข้อ 1 และ 2 เช่น พระหริรักษ์จักรี, นารายณ์ทรงจักร เป็นต้น	82	2.92
4. นามฉายาของพระนารายณ์ เช่น พระฤชพงศ์, พระทรงครุฑ เป็นต้น	270	9.62
5. ใช้จักรในความหมายอาวุธ	204	7.27
6. จักรประกอบคำอื่น ๆ เช่น กาลจักร	556	19.81
รวม	<u>2,806</u>	<u>100.00</u>

จะพบว่า มีการใช้นามพระจักรีแทนชื่อพระรามมากที่สุดถึง 32% มากกว่า

¹²⁷ ดู เสถียร, ประวัติศาสตร์ไทย..., หน้า 62.

การใช้ชื่อนามพระนารายณ์ตรง ๆ ซึ่งเพียง 28% ซึ่งมักนิยมใช้ก่อนหน้านั้น จะพบว่ามีการใช้ตัวอักษร "จักร" ปรากฏถึง (82 + 902 + 204 + 556) 1744 คำ หรือ 62.15% เมื่อเทียบนามของพระจักรีกับนามอื่นของพระราม (คือ 792 + 270) โดยไม่รวมพระหริรักษ์จักรี (เพราะกำลังนามทั้งสองแบบ) แล้วนามจักรีมี 45.93% (902 คำ) และนามอื่นของพระราม 54.07% (1062 คำ) ในจำนวน 100% ของนามที่แทนพระราม (1964 คำ) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าได้มีความพยายามใช้คำว่า จักรี ในพระราชนิพนธ์นี้ค่อนข้างผิดปกติ ซึ่งอาจอธิบายได้ว่า เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์พระนามพระราชวงศ์ และความหมายของพระราชวงศ์เพราะจักรีเป็นนามแห่งพระราม และสัญลักษณ์ของเทพก็เป็นได้ (หมายถึง อำนาจ)

ส่วนฉลองพระบาทเป็นตัวแทนของพระราม ที่พระพรตพูลเชิญกลับไปเป็นขวัญในอโยธยา

เครื่องประกอบอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ เน้นความยิ่งใหญ่ ความเกรงขาม แท้จริงเครื่องประกอบเหล่านี้ เป็นเครื่องใช้ของเทพเจ้าและเทวดา เมื่อกลายเป็นเครื่องประกอบอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ ย่อมสะท้อนถึงสัญลักษณ์แห่งการเป็นสมมติเทพอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

3. ระบบความเชื่อที่เกี่ยวกับการรักษาไว้ซึ่งอำนาจ : โขกลาง
ได้กล่าวไว้ตอนต้นถึงระบบความเชื่อที่เกี่ยวกับการรักษาและการขึ้นครองราชย์ของราชาแล้ว ในส่วนนี้จะศึกษาถึงโขกลางเนื่องจากกระบวนการทางการเมืองทั้งบุคคลและระบบสังคมการเมืองไทย ผูกพันอยู่กับไสยศาสตร์ ความเชื่อในโขกลาง จึงเป็นส่วนสำคัญต่อการตัดสินใจของผู้นำประเทศในประวัติศาสตร์ไทย ส่วนหนึ่งต้องยอมรับว่า การขึ้นครองราชย์ของพระมหาจักรพรรดิ โดยก่อกองรัฐประหาร เกิดจากผลลัพธ์ของการเลียงเทียน เมื่อเทียนของขุนวรวงศาตีบลง พระองค์จึงต้องตัดสินใจเข้าชิงราชบัลลังก์

พระราชนิพนธ์รวมเกียรติกล่าวถึงโขกลาง 3 ประเภท คือ

1) ความฝัน

2) ลางหรือนิมิต

3) คำพยากรณ์

1) ความฝัน เป็นโชคกลางที่กล่าวถึงในรามเกียรติ์มากกว่า

2 ประการหลังกล่าวคือ กล่าวถึงการทำนายความฝันต่อกระบวนการตัดสินใจที่สำคัญ อย่างน้อย 9 ครั้ง¹²⁸ 5 ใน 9 เป็นเรื่องเกี่ยวกับอาณาจักร (ไม่ว่าการได้มาหรือเสียไปซึ่งดินแดน) 2 ใน 9 ครั้ง เป็นเรื่องส่วนตัว (เช่น การได้โอรส) และที่เหลือปะปนกัน จะพบได้ว่า

1. ทุกครั้งที่มีการฝันแล้ว จะเกิดขึ้นเป็นจริง แสดงว่าความเชื่อต่อความฝัน ว่าเป็นเรื่องจริงค่อนข้างสูง

2. แนวโน้มของความฝันเป็นเรื่องของราชอาณาจักร (ชาติ) ดังนั้น เรื่องของส่วนรวมอาจรณรงค์ให้ปฏิบัติตามได้ด้วยความฝัน

3. อิทธิพลของผู้ทำนายความฝันและการตีความความฝันมีผลต่อเหตุการณ์ที่เป็นจริง

ความฝันของกษัตริย์ไทยในทางปฏิบัติ ที่ถูกนำมากล่าวอ้างกลับมีไม่เป็นที่ไปตามสัดส่วนดังกล่าวข้างต้น ความฝันที่สำคัญในอดีต เช่น เมื่อพระนเรศวรทรงฝันว่า โคทองน้ำปราบจรเข้ตัวใหญ่ได้สำเร็จ โคมีโทรทำนายว่า จะมีชัยเหนือพระมหาอุปราชในคราวสงครามยุทธหัตถี¹²⁹ และตามฝันของพระเจ้าตากซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ คือ ทรงสุบินว่า บรรพกษัตริย์ชัยโลไม่ให้อำนาจเมืองที่อยู่ชวา จึงทรงชักชวนข้าราชการมาสร้างเมืองใหม่ที่ธนบุรี¹³⁰ ข้อเท็จจริงของความฝันเป็น

¹²⁸ ฎ รก 02202, 04118, 04250, 05003, 05007, 08308, 09009, 09060, และ 09140

¹²⁹ พร., หน้า 192.

¹³⁰ พก. เล่ม 2, หน้า 228.

อีกเรื่องหนึ่ง แต่ความฝันเป็นเครื่องมือทางการเมืองได้ การสร้างอาณาจักรซึ่งไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย แต่ความฝันเช่นนั้นทำให้เกิดการปฏิบัติตาม เพราะพื้นฐานเชื่อว่าจะได้ผลตามความฝันจริง

2) นิมิตหรือลาง เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจให้แก่มุนาได้ในสังคมที่ยึดระเบียบประเพณี ในรามเกียรติ์เกิดนิมิตครั้งสำคัญ 7 ครั้ง¹³¹ นิมิตที่เกิดขึ้นหมายถึง ชีวิตของกษัตริย์และอาณาจักรทุกครั้ง ปรากฏการณ์ของนิมิตหรือลางมักจะเป็นเหตุการณ์อัปมงคล ส่วนใหญ่นิมิตเป็นเรื่องการสิ้นชีวิตของมุนาถึง 5 ใน 7 ครั้ง และ 3 ใน 5 ครั้ง ของการสิ้นชีวิตมุนาเป็นนิมิตของทศกัณฐ์ เช่น สุครีพหักฉัตร, พ้ามารถทรง, และนางมณฑโตไม่เห็นเศียรทศกัณฐ์เมื่อถอยทัพกลับวัง การเห็นนิมิตมักเป็นเรื่องในระบับราชา เมื่อพระมหาอุปราชาก่อนกระทำยุทธหัตถีกับพระนเรศวร ปรากฏว่าฉัตรหักบนช้างทรงที่ประทับ¹³² ถึงกับท้อพระทัยและแพ้ในที่สุด

การเห็นนิมิตจึงเป็นเรื่องปกติที่ถูกบันทึกไว้ในพงศาวดารฉบับต่าง ๆ แต่ที่น่าสนใจว่า 2 ใน 7 ครั้งที่เหลือ เป็นนิมิตที่เกี่ยวข้องกับการเสียดินแดน ครั้งแรกเมื่อหนุมานเฝ้าลงกา และครั้งที่ 2 เมื่อนิลนนท์หักยอดปราสาทในวังของท้าวจักรวรรดิ นิมิตทั้งสองเน้นการที่ไฟไหม้เมืองและปราสาทหักลง คงจะเป็นที่ประทับใจของรัชกาลที่ 1 เพราะเมื่อครองราชย์ได้เพียง 2 - 3 ปี ก็เกิดฟ้าผ่าลงหอไตรเป็นเพลิงไหม้ใหญ่เสียแต่หอไตร พระไตรปิฎกขนออกได้ ทรงปลอบพระทัยว่าคงจะสร้างหอไตรนั้นไม่เหมาะสม เพราะพระไตรปิฎกรออยู่เพื่อจะให้พระองค์รักษา จึงทรงสร้างพระมหามณฑปถวายแทนหอไตร แต่ปีถัดมาเพียงปีเดียวก็เกิดฟ้าผ่ามหาปราสาทไหม้

¹³¹ ฎุ รก 04092, 04337 - 8, 05174, 06192, 08039, 09170, และ 09318

¹³² พร., หน้า 189.

และขอกหักลง ถึงกับรัชกาลที่ 1 แสดงความไม่สบายพระทัยปรากฏออกมา คงเพราะ
เพิ่งทรงครองราชย์ใหม่ ๆ เนื่องจากปราสาทเป็นของคูบารมีกษัตริย์ การที่ปราสาท
หักลงย่อมเป็นนิมิตไม่ดีต่อฐานะพระองค์ ประกอบกับมีคำพยากรณ์ปลายแผ่นดินกรุงธนบุรี
ว่าจะเสียบางกอกให้แก่พม่า จนพระราชกณะต้องกราบถวายแก้คำพยากรณ์ให้คลาย
ปริวิตกลง เพราะการที่เพลิงไหม้เฉพาะมหาปราสาท (ไม่ไค้ไหม้เมือง) เป็นการ
แก้เคล็ด ว่าไค้มานพันการเสียเมืองไปแล้ว¹³³

3) ส่วนคำพยากรณ์เป็นทางโหราศาสตร์ คือ เมื่อเกิดปัญหาทำให้ขุน
โหรชูชะตาและอนาคต ขุนโหรจึงมีบทบาทสอดคล้องความคิดของตนเข้าไปได้ พิเภกเป็น
ขุนโหรที่สำคัญในการทำนายเหตุการณ์ให้แก่พระรามในศึกลงกา จึงอยู่ในตำแหน่งที่
ปรึกษาที่พระรามฟังความคิดเห็นและปฏิบัติตาม อันที่จริงนอกจากความรู้ในทางโหรแล้ว
พิเภกเป็นพระราชวงศ์ในลงกา จึงรู้เรื่องภายในลงกาเป็นอย่างดีอีกทางหนึ่ง การทำ
นายจึงแม่นยำ (อย่างไรก็ตาม หน้าตาของขุนโหรยังอาจทำนายฤกษ์ยามในเรื่องอื่นก็ได้
ไม่จำเป็นต้องเรื่องการรบเสมอไป) บทบาทของพิเภกทำให้เห็นว่านอกจากจะให้หน้าที่
ในการพยากรณ์แล้ว ยังอาจบอกถึงพุทธศาสตร์ได้ด้วย เช่น ควรจะจัดทัพอย่างไร ใคร
เป็นแม่ทัพนายกอง ซึ่งเข้าไปทำให้มีบทบาทเลยออกไปจากหน้าที่ทำนายเท่านั้น ในทาง
ปฏิบัติ ลักษณะของโหราศาสตร์ยังคงควบคู่กับราชสำนัก ในการให้พระฤกษ์ต่าง ๆ และ
แม้กระทั่งในสามัญชน

4. พระราชภารกิจและนโยบายของราชา

สิ่งที่พระราชพึงกระทำและนโยบายที่พึงปฏิบัติมีอยู่ 9 ประการ ดังนี้

¹³³ องค์การคุรุสภา, จดหมายเหตุความทรงจำ..., หน้า 258 -267.

เพราะนำมาซึ่งความรุ่งเรืองได้ พระราชนิพนธ์เหล่านี้พระราชมโถงทรงปฏิบัติอยู่ คือ¹³⁴

1. ปรามชาติศึกษาศึกษาธรรมรวมอาณาเขต ตลอดจนแผ่พระราช
อาณาจักรออกไป

2. ตั้งอยู่ในศีลธรรมอาทิทศพิธราชธรรม

3. ฝึกฝนมีวิชาในการยุทธในศักราชสมกับเป็นผู้นำ

4. บำรุงกองทัพ

5. สร้างความมั่งคั่งให้แก่อาณาจักร

6. บำรุงราษฎรให้เ็นองแน่นในและนอกตัวเมือง

7. สร้างมหาปราสาทราชวังให้เป็นที่เชิดหน้าชูตา

8. บำรุงพระราชวงศ์อันได้แก่เหล่าสนม และพระราชโอรส

เป็นต้น ให้มีความสามารถต่างพระเนตรพระกรรณได้

9. มีราชโหราชำนาญในคานาศาสตร์พิธี, แพทย์, และคารา-

ศาสตร์

¹³⁴ รก 11304 - 5 เช่น

"ปรามจบพื้นภพชาติรี	เป็นโมลีโลกสถาวร
คำทรงธรรมทศพิธ	เรื่องฤทธิลิตธิศักดิ์ควยแสงศร
อันหม้ออัลจัศกร	เกรงเคชฎฐรทั้งแดนไทร
ประกอบด้วยจักรงค์โยธี	สมบัติพื้นที่จะนับไค้
ไพร่ฟ้าประชาชนพลไกร	เอนกแน่นนอกในพารา
อันมหาปราสาทราชฐาน	โอฬารคังคาวคังสา
พระสนมแปดหมื่นกัลยา	บำเรอผ่านฟ้าเป็นนิรันคร์
พระองค์ทรงมีราชโอรส	คังจักรกรควิเชียรนายฉิน
.....
มีราชโหราเพียงตาทิพย์	เห็นแจ้งทั้งลิบทิศ
รู้ทั้งเวทมนตร์สัพยา	ฤกษ์ยามเคื้อนคาวทุกประการ"

แท้จริงเป้าหมายหลักของนโยบายและภารกิจเหล่านี้ มีเพียงหวังให้ไพร่ฟ้า
มีความสำราญและเป็นสุขมิให้เคืองคร้อน¹³⁵

อันที่จริงพระราชนโยบายของรัชกาลที่ 1 มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ทั้งนี้อาจ
เนื่องจากสถานการณ์สืบสนในวิกฤติเสียกรุง 2310 และปลายสมัยกรุงธนบุรี บังคับ
ให้ต้องดำเนินนโยบายเช่นนี้ เพราะภาวะสงครามและบ้านแตกสาแหรกชาติในสมัย
รัชกาลที่ 1 ไม่แตกต่างกับสถานการณ์ในรามเกียรติ์ การดำเนินนโยบายและพระ-
ราชภารกิจจึงออกมาคล้ายคลึงกัน เช่น

เมื่อรัชกาลที่ 1 ขึ้นครองราชย์ ทรงทำสงครามกับพม่าถึง 7 ครั้ง ครั้ง
สุดท้ายครั้งที่ 8 ได้เตรียมการเท่านั้นแต่สิ้นพระชนม์ก่อน ส่วนทางค่านเหนือไทยได้
อาณาจักรลานนาเป็นประเทศราชทั้งสิ้น ส่วนทางใต้ลึกเข้าไปถึงมลายู ทางภาค
ตะวันออกและอีสานไคลาวและเขมรทั้งหมด สำหรับเวียดนามเป็นพันธมิตรกัน นับ
ได้ว่าเป็นช่วงที่ไทยมีพระราชอาณาเขตกว้างขวางที่สุด

ส่วนภายในไม่ค่อยมีปัญหา เนื่องจากพระองค์เป็นผลผลิตจากการได้รับเชิญ
ขึ้นเป็นกษัตริย์ จึงค่อนข้างจะมีผู้นิยม (Charismatic) สูง มีกบฏเล็ก 1 ครั้ง
คือ เมื่อเริ่มขึ้นครองราชย์เพียงปีเดียว กล่าวคือ ในปี 2326 เกิดกบฏบึงจืด 2 คน
ที่วังหน้าคบคิดขุนนางจะปลงพระชนม์กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท แต่ปราบได้
เสียก่อน กับเมื่อปลายรัชกาลที่ 1 เกิดกบฏอินทปัตถ์คำควน โอรสวังหน้าเพื่อหวังชิง
ราชสมบัติ แต่ถูกปราบได้สำเร็จ¹³⁶ ในค่านการปราบเสี้ยนหนามศัตรูจึงเป็นเรื่อง
ภายนอกมากกว่า ต่างจากสมัยอยุธยาตอนปลายเพราะมีปัญหาภายในมากกว่า
สงครามกับภายนอก (ยกเว้น 10 ปี ก่อนการเสียกรุง)

¹³⁵ เช่น รก 11303 และ 11305

¹³⁶ อานรายละเอียดใน พท., หน้า 62 - 5. และ 265 - 68.

ในเรื่องศาสนาได้ทรงทำนุบำรุงไว้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการซ่อมแซม วัดพระเชตุพน การสร้างวัดพระแก้ว และการสังคายนาพระไตรปิฎก ในส่วนของความเป็นพระราชกรณียกิจ ทรงเน้นในเรื่องศีลธรรม เนื่องจากพุทธศาสนาพุทธทศมาสเมื่อคราวเสียกรุงและปลายรัชกาลพระเจ้าตาก เพราะเมื่อทรงขึ้นครองราชย์ในปี 2325 โปรดเกล้าฯ ให้นายเพ็ง ราชบัณฑิต เทศนาธรรมในหัวข้อทศพิธราชธรรม และราชสังคหวัตถุ 4 ซึ่งสาระของธรรมะทั้งสองเน้นถึงพระราชจริยวัตรที่ค้ำจุนของกษัตริย์ ต่อผู้ใต้บังคับบัญชาและประชาชน¹³⁷ กับครั้งที่มีพระราชสาส์นไปยังองเชียงสือ ปี 2327 ซึ่งไม่ทรงกริ้วกร้างองเชียงสือหนีออกนอกประเทศว่า เพราะการทศพิธราชธรรมเสมอไม่เบียดเบียนแก่บ้านใหญ่เมืองน้อย และลูกค้ำวามิชนัยนานาประเทศเปรียบดังสกุณามีปีกทางบริบูรณ์ ก็บินไปสู่ประเทศแห่งคน¹³⁸ แม้กระทั่งในปลายสมัยรัชสมัยเมื่อมีการชำระกฎหมายตรา 3 ควาง ปี 2347 ทรงรวบรวมกฎหมายที่ทรงออกไว้เมื่อต้นรัชกาล ให้ขุนนางและประชาชนรักษาไตรสรณาคม ปกติในศีลห้า ศีลแปด และศีลสิบ กับทั้งทศกุตถ์ (กรรม) บทวิไนย 10 ประการ ซึ่งเน้นกายใจและใจ ทั้งค้ำจุนในหมู่ประชาชนและขุนนางให้ชื่นใจ¹³⁹ ลักษณะดังกล่าวแสดงถึงนโยบายต่อการตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาในรามเกียรติ์

ความชำนาญในค่านการยุทธและการใช้กลวิธีนี้ว่าพระองค์ทรงมีความ

¹³⁷ อานรายละเอียดยใน อัจฉรา กาญจโนมัย, การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394) (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 26.

¹³⁸ คู่มือการค้าสุรสา, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2503), หน้า 239.

¹³⁹ กฎหมายตรา 3 ควาง เล่ม 5, หน้า 314 - 42. กฎหมายฉบับนี้ออกในปี 2326

สามารถในค่านนี้ เพราะเมื่อเข้ารับราชการกับเจ้าตากเพียง 10 ปี เลื่อนตำแหน่ง จากหลวงยกบัตรมาเป็นเจ้าพระยาจักรี - ถัดมา 5 ปีก็ได้เป็นถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา ตำแหน่งที่ได้เลื่อนชั้นมักได้จากความสำเร็จที่ไปรบและทำสงครามมา หลักฐานที่สำคัญ 2 ประการ คือ เมื่อคราวทำสงครามเชียงใหม่รบชนะเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าตาก ทรงยกพระหัตถ์ต่อพระเพลาชมเชย¹⁴⁰ ครั้งศึกอะแซหุ่นกี้ที่พิษณุโลกแม่ทัพพม่าถึงกับ ขอดูตัวเจ้าพระยาจักรีกับสรรเสริญในฝีมือ¹⁴¹ และเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วความสามารถ ในการสงครามยังเป็นที่ครั้นคร้ามแก่ประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะการออกอุบายศึก เพื่อรับสงครามแก่ทัพพม่า¹⁴²

ค่านการบำรุงกองทัพ ยังใช้วิธีใช้เกณฑ์ระดมพล ผู้ชายรับหน้าที่ในการทำ สงคราม โดยได้รับบำเหน็จรางวัลถ้าทำสำเร็จ และถูกลงโทษถ้ามีใคร่ขี้ตรง เอาใจใส่ในการสงคราม นอกจากนั้นกฎหมายยังคุ้มครองถึงลูกเมียของผู้ไปสงคราม ถ้าสิ้นชีวิตหนี้สินที่มีต่อหลวงยกให้แก่ลูกเมียไม่ต้องคืนให้แก่ราชการ และเมื่อผู้ชายไป รบทัพจับศึก มุลานายจะต้องเลี้ยงดูลูกเมียมิให้ขัดสนหรือมีสิทธิกราบทูลต่อพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงช่วยเหลือได้¹⁴³ ทั้งนี้เพื่อมิให้ผู้ไปรบต้องมีกังวลและทำราชการได้เต็มที่

ในค่านเศรษฐกิจ เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังระส่ำระสาย การ สร้างความมั่งคั่งค่อนข้างจะมีปัญหา เช่น เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททูล ขอลงเงินปีเพิ่มขึ้น มิได้พระราชทานให้ทรงอ้างว่า เงินพระคลังมีไม่พอ ต้องมีการใน การบำรุงราชการค่านอื่น รายได้ส่วนใหญ่จึงต้องทำการค้า นอกเหนือจากการเก็บ

¹⁴⁰ พก. เล่ม 2, หน้า 280.

¹⁴¹ พล. เล่ม 2, หน้า 398.

¹⁴² ฎรายละเอียดใน ศจ.ขจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์.... หน้า 206 - 15. และพลตรี รวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์, "สุรบที่ทุ่งลาดหญ้าหรือ สงครามเก้าทัพ." ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 3 ฉบับที่ 6 (เมษายน 2525): 10 - 8.

¹⁴³ กม.ตรา 3 ควง เล่ม 4, หน้า 147, 157 และเล่ม 2 หน้า 240.

ภาณี (ส่วย) จากราชภฏ โดยพระมหากษัตริย์ทรงทำการค้าเอง ส่วนใหญ่ทำการค้ากับจีน และเป็นตัวแทนให้กับตะวันตกในการค้ากับประเทศจีน ทั้งนี้เพราะจีนคุ้นเคยกับไทยมากกว่า อย่างไรก็ตามการค้าสำเภาท้องอาศัยชาวจีนตั้งแต่การก่อสร้างเรือจนถึง เจ้าภาณี พอค้า ข่าง และคนนำร่อง ซึ่งทำให้ไทยไม่มีอิสระเต็มที่ แต่ในรัชกาลหลัง ๆ การค้าสำเภาก็ดีขึ้นโดยมีพื้นฐานที่วางจากสมัยพระองค์¹⁴⁴

สำหรับราชภฏเป็นพื้นฐานค้ำกำลังในยามที่มีสงคราม จำนวนประชากรซึ่งถึงความรุ่งเรือง ถ้าเมืองใดมีความเจริญทางวัตถุย่อมมีผู้คนมาอาศัยอยู่ในสังคมประเพณีที่อาศัยแรงงานเป็นพื้นฐาน การระดมกำลังย่อมเป็นเรื่องจำเป็น สมัยที่อยุธยากำลังรุ่งเรืองมีราชภฏในพระนครถึงเกือบสองแสนคน ซึ่งสามารถระดมกำลังทหารได้หกหมื่นคนถึงแสนสองหมื่นคนได้ทันที เมื่อสมัยธนบุรีเป็นเมืองหลวงราชภฏในพระนครมีเพียงหมื่นคนเศษเท่านั้น ดังนั้นพระเจ้าตากเมื่อมาตั้งเมืองหลวงใหม่จึงต้องรวบรวมผู้คน กวาดต้อนผู้คนจากอยุธยาลงมาที่ธนบุรี ในหัวเมืองที่แตกฉานเช่นเช่น ก็ให้เกลี้ยกล่อมราชภฏให้กลับมายุคตามภูมิลำเนาตั้งแต่ก่อน¹⁴⁵ และเมื่อรัชกาลที่ 1 ย้ายพระนครมาอยู่ฝั่งตะวันออก คือ กรุงเทพมหานคร ปัญหาราชภฏในพระนครลดน้อยลง เพราะกรุงธนบุรีตั้งได้ 15 ปีแล้ว อย่างไรก็ตาม จำนวนราชภฏก็ยังคงมีน้อย แม้จะผ่านระยะแผนดินพระเจ้าตากมาแล้ว เนื่องจากผู้คนถูกต้อนไปพม่ามากมายคราวเสียกรุง การรวบรวมผู้คนในพระนครเริ่มมีมากขึ้น ในสมัยรัชกาลต่อมา เช่น รัชกาลที่ 2 แต่ก็เพียง

¹⁴⁴ ปิยนาด นิโครธา, บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาโคในการปกครองสยามตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2410) (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรบัณฑิต แผนกวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523) หน้า 152 - 4, วราภรณ์ ทินานนท์, การค้าของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522) หน้า 40, 48, 56 และ 105, และชาญวิทย์ เกษตรศิริ, สังคมไทย..., หน้า 20 - 5.

¹⁴⁵ ฎในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า, หน้า 228 และ 229.

ประมาณแสนคนซึ่งยังแตกต่างจากสมัยอยุธยา¹⁴⁶

ศูนย์กลางการปกครองของไทยในสมัยโบราณ อยู่ที่พระบรมมหาราชวัง โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้า การก่อสร้างพระวิมานที่ประทับไม่ใช่เพื่ออสิริยศแก่พระเจ้าแผ่นดินในฐานะสมมติเทพเท่านั้น แต่เพื่อความสง่าของราชอาณาจักร และบารมีของผู้ปกครองต่อผู้ใต้ปกครอง พระบรมมหาราชวังจึงจำลองและถ่ายแบบจากพระราชวังในสมัยอยุธยา เพื่อคงไว้ซึ่งศักดิ์และสิทธิ์แห่งการเป็นเจ้าชีวิต ในรัชกาลที่ 1 จึงต่างจากสมัยพระเจ้าตากสิน เพราะได้มีการเร่งสร้างหมู่พระราชมณเฑียร และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ดังวัดพระศรีสรรเพชญ์) การก่อสร้างที่สำคัญ คือ พระมหาปราสาทเพื่อเตรียมรับการราชาภิเษกที่สมบูรณ์หลังจากที่มหาปราสาทได้สร้างเสร็จลง ในรัชกาลนั้นนอกจากจะสร้างพระราชวังแล้วยังสร้างเครื่องราชูปโภค เพื่อเสริมพระเกียรติยศภายในมหาปราสาทราชมณเฑียร เช่น พระแท่นราชบัลลังก์ และพระที่นั่งบุษบกมาลา เป็นต้น¹⁴⁷

เมื่อทรงขึ้นครองราชย์ได้ประดิษฐานพระราชวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ได้เสด็จพาสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไปการศึกษา ตั้งแต่พระชนมายุเพียง 8 พรรษา เพื่อให้ทรงคุ้นเคยกับการสงคราม ทั้งทรงมีพระโอรสกับพระสนมหลายพระองค์ แต่ที่ใ้ช่วยราชการต่อมาที่สำคัญ 9 พระองค์ เช่น พระองค์เจ้าอรุโณทัยเป็นวังหน้าในรัชกาลที่ 3 และกรมพระปรมาธิบดีชิโนรส เป็นต้น¹⁴⁸ นอกจากนี้ยังเสด็จรับพระองค์

¹⁴⁶ อานรายละเอียดยุคใน ชาญวิทย์, สังคมไทย..., หน้า 16., ปลายกรุงศรีอยุธยา มีประชากรประมาณ 2 แสนคน

¹⁴⁷ อานใน พอ.มรว.ศุภวิชัย เกษมศรี, อนุสารอสนท. ปีที่ 22 ฉบับที่ 9 (ฉบับสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี), หน้า 33 - 8. และ ศิลปากร ปีที่ 25 เล่มที่ 6 (มกราคม 2525), หน้า 31 - 2.

¹⁴⁸ ศจ.มรว.แสงโสม และวิมล, ประวัติศาสตร์ไทย..., หน้า 9 - 10.

เจ้าสี พระธิดาในพระเจ้ารามณรงค์ พระเชษฐาของรัชกาลที่ 1 ถึงกาญจนบุรี คราวศึกทวายเมื่อทรงทราบว่า พระองค์เจ้าสีถูกกวาดต้อนไปครั้งเสียกรุง¹⁴⁹

ในส่วนของโหราจารย์ ยังคงหน้าที่ถวายพระฤกษ์ในพระราชพิธี ทั้งทรงอาศัยเจ้าพระยารัตนาพิพิธกำหนดระเบียบวิธีการต่าง ๆ ในพระราชพิธี เพื่อให้ครบตามพระราชประเพณี แสดงว่าทรงให้ความสำคัญในเรื่องมนตร์พิธี และพระฤกษ์ เพราะได้ใช้ระเบียบวิธีการจากพระราชประเพณีที่ได้ทำมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา¹⁵⁰

ดังกล่าวมาจะเห็นได้ว่า พระราชภารกิจและพระราชนโยบายนั้น กล่าวโดยสรุปเน้นในด้านการสถาปนาความมั่นคงของพระนคร, ฟื้นคืนบรมเชษานุภาพแห่งราชา, ความร่มเย็นเป็นสุขของพสกนิกร, และความแข็งแกร่งทางการทหาร¹⁵¹ อันสอดคล้องกับนโยบายอโยชยายุคพระรามครองเมือง

5. ความสัมพันธ์ภายในพระราชวงศ์

มีข้อนำพิจารณาจากพฤติกรรมตัวละครคนในรามเกียรติ์กับพระราชประวัติของรัชกาลที่ 1 โดยการวิเคราะห์เชิงจิตวิทยาได้ ดังนี้

- 1) พฤติกรรมของพระราม ซึ่งเป็นพระเอกต่อพระราชวงศ์
- 2) พฤติกรรมระหว่างพี่และน้อง ถูกเน้นบทบาทนี้มากที่สุดในการรามเกียรติ์ เมื่อเทียบกับฐานอื่นภายในพระราชวงศ์
- 3) พฤติกรรมของหนุมานในฐานะตัวเอกของเรื่องกับพระราม ซึ่งเป็นพระเอก

- 1) ประเด็นแรก ข้อสังเกตเกี่ยวกับพระรามในพฤติกรรม

¹⁴⁹ พห., หน้า 192.

¹⁵⁰ ศจ.มรว.แสงโสม และวิมล, ประวัติศาสตร์ไทย..., หน้า 3.

¹⁵¹ คู่อ้างอิงที่ 4 และพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพฤฒิศยากร, พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า..., หน้า 50. และหน้า 53. ของงานเขียนในฉบับนี้

คังกล่าวคือ

1. ความรักของพระรามต่อพ่อและแม่ในการรับคำสั่งออกเดินคง
2. ทำไมพระรามจึงต้องยอมให้พระพรตครองราชย์ และรับพระลักษณะกับสีดาออกป่าด้วย (ประเด็นข้อนี้จะเก็บไปพิจารณารายละเอียดในประเด็นข้อ 2 ข้างหน้า)
3. ความเป็นผู้นำของพระรามต่อพระราชวงศ์ โดยจะมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ประการแรก ในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์พระรามแสดงความรักต่อท้าวทศรถผู้เป็นบิดามาก จะเห็นได้จากความภูมิใจที่ได้ย่ำคำในการออกเดินป่าไม่ว่ากับผู้ใด

"ข้านี้รับสัจย์พระบิดุเรศ ละเพศทรงพรตเป็นชีป่า

ออกมาบำเพ็ญภาวนา ไปกว่าจะครบสิบสี่ปี"

และก็เชื่อฟังนางไภยเกษิ์ถึงแม้ว่าจะมีฐานะเป็นแม่เลี้ยง โดยแสดงความเคารพมากกว่าพระพรตซึ่งเป็นลูกจริง ๆ เสียอีก เช่นการยอมรับคำสั่งคังกล่าว ดังที่ว่า

"ถึงแต่พระแม่จะบังคับ ก็จะได้รับใส่เกล้าเกศ

อย่าอาวรณ์รอนใจพระชนนี

เมื่อเดินป่าทราบข่าวว่าท้าวทศรถและนางเกาสุริยาผู้เป็นชนกชนนีเสรำโศกมากในการจากบ้านเมืองมา พระรามก็ร้องไห้แทบ

"พ่างเพียงชีวิตจะวายปรมาณ ผ่านฟ้ารำพัน โศก" ¹⁵²

และถึงกับสลบลงเมื่อรู้ว่าท้าวทศรถสวรรคตแล้ว

"ตกใจคังใครมาฟาดฟัน... สลบไปไม่รู้สมประดี" ¹⁵³

¹⁵² รก 02326, 02279, และ 02303

¹⁵³ รก 03015 - 6

พระรามถูกเลี้ยงให้เป็นลูกคนข้างตึกพ่อและแม่ ดังนั้น เมื่อพระรามเติบโตแม่จะแสดงความแข็งแกร่งในการรับสตัย แต่ก็เรียกร้องการดูแลและหาผู้ที่คอยให้คำปรึกษา (Parental Needs) ดังเช่น การรับพิเภกอย่างง่ายดายแม้ว่าจะเป็นพวกพ้องศัตรูก็ตาม / รัชกาลที่ 1 มีส่วนคล้ายพระรามในเชิงดังกล่าวเพราะตามพระราชพงศาวดาร¹⁵⁴ พระองค์ไม่ได้ใกล้ชิดกับพ่อและแม่ เนื่องจากบ้านเมืองแตกสลายไม่มีการบันทึกเกี่ยวกับการได้ประทับร่วมกับพระชนนี ส่วนพระชนกก็ไปสิ้นพระชนม์ที่ชุมนุมเจ้าพิฆณุโลก. ในชีวิตพระองค์ก่อนการครองราชย์จึงหาหลักของบ้านไม่ได้ คงมีแต่พี่น้องรวมพ่อแม่ 5 พระองค์ คือ พระพี่นางเชอกรมพระยาเทพสุดาวดี, พระเจ้ารามณรงค์, พระพี่นางเชอกรมพระศรีสุदारักษ์, พระองค์, และกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ความจริงพระเจ้ารามณรงค์ซึ่งเป็นพระเชษฐาสมควรที่จะเป็นผู้นำครอบครัว แต่เข้าใจว่าถูกกวาดต้อนไปพม่า (เพราะพระธิดา คือ พระองค์เจ้าช็อนูที่ทวาย) ความต้องการความอบอุ่นดังกล่าวจึงไปอยู่ที่พระพี่นางเชอ ได้เป็นที่ปรึกษาและเป็นพี่เลี้ยง อิศรียศที่ให้แก่พระพี่นางเชอจึงสูงมาก แม้แต่โอรสในพระพี่นางเชอเป็นเจ้าฟ้าทุกพระองค์ โดยไม่พิจารณาเชื้อสายฝ่ายบิดา เมื่อมีปัญหาครั้งใดโดยเฉพาะภายในพระราชวงศ์ พระพี่นางเชอเป็นผู้ดำเนินการ เช่น ในกรณีการไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งระหว่างวังหลวงและวังหน้า ลักษณะความต้องการพอเห็นได้จากแม่แต่นองซึ่งต่างมารดา (แม่เลี้ยง) ก็ได้รับอิสริยยศถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง (จักรเจษฎา) เพียงเพราะได้เก็บอัฐิพระชนกไว้ และพระอัฐินี้ก็ใช้แทนพระเทพบิดรเดิมสำหรับเป็นที่สักการะในการถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

ในประการที่สอง จริงอยู่แม้รัชกาลที่ 1 จะทรงมีพระมเหสี แต่ในความเป็นจริงมิได้อยู่ด้วยกันตั้งแต่ก่อนการขึ้นครองราชย์จนหลังจากขึ้นครองราชย์

¹⁵⁴ ปพ. ภาค 8 เล่ม 8, ในบทความด้วยปฐมวงศ์, และมรว.แสงไสมและนางวิมล, ประวัติศาสตร์ไทย..., หน้า 6 - 7.

แล้ว¹⁵⁵ เช่นเดียวกับพระรามชีวิตส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่กับนางสีดา เพราะนางสีดาถูกลักพาเมื่อเริ่มเคียดง และหลังจากพระรามครองราชย์แล้วก็แยกกับนางสีดาอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นบทบาทพระมเหสีจึงไม่มีอิทธิพลต่อพระรามหรือรัชกาลที่ 1 เท่ากับพระราชวงศ์ฝ่ายพระองค์ (พระองค์อาจจะฟังคุณเลื้อยอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้เป็นพระมเหสีเพราะมีฐานะเป็นพระสนมเท่านั้น) ภาวะของการเป็นลูกคิดพอหรือแม่แต่ไม่มีพ่อหรือแม่ ในขณะที่พระองค์เป็นผู้ชายคนโต ทำให้มีบุคคลิกภาพสลับสนระหว่างการเป็นผู้คุมครองกับการเป็นผู้รับฟัง ลักษณะของพระรามส่วนหนึ่งดูเป็นผู้นำแบบเทวราชาที่ข้าราชการวิพากษ์วิจารณ์ แต่ในอีกด้านหนึ่งพระรามแทบจะทำอะไรไม่ได้เลยถ้าขาดพิภกกับหนุมาน โดยเฉพาะการรับฟังพิภกในทุกเรื่องและปฏิบัติตามทันทีโดยไม่มีการแสดงความคิดเห็น เมื่อพระรามไว้วางใจใคร ผู้นั้นจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในนโยบายต่าง ๆ สูง การไม่มีพระญาติชายองค์ใดของพระรามพอเป็นที่ปรึกษาได้ จึงทรงหันไปปรึกษาภักขุมนอกราชวงศ์ ประเด็นเดียวกันนี้คล้ายรัชกาลที่ 1 เพราะไม่มีพระญาติชายชั้นสูงเป็นที่พึ่งความคิดได้ บทบาทของพระองค์ต่อพระราชวงศ์อาจจะเด่น แต่ในส่วนลึกทรงต้องการเพื่อนคู่คิดจึงอาจเป็นไปได้เช่นกรณี พระสังฆราช, พระพุฒาจารย์, และพระพิมลธรรมซึ่งถูกปลดครั้งแผ่นดินเจ้าตาก แต่รัชกาลที่ 1 ทรงตรัสสรรเสริญถวายสมณศักดิ์สืบพร้อมกับว่า "ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามว่าอย่างไรแล้ว พระราชาคณะอื่น ๆ จะว่าอย่างไรไป ก็คงจะเชื่อถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าทั้งสาม ซึ่งจะเชื่อถ้อยฟังความตามพระราชาคณะอื่น ๆ ที่เป็นพวกมากนั้นหามิได้"¹⁵⁶ ในรัชกาลพระองค์ นอกจากบทบาทของพระองค์ในฐานะพระประมุข (ผู้นำ) จะโดดเด่นแล้ว พระราชวงศ์เช่นพระพี่นาง และพระอนุชาธิราช,

¹⁵⁵ "เกร็ดพระราชประวัติสั้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 1," ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 2 ฉบับที่ 18 (เมษายน 2524), หน้า 32 - 3.

¹⁵⁶ พท., หน้า 28 - 9.

ข้าราชการบริพารอาทิเจ้าพระยารัตนาพิพิธ และเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นต้น, หรือพระราชอาคันตุกะต่าง ๆ จึงมีส่วนร่วมต่อการตัดสินใจในนโยบายต่าง ๆ ด้วย พระมหากษัตริย์ไม่ได้ลอยเค้นพระองค์เดียว แต่การทำงานประกอบด้วยกลุ่มพระราชวงศ์ ขุนนาง และพระอภัยมณี

2) ประเด็นที่ 2 ในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ กล่าวถึงพระราชวงศ์ก็จริงอยู่ แต่มักเน้นในบทบาทระหว่างพี่กับน้องมากกว่าอย่างอื่น

ในบรรดาราชาอาณาจักรที่แตกต่างกัน 3 อาณาจักร คือ ฝ่ายมมัญญ์ ได้แก่ พระราชวงศ์ในอโยธยานั้นพระรามกับพระลักษมณ์และพระพรต, ฝ่ายวานร ได้แก่ ชีตชื่อนครเน้นพาลีกับสุกรีพ, และสุดท้ายฝ่ายอสูร ได้แก่ ราชวงศ์ในกรุงลงกาเน้นทศกัณฐ์กับพิเภก (อาจรวมถึงกูเปรินและกุมภกรรณ) แทบทุกอาณาจักรมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างพี่และน้อง โดยมีเป้าหมาย (เปิดเผยหรือซ่อนเร้น) อยู่กับการคาดหวังในการเป็นราชา

ในบรรดาศัตรูด้วยกันแล้วไม่ใช่เรื่องน่ากลัวสำหรับราชา เพราะแสดงออกด้วยการสู้รบได้ แต่ความขัดแย้งระหว่างสิ่งที่เสมือนกันคือความเป็นพี่และน้อง เป็นศัตรูที่ทำลายไม่ได้ เพราะมีสายเลือดเกี่ยวพันกัน และเมื่อต้องการทำลายย่อมต้องใช้ความพยายามที่มากกว่าศัตรูชนิดอื่น ความจริงความขัดแย้งระหว่างพี่และน้องมีในประวัติศาสตร์การเมืองไทยก่อนหน้ารัชสมัยรัชกาลที่ 1 แต่แนวคิดที่ว่า ในปี 2439 เพียงปีเดียวเกิดความบาดหมางรุนแรง 3 ครั้งซ้อนระหว่างวังหลวงกับวังหน้า (ในรัชกาลที่ 1) กล่าวคือ ในเดือน 5 มีโขนหน้าพระเมรุคราวสมโภชพระบรมอัฐิพระชนก โขนวังหลวงเล่นเป็นฝ่ายพระราม โขนวังหน้าเป็นฝ่ายลงกา ออกกบฏแต่เกิดการรบกันจริง ๆ เพราะฝ่ายลงกาไม่ยอมแพ้,¹⁵⁷ ในเดือน 11 มีการแข่งเรือกันระหว่างสองวัง วังหน้าจัดฝีพายสำหรับอื่นที่แข็งแรงซ่อนไว้ เมื่อทราบถึงรัชกาลที่ 1 ทรงบอกเลิกการแข่งขัน ว่าเล่นด้วยไม่ได้, และเมื่อถึงเดือนอ้าย วังหน้าขอเพิ่มเงินปี แต่รัชกาล

¹⁵⁷ มรว.แสง โสภ และนางวิมล, ประวัติศาสตร์ไทย..., หน้า 179.

ที่ ๑ ไม่ได้ประทานให้ตามที่ขอเนื่องจากเงินพระคลังไม่มีพอ ยิ่งทำให้วังหน้าซัดเคืองถึงกับเอาปืนขึ้นป้อม วังหลวงก็เอาปืนขึ้นบ้าง¹⁵⁸ ความซัดแย้งดังกล่าวคงจะรุนแรงถึงกับพระพี่น้องทั้งสองพระองค์กันแสงศรีสประเล้าประโลมถึงความยากลำบากกว่าจะได้ราชสมบัติมา จึงคืนศึกกันได้ ในปีรุ่งขึ้น 2340 (หรือในปีเดียวกับที่ตั้งป้อมสู้กัน) พระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ก็ถูกผลิตขึ้น ความสนใจในความซัดแย้งไม่ได้สิ้นสุดลง มาปรากฏขึ้นอีกเมื่อคราวกบฏอินทปัดลำควนโอรสวังหน้า งานพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์จึงได้เน้นเป็นพิเศษต่อกรณีดังกล่าว เช่น

ความซัดแย้งคู่แรกภายในราชวงศ์ของกรุงอโยธยา เมื่อเรียงลำดับความเป็นพี่เป็นน้องในหมู่พระราชโอรสได้ดังนี้ พระราม พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด โอรสทั้งสี่ของท้าวทศรถประสูติเวลาไล่เลี่ยกัน โดยพระรามเป็นโอรสนางเกาสุริยา พระพรตโอรสนางไถยเกษ ส่วน 2 องค์สุดท้ายเป็นโอรสนางสมุทรเทวี¹⁵⁹ มีข้อหาพิจารณาถึงสิทธิในการเป็นราชา ซึ่งควรตกเป็นของพระรามอย่างแน่นอนในฐานะเป็นเขษรองค์โตตามราชประเพณี

"อันองค์พระพรตเป็นน้อง จะครองเมืองก่อนพี่กระไรได้
ดิศประเวณีธรรมแตกก่อนไป ไตรโลกจะล่วงนินทา"¹⁶⁰

พระรามจะยิ่งโคกเค้นขึ้นไป ถ้าอนุชาทั้งหมดมีลักษณะเรียบ ๆ ในทางกลับกัน ถ้าทั้งหมดก่อกองกบฏพระรามจะต้องประสบปัญหา แต่ในบรรดาน้องทั้งสามองค์มีพระพรตองค์เดียวซึ่งเคยผ่านการครองบ้านครองเมืองที่ไถยเกษ ประสบการณ์ในการเป็นราชาจึงไม่ด้อยกว่าพระรามและจะมากกว่าพระรามด้วยซ้ำ แทนที่พระรามจะสนิทกับพระพรตซึ่งเป็นน้องถัดกันกลับมีโอกาสน้อย เพราะทั้งคู่มีลักษณะเด่น คนหนึ่งมีสิทธิอีกคนมีประสบการณ์ เมื่อสิทธิของพระรามถูกทำลายลงเพราะสัตย์สัญญาของท้าวทศรถ

¹⁵⁸ พท., หน้า 222.

¹⁵⁹ รก 02056 - 7

¹⁶⁰ รก 02258

ก่อนนางไถยเกษี ราชสมบัติจึงตกเป็นของพระพรต แน่นอนพระรามจะต้องเลือกสนิทกับพระลักษณ์ ซึ่งมีลักษณะเฉย ๆ เป็นเงาของพระรามและเป็นเคียดเป็นแค้นแทนพระราม ในกรณีต่าง ๆ ในขณะที่พระพรตมีบารมีแข่งขันและมีอารมณ์รุนแรงกว่า เห็นได้จากถึงขนาดจะมาแม่ตัวเอง เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่าตัวเองนั้นโกรธแทนพระรามต่อความไม่ยุติธรรมของแม่

"ทั้งพระชรรค์แล้วกล่าวพจมาน เหวยอ้อสาธาณโใจจนรรจ์
นี่หากว่าเป็นมารดา หาไม่ชีวาจะอาสญ
ไม่ขอเห็นหน้าคนอาชรรม์ พระหนหันขับไล่มไปราณี"¹⁶¹

หน้า¹⁶² จริงอยู่แม่พระพรตจะรักและเกรงใจพระราม แต่มีลักษณะเป็นการเอา
ลักษณะข้างต้นทำให้เข้ากับพระรามได้ยากกว่า (พระพรตกล่าวต่อคำพระราม

¹⁶¹ ฎ รก 02347

¹⁶² พระรามไม่เคยโกรธนางไถยเกษีเพราะคิดว่าตนรับสัจย์พระบิดา แม่เมื่อนางไถยเกษีไปทูลเชิญพระรามกลับ พระรามก็ตอบนางเสมอว่า "ลูกนี้ไม่ผูกเวร" หรือ "ลูกจะเคืองมารดาก็หาไม่" ฎ รก 03023 - 4 ฉัดกับพระพรตทันทีที่เฝ้านางเกาศัลยาและสมุทรวเทวีรีบออกตัวว่า "อันซึ่งมารดาข้าทำเชิญ ลูกจะได้รู้เห็นก็หาไม่" ฎ รก 02340 หรือเมื่อพบพระรามในป่าก็รีบออกตัวว่า "ให้สิ้นมลทินของน้องรัก ที่พลอยทรลักษณ์ด้วยมารดา" ฎ รก 03015 และพระพรตไม่เคยเอ่ยถึงแม่ตัวเองเลย ทั้งที่นางไถยเกษีก็ร่วมเดินทางไปเชิญพระรามกลับด้วย เช่นพูดว่า "ไม่มีใครปกเกล้าโมลี จึงเชิญสองชนนีงลักษณ์ ออกมารับเบื้องบาทหงส์" สองชนนีหมายถึง นางเกาศัลยาและนางสมุทรวเทวี ฎ รก 03015 นอกจากนั้นพระพรตมักจะอ้างตลอดเวลาว่ากลัว "ไตรโลกจะหมิ่นนินทา" หรือ "อภัยสอดสูลทั้งแดนไตร" รก 02341 - 5 โดยไม่คิดถึงหัวอกนางไถยเกษีเลย

คราวพูดเชิงอุปลักษณ์โยธยา แม้จะเป็นการอ่อนน้อมก็ตามในขณะที่พระลักษมณ์จะไม่กล้าตั้ง
 สิ้น เช่นคราวหนุมานทูลพระรามขณะบรรทม)¹⁶³ สิ่งที่น่าพิจารณาถึงความขัดแย้ง
 และความสนิทสนมระหว่างพี่น้องคู่นี้จัดได้ดังนี้ คือ

1. พระราม - พระลักษมณ์
2. พระพรต - พระสัตรุด

โดยจัดตามลักษณะของ

1. บารมีและความสามารถ
2. ลักษณะและอุปนิสัย

ระหว่างพระพรตกับพระลักษมณ์ ความเป็นไปได้และความต้องการของพระราม
 จะต้องสนิทกับพระลักษมณ์มากกว่า ยิ่งกว่านั้นการปรุงแต่งนิสัยของพระลักษมณ์ถูกทำให้เย็น
 ลงไปอีก เพราะในต้นฉบับวราลมิภิกะเดิม พระลักษมณ์เป็นตัวของตัวเองมากกว่านี้¹⁶⁴ แต่
 ลักษณะของพระลักษมณ์ที่ถูกสร้างสรรค์ใหม่ (โดยรัชกาลที่ 1) นี้ เป็นการเบี่ยงเบน
 นิสัยพระลักษมณ์ให้ฟังพระรามยิ่งขึ้นไปอีก ถ้าคู่พระราม - พระลักษมณ์เหมาะสม (เช่น
 เคียวกับพระพรต - พระสัตรุด) เนื่องจากมีความขัดแย้งน้อยลง สิ่งที่พระมหากษัตริย์
 น่าจะต้องการก็คือ การมีอนุชาอย่างพระลักษมณ์ในกรณีของพระราม หรือพระสัตรุดใน
 กรณีของพระพรต

ความขัดแย้งระหว่างพาลีกับสุครีพ ทั้งพาลีและสุครีพเป็นลูกนางสวาทะ แต่
 พ่อเป็นพระอินทร์และพระอาทิตย์ตามลำดับ พาลีได้ครองเมืองเนื่องจากเป็นที่ ส่วน
 สุครีพอยู่ในตำแหน่งวังหน้า ความจริงพี่น้องคู่นี้รักใคร่กันดี ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเพราะ
 ผูหู้ง คือ พาลีแย่งนางคารามาเป็นมเหสี ซึ่งพระอิศวรฝากให้สุครีพ การเป็นชู้ใน

¹⁶³ รก 03026 - 30, และ 03239 - 40

¹⁶⁴ คือมีลักษณะน่าหน้า, รับไซ้และพิทักษ์ ดังที่อาจารย์มัทนี โชคพิทว่า (Man
 of Action) คู่มัทนี รัตนิน, "มหกรรมรามายณะ นานาชาติครั้งที่หนึ่ง,"
วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 1 เล่มที่ 2 (พฤศจิกายน 2514), หน้า 122.

ภรรยาผู้อื่นตามสายตาของยุคสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นสิ่งชั่วร้ายเพราะตามกฎหมายแล้ว มีโทษรุนแรงคือ ตามแต่โทษจะต้องการตั้งแต่ปรับจนถึงตาย¹⁶⁵ ตรงนี้ทำให้สุครีพ มีสิทธิ์คบคิดกับพระรามเพื่อสังหารพาลี การสู้รบระหว่างพาลีกับทศกัณฐ์ในถ้ำ และสุครีพ บิดถ้ำเพราะเข้าใจผิดจนทำให้สุครีพถูกเนรเทศนั้น ไม่ใช่ข้ออ้างที่สุครีพจะให้พระราม สังหารพาลีได้ เพราะพาลีเป็นราชา บ่อมทรงไว้ซึ่งสมบูรณาญาสิทธิราชภายในอาณาจักร ข้ออ้างของสุครีพที่จะให้พระรามฆ่าไม่ใช่ข้ออ้างที่การบิดถ้ำจนถูกเนรเทศ แต่อยู่ที่ ความรู้สึกสำนึกผิดที่ทำการผิดเมียของผู้อื่นซึ่งประทานโดยเทพ เพราะพาลีให้สัตย์สัญญากับพระอิศวรว่าจะนำมามอบให้สุครีพ ในทางกลับกันเมื่อราชาผู้เป็นเชษฐาพระองค์ ไค้ก็ตาม มิได้ละเมิดสิทธิ์ดังกล่าว ก็ไม่มีเหตุผลใดจะชดเคืองราชาได้ แต่ผู้เป็นอนุชานั้นจะต้องมีลักษณะนิสัย เช่น สุครีพค้าย¹⁶⁶ (การบิดถ้ำเป็นเรื่องราชการ เรื่องสตรี หรือภรรยาเป็นเรื่องส่วนตัว การลงโทษในราชการเป็นการชอบธรรมของราชาที่ ชดชืนไม่ได้ ในประเด็นหลังเป็นสิทธิ์ของสุครีพเช่นกัน) ถ้าราชาผู้ผิดกรรมนี้ของ รัชกาลที่ 1 ไม่ได้ก้าวท้าวเรื่องสตรีต่อวังหน้า ข้าเคยพระราชทานนักงอ้อและนักอง เภาให้ตามที่ขอ ก็ไม่มีเหตุผลอื่นใดที่จะต้องชดเคือง ความเหมือนกันระหว่างพาลี และสุครีพ จนกระทั่งมีลักษณะคล้ายฝาแฝด ทำให้ราชาทั้งสองใกล้ชิดและรักใคร่กัน คี้นยามทุกข์ แต่จะเป็นปฏิปักษ์ต่อกันในยามปกติหรือรุ่งเรือง¹⁶⁷

¹⁶⁵ กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 5, หน้า 343 - 345. เป็นพระราช กำหนดใหม่

¹⁶⁶ ในฉบับวาลมิกิ สุครีพมีลักษณะคล้ายหัวหน้าโจรชื่อเมา โทคร้าย และ เต็มไปคัวยราคะ ในขณะที่ฉบับของไทยตรงกันข้าม

¹⁶⁷ อานรายละเอียดการวิเคราะห์ทฤษฎีของฝาแฝดในการอธิบายพาลีและ สุครีพใน สุกัญญา สัจฉายา," บทเก็บความ, ความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างพี่น้อง : ข้อสังเกตในเชิงจิตวิทยาวิเคราะห์จากรามณะของวาลมิกิ," โลกหนังสือ ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (พฤศจิกายน 2523), หน้า 32 - 3.

ส่วนในฝ่ายลงกา ความซัดแย้งพี่น้องอยู่ที่ตัวทศกัณฐ์เป็นหลัก เพราะทศกัณฐ์ เป็นที่คนโตในครรภพระมเหสีที่ 5 แต่เป็นรุ่นน้องเมื่อเทียบกับโอรสของพระมเหสี องค์แรก ๆ โดยเฉพาะกุเปรี๊นซึ่งเป็นคนโตสุด

กับกุเปรี๊นทศกัณฐ์เป็นน้องที่มีลักษณะอันชพาล คือ เอาใจตนเป็นหลัก ต้องได้ ในสิ่งที่ตนต้องการ ความจริงกุเปรี๊นควรจะได้ครองลงกาในฐานะเป็นที่คนโต แต่ท้าว สัสดีเยนกลับยกให้ทศกัณฐ์ แล้วให้กุเปรี๊นไปครองกาลจักรแทน ท้าวสัสดีเยนผู้พ่อได้มอบ แทนกุเปรี๊นโดยให้บุษยกอันเป็นราชยานที่มีค่า ความจริงบุษยกมีค่าควรแก่ราชา เท่านั้น¹⁶⁸ เมื่อท้าวสัสดีเยนสิ้น ทศกัณฐ์จึงบุกชิงเอาบุษยกไปจากกุเปรี๊น เพื่อเสริม สร้างบารมีในการเป็นราชาธิราชเช่นเดียวกัน ครั้งวังหน้าในรัชกาลที่ 1 ได้ทรงสร้าง พระที่นั่งบุษบกมาลาในหมู่พระวิมานเพื่อเสด็จออกแขกเมือง กับทั้งทรงมีปราสาททอง ไว้เป็นที่สรงพระพักตร์ส่วนพระองค์¹⁶⁹ ทั้งที่เป็นลัทธิของรัชกาลที่ 1 เท่านั้น

กับกุมภกรรณและพิเภกซึ่งอยู่ในฐานะน้อง กุมภกรรณไม่ได้แตกต่างจาก พิเภก ในแง่ของการรักสันติและยุติธรรม ทั้งสองคนเห็นด้วยกับความผิดของสามนักขา และสมควรที่จะคืนนางสีดาให้พระราม และเมื่อถูกทศกัณฐ์กริ้ว ทั้งสองคนกลัวทศกัณฐ์ มาก ในฐานะที่เป็นพี่และราชาแห่งลงกา แต่ก็หาทางออกไม่เหมือนกันโดยกุมภกรรณ ขอมอาสาออกรบ

"เมื่อว่าพระองค์ไม่เห็นด้วย จะสู้รบมิให้เคืองบพศรี
ก็จะยกโยธาไปต่อตี ตามมีพระราชโองการ"¹⁷⁰

¹⁶⁸บุษบกเป็นแบบจำลองของปราสาทตามธรรมเนียม เนื่องจากยอดแหลม เหมือนกัน จึงเป็นของคู่กับราชา ดูศาสนสมเด็จ, หน้า 194 และ 197.

¹⁶⁹ปพ.ภาค 13 เล่ม 11, คำานววังหน้า, หน้า 32, มีการสร้างปราสาทอีกทีในสมัยพระปิ่นเกล้าฯ เพราะเป็นพระบวรราชเจ้าภคธริย์พระองค์ที่ 2

ลักษณะเด่นของกมุทกรรณในแง่นี้ เห็นได้ชัดว่ามีความจงรักภักดีและยอมรับฐานะสมบูรณาญาสิทธิราชในศัวศกัณฐ์ นอกเหนือจากฐานะที่ทศกัณฐ์เป็นพี่ชายตน การรับฟังโองการจึงเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามแม้จะไม่เห็นด้วย และอีกประการหนึ่งความผูกพันต่อครอบครัวจะต้องมาก่อนความถูกต้อง (ทางศีลธรรม) เพราะเมื่อกมุทกรรณพบพิภกจึงทวาดไปด้วยความโกรธว่า "จะแก่งฆ่าพงศ์พันธ์ให้บรรลัย มาหาญโยอายอัปรีย์"¹⁷¹ ดังนั้น ทั้งในฐานะราชาและเป็นพี่ ผู้เป็นน้องที่ดีจะต้องมีหน้าที่เชื่อฟัง

แต่กับพิภกซึ่งหาทางออกที่จะเลือกไปอยู่กับพระราม ซึ่งเป็นฝ่ายศัตรู (แทนที่จะไปอยู่กับพระญาติพระวงศ์ฝ่ายตน) อันเป็นการแก้ปัญหาที่ต่างจากกมุทกรรณอย่างสิ้นเชิง ตลอดระยะเวลาที่พิภกมาอยู่กับพระราม ฝ่ายลงกาประณามพิภกอยู่เสมอ (เปิดโอกาสให้ประณามตั้งแต่เล่ม 4 จนจบเรื่อง) เช่น

"อันชายทรชนคนชั่ว คือตัวพิภกยักษ์

ไปเข้าค่ายพวกไพร่ มิไครุคุณญาติกา"

หรือ "อัปลักษณ์คิคอกตัญญู ไม่รูคุณญาติวงศ์"¹⁷²

แม้พิภกจะอ้างว่าการมาอยู่กับพระราม ไม่ได้บอกกลในเมืองยักษ์ด้วยตนเองก่อนเลย หากพระรามถามจึงได้บอก เพราะได้ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาไว้อันซัดมิได้

"พระรามถามมาก็จนใจ หาไม่รู้ว่าเมื่อไรมี

มาตรงแมนจะแก่งบอกขาน หมายเอาเมืองมารยักษ์"¹⁷³

ข้ออ้างดังกล่าว เพื่อบอกว่าตนไม่ได้ทำลายญาติวงศ์ แต่ในทางความเป็นจริง พิภกเคยเป็นฝ่ายบอกพระรามก่อนถึงกลในเมืองยักษ์ ทั้งที่พระรามไม่ได้ถาม เช่น

¹⁷¹ รก 05077

¹⁷² รก 05083 และ 05286 และยังมีที่อื่นอีก

¹⁷³ รก 05138 - 9

บทกลอนที่รู้จักกันดีที่ว่า 174

"บัดนั้น

พระยาพิเภกยักมี

เห็นพระองค์ทรงโศกโศกี

อสุรีกรวยลงกับบาทา

ทูลว่าพระลักษณะสุริยวงศ์

ยังไม่ปลงชีวิตสังขาร

....."

พิเภกเป็นฝ่ายทูลพระรามก่อน พร้อมทั้งเสนอทางแก้ไขให้เสร็จว่าจะต้องให้ใครทำอะไร อย่างไรบ้าง จึงจะแก้พระลักษณะให้พ้นจากฤทธิ์หอกโมกษศักดิ์ได้ เป็นต้น

ความในใจในตัวพิเภกเกี่ยวกับความทะเยอทะยานในตำแหน่งไม่มีใครรู้ แต่พระรามสัญญาว่าจะทำให้พิเภกได้ครองเมืองลงกา และก็ได้ครองจริง ๆ ความเข้าใจของพระราชนัดดาในลงกาที่ว่าพิเภกทรยศต่ออาณาจักรและพี่ของตน จึงเป็นเรื่องที่ยืนยันได้

การถ่ายแบบของพิเภกและสุครีพซึ่งมีลักษณะ 2 หน้า (Double Identity & Double Loyalties) ลงในรามเกียรติ์ อาจแสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 1 ทรงรู้จักพฤติกรรมและจิตใจของคน นอกเหนือจากการใช้คนที่มีลักษณะดังกล่าวด้วย

การก่อกบฏต่อพระเชษฐา เพื่อความเป็นกษัตริย์และการแข่งขันในบารมี อาจเป็นไปได้ ในกรณีของสุครีพและพิเภก โดยอาศัยมัจฉัยภายนอกเข้ามาช่วยเหลือ การเลือกหนทางนี้ของผู้เป็นอนุชาในตำแหน่งวังหน้าของราชาทั้งสอง อาจบรรลุลความ เป็นกษัตริย์ได้ แต่จบลงในสภาพของเมืองขึ้น ความเป็นกษัตริย์ที่แท้จริง จึงไม่คู่ควร จะแลกด้วยอาณาจักร (ชาติ) เพราะได้เป็นกษัตริย์ที่ไม่ใช่กษัตริย์ ในรัชกาลที่ 1 แม้จะมีการคลางแคลงระหว่างวังหลวงกับวังหน้า แต่ก็ไม่ปรากฏว่าวังหน้าจะชักชวน ชาวต่างชาติเข้ามายุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในด้วย แต่เคยมีในสมัยพระมหาธรรมราชา

ที่ชักชวนพม่าในการล้มล้างพระมหินทราธิราช (น้องเขย) จนประสบความสำเร็จ แต่พระมหาธรรมราชาก็เป็นเพียงราชาในประเทศราชเท่านั้น¹⁷⁵ (ความคิดรามเกียรติ์ ยังคงเป็นจริงแม้ในรัชกาลต่อ ๆ มา ดังตัวอย่างในสมัยรัชกาลที่ 4 และโดยเฉพาะรัชกาลที่ 5 ซึ่งวังหน้าอิงกับฝรั่ง เพราะฝรั่งต่างชาติสนับสนุนพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเหมาะสมกว่าในตำแหน่งพระประมุข จนพระปิ่นเกล้าฯ ต้องเก็บพระองค์ในปลายรัชกาลที่ 3 กับเป็นที่หัวนักรงในสมัยรัชกาลที่ 4 และในสมัยรัชกาลที่ 5 กงสุลอังกฤษก็สนับสนุนในที่ต่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กรณีพิพาทกับรัชกาลที่ 5 เมื่อเมื่อต้นรัชกาล)

ความขัดแย้งดังกล่าว ส่อให้เห็นถึงมุกคลีกลาของความเป็นพี่น้องได้ ว่าต้องการให้เป็นและไม่เป็นอย่างไร ลักษณะการประสมประสานระหว่างพฤติกรรมของตัวละครดังกล่าว จึงสะท้อนภาพให้เห็นได้ เมื่อพี่ไม่ได้มีความดีค้อย่างพาสี และน้องมีลักษณะอย่างกุ่มกกรณและพระลักษณะ ที่มีไขพิภกและสุครีพแล้ว พอจะมองเห็นได้ว่างานพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ซึ่งเริ่มในปี 2340 หลังความบาดหมางเพียงปีเดียว เคื่อนว่าพระองค์อาจเรียกร่องลักษณะแบบที่เรียกว่า ความจงรักภักดีและเคารพ, ความสามารถในการรบ, การอาสาและทำได้สำเร็จ, ความรักและคุ้มครองต่ออาณาจักรและญาติวงศ์ (โดยเฉพาะต่อพี่ผู้เป็นราชา), และการถ่อมพระองค์ไม่แข่งขานมี เป็นสิ่งที่พระองค์ต้องการจากพระอนุชาก็เป็นได้

3) ประเด็นที่ 3 หนุมนามมีบทบาทสำคัญต่อราชวงศ์อโยธยา แม้ว่าจะไม่เป็นสมาชิกของราชวงศ์นี้ แต่หนุมนามก็ได้ครองราชย์ที่อโยชยาถึงหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁷⁵ ประภัสสร บุญประเสริฐ, ขอบเขตพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 79.

กำเนิดของหนุมานไค้กล่าวไว้แล้วข้างต้นที่ว่ามิเชื่อเจ้าแต่ไม่มีใครรู้ มีข้อนำสังเกตว่า

1. หนุมานเป็นทหารเอกที่รบเก่งและเจ้าปัญญาที่พระรามทรงโปรด (ความเจ้าปัญญาของหนุมานเพื่อรับใช้เจ้านาย นึกถึงความเจ้าปัญญาของศรีหนนไชยที่มีลักษณะกะล่อนเพื่อตนเองมากกว่า)
2. เสรีจศึกษกลางหนุมานไค้โดยขยาถึงหนึ่ง แต่ครองเมืองไม่ได้ เพราะเสวตฉัตรรอน เนื่องจากขารมีไม่พอ แม้จะมีความสามารถดังข้อ 1 แต่เพราะต้องอาศัยเหตุอื่นอีกในการอธิบายศักดิ์และสิทธิ์ที่สมบูรณ์แท้จริงต่อการครอบครองราชบัลลังก์
3. แม้พระรามจะสร้างกรุงให้ใหม่ก็ครองไม่ได้ เพราะพื้นเพของวานรทำให้สูญเสียบุคลิกภาพ (Charisma) ต่อการเป็นราชา
4. ความเป็นราชาในกรณีที่เคยเป็นทหารเอก จำต้องอาศัยบุคลิกภาพและขารมีที่สั่งสมไว้อย่าง
5. ทางออกหนุมาน คือ การออกผนวชเช่นเดียวกับราชาอื่น ๆ ในรามเกียรติ์
6. เมื่อเสรีจศึกษกลาง หนุมานได้รับพระราชทานนามว่า พระยาอนุชิตจักรกฤษณพิพรรษพงศา แต่มักเรียกว่า พระยาอนุชิตจักรวิวงศ์ นำสังเกตคำว่า อนุชิต และ จักรวิวงศ์ (นามเรียกเช่นนี้ไม่ปรากฏว่ามีก่อนหน้านั้นในงานรามเกียรติ์ฉบับอื่น)
7. หนุมานไม่เคยแผ่ฝ่ายลงกา ยกเว้นเคยถูกอินทรีชิตตีสลบ คราวศึกพรหมศาสตร์ นำสังเกตว่า อินทรีชิต เดิมชื่อ อรณพัทธ์ มีข้อนำพิจารณาที่ว่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเคยมีราชทินนามว่า อนุชิตราชา, ส่วนรัชกาลที่ 1 เคยมีราชทินนามว่า อภัยรัตนชิต ภายหลังมีราชทินนามว่า กษัตริย์ศึก (ผู้พิชิตกษัตริย์ทั้งปวง เช่นเดียวกับอินทรีชิต ผู้พิชิตพระอินทร์กษัตริย์แห่งทวยเทพ) ดังนั้น แม้หนุมานจะเก่งอย่างไรก็ไม่อาจที่จะชนะอินทรีชิตได้ (เคยถูกอินทรีชิตตีสลบเมื่อศึกพรหมศาสตร์) โดยนับนี้ความสามารถในการรบของบุคคลมีขีดจำกัด ความสามารถดังกล่าวจึงไม่ใช่เหตุผลเดียวที่จะทำให้บุคคลหนึ่งเมืองได้ (แม้

จะได้ออกบวชแล้วก็ตาม) การทำศึกสงครามกู้แผ่นดินขึ้นได้ ก็เพราะวังหน้าครั้งรัชกาลที่ 1 นั้นไม่อาจปฏิเสธได้ แต่ผลที่วาระราชสมบัติควรตกเป็นของพระองค์ หรือลูกหลานพระองค์นั้น เป็นสิ่งที่รับไม่ได้ เช่นเดียวกับหนุมาน เพราะการนั่งเมืองย่อมประกอบด้วยเหตุผลมากกว่าความสามารถในทางการรบเพียงอย่างเดียว และนี่ก่อให้เกิดกบฏอินทปัตและลาควนในปลายรัชกาล¹⁷⁶

อย่างไรก็ตามหากมองหนุมานในแง่ของการเป็นขุนนาง (มิใช่เพื่อไปสู่ราชา) จะพบว่าหนุมานมีพื้นเพที่ต่ำต้อยเพราะอยู่ในเผ่าพันธุ์วานร การได้รับตำแหน่งที่สูงขึ้น โดยการไต่เต้าย่อมเกี่ยวพันกับการปรับตัวโดยความสามารถของตนเองอย่างแท้จริง จึงเป็นตัวอย่างของขุนนางที่ดีที่ราชาจะสนับสนุน หากโยงไปถึงกรณีของรัชกาลที่ 1 ก็ได้ทรงสนับสนุนพวกข้าหลวงเดิมและพวกชาวต่างชาติที่เข้ามารับราชการด้วยความสามารถของตนเองจนได้รับตำแหน่งสูงขึ้น เช่น พวกอภัยวงศ์และกุน เป็นต้น¹⁷⁷

วิถีชีวิตและพฤติกรรมที่เหมาะสมในองค์พระราชาดังกล่าว เป็นการแสดงออกในนามธรรมและรูปธรรมที่ซับซ้อน เนื่องจากเป็นสถาบันและศูนย์กลางสูงสุดของการปกครอง จินตนาการที่ยู่งยากเกี่ยวกับศูนย์ส่วนนี้ ย่อมสร้างความงงววยให้กับผู้ใดที่การปกครอง ทั้งนี้เพื่อการปกป้องและป้องกันศูนย์นี้โดยธรรมชาติ การเรียกร้องความชอบธรรมและป้องกันการท้าทาย จึงเป็นภารกิจที่จำเป็นสำหรับราชา ไม่ว่ารูปธรรมและนามธรรมจะแสดงออกในรูปใด เช่น วิถีชีวิตและลักษณะของกษัตริยาธิราช,

¹⁷⁶ กรมพระราชวังบวรฯ เคยมีพระราชดำรัสตั้งกล่าวในเรื่องนี้ เมื่อใกล้จะสิ้นพระชนม์ต่อหน้าเจ้านายในวังหน้า โดยเฉพาะพระโอรสว่าทรงกู้แผ่นดินขึ้นมาด้วยพระองค์ ผู้ใด (ลูกหลานพระองค์) มีสติปัญญาที่แรงคิดเอาเถิด อ่านใน พท., หน้า 266.

¹⁷⁷ ธีธัญญ์ สุทธิสงคราม, ชีวประวัติเจ้าพระยากรรณรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : อมรรการพิมพ์, 2517), หน้า 36 - 9 และ 23 - 5.

การสถาปนาพระราชอาณาจักรและพระบรมมหาราชวัง, การสร้างระบบความเชื่อ, พระราชพิธี, นโยบาย และการแสดงออกซึ่งพระราชวงศ์ เป็นต้น กระบวนการสร้าง และการยอมรับในวิถีชีวิตและความเหมาะสมของราชาสะท้อนปรากฏการณ์ทางการเมือง และวรรณคดี และเป็นบทพิสูจน์ถึงความต่อเนื่องและอยู่รอดของแนวความคิดในเรื่อง พระมหากษัตริย์ อันเนื่องมาจากบทอธิบายวิถีชีวิตและความเหมาะสมในองค์ราชา

2) วิถีชีวิตและความเหมาะสมทางพฤติกรรมของราชาต่อผู้ใต้ปกครอง
วิถีชีวิตและความเหมาะสมของพระราชาต่อประชาชน อยู่ที่ดุลยภาพ ระหว่างการควบคุมและการทำให้ประชาชนมีความสุข โดยประเพณีหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ตามศาสนาของพราหมณ์ ก็คือ การต่อสู้, การปกป้องประชาชน, และการให้ความเคารพแก่พราหมณ์¹⁷⁸ การรับความคิสดมมติเทพของไทย มีส่วนได้รับแนวความคิดจากอินเดียโดยเฉพาะหลักของพระมนูคังกล่าว รากฐานของหน้าที่กษัตริย์ต่อผู้ใต้ปกครอง อาจดัดแปลงได้ดังนี้

1. การทหาร
 2. การบริหาร
 3. การศาสนา
1. การทหาร บทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์กว่า 90% ของเรื่อง เป็น

¹⁷⁸ Prasad Singh, op.cit., p.62.

ส่วนที่วาทะภาวะของสงคราม¹⁷⁹ การสำรวจในส่วนของการทหารพบว่า

1) ในกรณีกระบวนการตัดสินใจ ทางทหารด้านการรบจะมี
ขั้นตอน ดังนี้

1. มีผู้ไปสอดแนมสืบข่าวดังตัวอย่างเช่น หนุมนไปสืบข่าว
ลงกา หรือกรณีสุภรสารปลอมพล ในทางปฏิบัติกองทัพไทยจะมีการสืบข่าวตามชายแดน
ไทยพม่า เช่น มีพวกกองมอญออกไปตระเวนคาน เมื่อมีข่าวก็เข้ามากราบทูลในกรุง¹⁸⁰

(Intelligence)

2. เมื่อได้รับทราบข่าวก็จะมีการประชุมแม่ทัพนายกอง
"จึงมีพจนารถสุนทร ปรีกษาวานรเสณี"¹⁸¹ ในรัชกาลที่ 1 เมื่อทราบข่าวพม่าจะยก
ทัพเข้ามา "จึงดำรัสให้ประชุมพระราชวงศานุวงศ์ กับทั้งท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุข
ทั้งหลายพร้อมกัน ดำรัสปรึกษาราชการสงครามหลายเวลา"¹⁸² (Recommending)

¹⁷⁹ในรัชสมัยของพระองค์ก็มีการรบพุ่งตลอดรัชกาล ก่อนศึกลงกาหรือก่อน
ที่พระรามจะมีกองทัพของตนเอง นั้นพระรามเคยทำการรบกับรามสูรเมื่อครั้งยังประทับ
อยู่กับท้าวทศรถ และรบกับพระพิราพเมื่อเริ่มเดินทาง การรบทั้งสองเป็นเกียรติประวัติ
ของพระราม เพราะรามสูรและพิราพเป็นยักษ์ที่สามารถมากเช่นเดียวกันก่อนการขึ้น
ครองราชย์ของรัชกาลที่ 1 หรือเมื่อครั้งยังรับราชการอยู่กับพระเจ้าตาก และเมื่อเริ่ม
ครองราชย์ก่อนจะมีศึกพม่าอย่างจริงจัง รัชกาลที่ 1 ก็ทรงเคยต่อสู้กับลาว, เขมร,
และญวน เมื่อเกิดศึกกับพม่าตั้งแต่ พ.ศ. 2328 เป็นต้นมา มีการรบพุ่งกับพม่า 6 ครั้ง
คือ ปี พ.ศ. 2328, 2329, 2330, 2336, 2338 และ 2340 ปีเดียวกับที่ทรงนิพนธ์
รามเกียรติ์ ในรามเกียรติ์เมื่อเริ่มศึกลงกาแล้วมีการรบระดมใหญ่กล่าวคือ ระดมที่
พระรามออกรบเอง เช่น ศึกกุ่มภกรรณ, ศึกมังกรกัณฐ์, ศึกแสงอาทิตย์, ศึกสัตตลุง,
ศึกทัมมาสูร และศึกทศกัณฐ์ (4 ครั้ง) รวมเป็นศึกกับ 6 บุคคลในศึกลงกา อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม การรบดังกล่าวมีกระบวนการรบคล้ายกันจนเป็นรูปแบบดังการศึกษาในหัวข้อนี้

¹⁸⁰จะใช้ตัวอย่างสงครามเก้าทัพ ดู พท., หน้า 99.

¹⁸¹จะใช้กรณีตัวอย่างการวางแผนศึกลงกา, รก 04112

¹⁸²พท., หน้า

3. เมื่อปรึกษาข้าราชการเรียบร้อยแล้ว จะจัดวางแผน ยุทธศาสตร์ในศึกษาลงกา ชมพูพานเสนอแผนให้ตั้งทัพเชิงเขาริมมหาสมุทรก่อน เพื่อเตรียม การรบต่อไป

"เขาหนึ่งตรงเกาะลงกานั้น อยู่ที่ริมเนินสมุทรไท ขอพระผู้เป็นสุธาธาร ไปตั้งยังเชิงศิรินทร	ชื่อคันทกาลาสูงใหญ่ เป็นชัยภูมิสถาวร จงยกทวยหาญชาญสมร จะไคราญรอนบัจจามิตร" ¹⁸³
--	--

พระรามยอมรับแผนนี้

ส่วนในประวัติศาสตร์ไทยครั้งสงครามเก้าทัพที่ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ศึกครั้งนี้ใหญ่เพราะพม่ามีวีรพลมาก ข้างไทยมีน้อย จะไม่แตกทัพรบข้าศึกทุกทิศทาง เพราะจะเสียเปรียบเนื่องจากต้องแบ่งกำลังไปหลายแห่ง แต่จะปล่อยพม่าให้ดวงเลย มาไทยจะสะกัดแต่ 4 ส่วน ส่วนแรกกองทัพไทยตั้งที่นครสวรรค์รับพม่าทางเหนือ ส่วน ที่ 2 ตั้งรับพม่าที่กาญจนบุรี ส่วนที่ 3 ตั้งรับที่ราชบุรีรับทัพพม่าที่เข้ามาทางใต้ โดย มีทัพหลวงอยู่ที่พระนครสำหรับช่วยส่วนที่เพ็ญพลัง¹⁸⁴ (Prescribing)

4. เมื่อวางแผนแล้ว จึงจัดทัพในศึกษาลงกามีการจัดทัพ พระราม ดังนี้¹⁸⁵

"ทัพหน้า เกณฑ์ให้ฉันท	คุมพลสิบสมุคเป็นนายใหญ่.
ทัพหนุนองคตฤทธิไกร	คุมไพร่สิบสมุควานร
เกียกกายคำแหงหนุมาน	คุมทหารสิบสมุคชาญสมร
ทัพหลวงโยชาพลากร	ขับซ่อนยี่สิบสมุคตรา
....."

¹⁸³ รก 04112 - 3

¹⁸⁴ พลตรีรวมศักดิ์, "สู้รบที่..., หน้า 13 - 4.

¹⁸⁵ รก 04113 - 4

ส่วนในศึกเก้าทัพรัชกาลที่ 1 มีพระราชโองการให้วังหน้ายกทัพไปรบข้าศึกที่กาญจนบุรี ให้เจ้าพระยาธรรมธียรกับพระยาบวรราชเป็นแม่ทัพไปรบพม่าที่ราชบุรี ให้พระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์.....ตั้งรับพม่า ณ เมืองสวรรคโลกทัพหนึ่ง¹⁸⁶ (Invoking)

5. หลังจากจัดทัพเรียบร้อยแล้วจึงเคลื่อนทัพ "บรรดาเป็นเจ้าพนักงาน ก็เร่งรีบจับการพร้อมกัน"¹⁸⁷ (Applying)

2) บทบาทของทหาร : ราววัลกับการลงโทษ

ขุนนางไทยสมัยโบราณ มักจะทำหน้าที่ปะปนกันทั้งทางทหารและพลเรือน ยิ่งในภาวะสงครามจะต้องทำหน้าที่ทหารทุกคน ขุนนางเมื่อก้าวถึงจึงมักมีบทบาททหารอยู่ด้วย คุณสมบัติของทหารที่ดีต้องประกอบด้วย อธิปไตย 4 กล่าวคือ ฉันทาธิปไตย คือ อาสาเจ้า, วิริยาธิปไตย คือ ขยันหมั่นเพียร, จิตาธิปไตย คือ รมเก่ง, และวิมังสาธิปไตย คือ รู้จักใช้กลอุบาย¹⁸⁸ ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้จะเน้นในรามเกียรติ์ ทหารเอกของพระรามทุกตัวจะมีลักษณะดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นสุครีพ หนุมาน หรือ 18 มงกุฎ โดยเฉพาะหนุมานจะปรากฏคุณสมบัติดังกล่าวเด่นชัดมาก ยิ่งหนุมานเป็นตัวเอกของเรื่อง และผู้คนชื่นชม จึงเป็นไปได้ที่ว่าหนุมานอาจเป็นภาพที่รัชกาลที่ 1 ต้องการเพื่อให้เกิดการเลียนแบบ เช่นเดียวกับการใช้คาถาอาคม หนุมานประสบความสำเร็จในการใช้ปัญญามากกว่าอาคม ดังตัวอย่างเช่น เมื่อแพ้การประลองฤทธิ์กับพระนารายณ์ แต่ตรงกันข้ามเมื่อหนุมานลงทศกัณฐ์ โดยยอมเป็นลูกบุญธรรมของทศกัณฐ์ พระรามถึงกับชมความเป็นเจ้าปัญญา มีข้อความในกฎหมายตรา 3 ควาง ที่ให้ลงโทษถึงสิ้นชีวิตถ้า

¹⁸⁶ พท., หน้า 99 - 100.

¹⁸⁷ รก 04116

¹⁸⁸ กฎหมายตรา 3 ควาง เล่ม 5, หน้า 150. ออกในปี 2234 ซึ่งเป็นปลายสมัยอยุธยาอันสะท้อนให้เห็นถึงการขาดปัญญาและมีมือในหมู่นักรบ

ใช้อาคมไปทำร้ายผู้อื่นถึงตาย¹⁸⁹

การเลือกขุนนางที่ดีด้วยอหิบดี 4 ประการ จึงเป็นเรื่องไม่ง่ายในการค้นหาตัวขุนนาง โดยเฉพาะมาตรฐานความเชื่อแต่ก่อนว่า คุณสมบัติที่ดีเกิดจากเชื้อสายที่ดี การถวายตัวมาแต่เล็กก่อให้เกิดระบบขุนนางที่เป็นระบบอุปถัมภ์ เช่น สุครีพถวายตัว เพราะหนุมานแนะนำว่าเป็นน้ำ ภารกิจที่หนุมานได้รับมอบหมายก็มักจะเลือกกองศต ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องไปถวาย ทำให้องค์ที่มีบทบาทเด่นขึ้นไปอีก ความรู้สึกเช่นนี้อาจเป็นเรื่องธรรมดาในยุคหนึ่ง เพราะรัชกาลที่ 1 ครั้นถวายตัวกับพระเจ้าตาก ก็มีพระมหามนตรีน้องชายเป็นผู้นำเข้าถวายตัวและได้รับราชการคู่กันมาตลอด

ความสำเร็จในชีวิตราชการขึ้นอยู่กับผลงาน ในภาวะสงครามการพิจารณาความคิดชอบ จึงมักเป็นเรื่องสุดขั้ว (Extreme) ระหว่างรางวัลกับการลงโทษ โดยทั่วไปรางวัลที่ใดต่อเมื่อสามารถรับคำสั่งไปทำได้สำเร็จ เช่นการรบชนะศึก เมื่อสมัยอยุธยาเรื่อง พระเจ้าท้ายสระพระราชทานเจ็ดคตของเสี้ยวเงินตรา แก่พระราชสงคราม ทั้งเลื่อนให้เป็นพระยาในราชทินนามเดิม เมื่อสามารถซุกคองมหาไชยได้สำเร็จ, ในสมัยพระเจ้าตาก เมื่อนายทองอยู่เจ้าเมืองชลบุรีออกมาอ่อนน้อม ก็ตั้งให้เป็นพระยาอนุราชบุรีพร้อมทั้งเลื่อนแพรเข็มขาวคอกใหญ่.....¹⁹⁰ เมื่อผู้ใดบังคับบัญชารับราชการด้วยกันเป็นอันดีก็พระราชทานเสี้ยวคนละสำหรับตามบรรดาศักดิ์นายไพร่,¹⁹¹ ในสมัยรัชกาลที่ 1 พระยาภาววิละ เข้มแข็งในการศึกปราบข้าศึกพม่าในภาคเหนือ จึง

¹⁸⁹ กฎหมายนี้ตราขึ้นในปี พ.ศ. 2327 ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความวุ่นวายและความล้มเหลวของสังคมในต้นรัชกาลพระองค์ อันเนื่องจากผู้คนงมงายอยู่กับไสยศาสตร์ มีการใช้อาคม เช่น เป็นกระสือ, พ่อมดหมอผี, วางยา, ทำเสน่ห์, มีวิทยาคุณ ถ้าทำให้ผู้อื่นถึงชีวิตให้ตายตกตามกัน ถูกกฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 3, หน้า 172 - 4, 179, และ 180.

¹⁹⁰ พก. เล่ม 2, หน้า 146, 210.

¹⁹¹ พพ. ในพพ. ภาคที่ 65 เล่ม 40, หน้า 62.

แต่งตั้งให้เป็นเจ้าประเทศราช¹⁹² ครอบครอง 57 หัวเมืองฝ่ายเหนือ

โดยสรุปลักษณะความดีความชอบอยู่ที่ได้ทำประโยชน์ให้สาธารณะ, อ่อนน้อม, รับราชการดี หรือมีความสามารถในการรบ รางวัลที่ให้จะเป็นเสื้อผ้า, ของมีค่า (เช่น แก้วแหวนเงินทอง), เลื่อนตำแหน่ง, หรือการให้รั้งเมือง ในรามเกียรติ์ก็เช่นกัน มีการพระราชทานให้ในลักษณะดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นพวกลงมาที่มาอ่อนน้อม เช่น พิเภก, วันยุพัตกร, หรือกัณษิตโอรสอินทรชิต, กับ 18 มงกุฎ ที่รับราชการเป็นอย่างดี, และพญาวานรผู้สามารถในการรบ ของพระราชทาน เช่น

	"ควรให้มงกุฎสุรกานต์	สังวาลย์เนาวรัตน์จรัสศรี
	ภูษาผ้าตบอย่างดี
ให้หอสุรผัด	"ชื่อว่าพระยามารนุราช	โดยชาติสุริยวงศ์ยักษา
หรือ	"ซึ่งกรุงมลิวันพารา	ใหญ่หลวงมहिมาyingนัก
	ควรพระยาอนุชิตจักรีวงศ์	ไปตำรงเสมาอาณาจักร
	เป็นเจ้าแกมหม้อสุริย์ภักษ์	เรื่องฤทธิสิทธิศกดิ์ชัยชาญ" ¹⁹³

น่าสังเกตว่าของที่พระราชทานมักเป็นเสื้อผ้า ทั้งนี้เพราะเป็นของหายาก และราคาแพง (ได้อ้างจากบันทึกของครอว์ฟอร์ดไว้ครั้งหนึ่งแล้ว) ที่สำคัญผ้าลายมีไขเป็นของสามัญชน เป็นประเพณีต้องได้รับพระราชทาน การนุ่งผ้าลายที่ผิดบรรดาศักดิ์มีความผิดตามกฎหมาย¹⁹⁴ ดังนั้น การแต่งกายและเครื่องประกอบการแต่งกายเป็นการกำหนดฐานะทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่งจึงไม่แปลกอะไรที่ว่า ทำไมโชนจึงมีการบังคับ

¹⁹²พท., หน้า 258.

¹⁹³รก 10141 - 3

¹⁹⁴คูศาสน์สมเด็จ เล่ม 1, หน้า 88. และกฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 4, หน้า 285 - 8. ซึ่งตราขึ้นใช้ในปี 2344

เครื่องแต่งกาย ทั้งในแง่รูปแบบและสีสรรแก่ตัวละคร

ในแง่ของการลงโทษ ความผิดของทหารในรามเกียรติ์ที่ปรากฏมีอยู่ 5 แบบ ซึ่งในเหตุการณ์จริง ๆ คงจะมีปรากฏ เพราะเหตุว่าความผิดชนิดเดียวกันได้ถูกตราไว้ในกฎหมายตรา 3 ดวง ความผิดดังกล่าว คือ พ่ายแพ้ในการรบ, ถูกดวงในการศึก, วิวาท, ทำเกินคำสั่ง, และขมขื่นสตรี ลักษณะของความผิดดังกล่าว ชี้ให้เห็นภารกิจของทหารโดยเฉพาะระดับแม่ทัพนายกองจะอยู่ในระดับที่เสี่ยงสูงต่อความผิดดังกล่าว เพราะถูกเน้นความเป็นนักรบ, ที่สามารถและสุขุม, ความกล้าหาญแบบทหารไม่ใช่นักแสดงหรืออันธพาลที่ย่ามื่น, และออกนอกศูนย์กลางของความเป็นทหาร การเคร่งครัดต่อวินัยเป็นจินตนาการที่ต้องการในสังคมไทยค่อนข้างนานแล้ว ในบทประพันธ์รามเกียรติ์ ความพ่ายแพ้ในการรบเป็นสิ่งที่ยอมให้ไม่ได้ ท้าวพระยามจะต้องไม่พบคำว่าพ่ายแพ้ ถึงแม่ฝ่ายลงกาจะแพ้แต่ทุกครั้งที่แพ้ก็น่ามีความเชื่อว่าครั้งต่อไปต้องชนะ สิ่งเหล่านี้ไม่ว่าฝ่ายใดสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการอยากเด่น และแม่แพ้ก็น่าจะชวนตี การลงโทษผู้พ่ายแพ้ในสงครามปรากฏอยู่มากในพงศาวดาร ไม่ว่าจะเป็นครั้งพระนเรศวร และแม่แต่ในยุคสมัยรัชกาลที่ 1¹⁹⁵ ในมุมมอง การเน้นการลงโทษเป็นไปได้อีกว่า พื้นฐานนิสัยคนไทยไม่ชอบที่ต่อสู้กับใคร หรืออีกนัยหนึ่งก็อาจจะป้องกันตนเองโดยการขู่เสียก่อนเพื่อหนีการต่อสู้ ดังเช่นในรามเกียรติ์ก่อนการรบจะต้องมีการแสดงแสนยานุภาพเสียก่อน¹⁹⁶ เพื่อข่มขู่ฝ่ายตรงข้าม

¹⁹⁵ หากการใดมิสำเร็จให้ลงโทษ 8 สถาน ตั้งแต่ฆาตรมานจนถึงภาคทัณฑ์ กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 4, หน้า 10. เป็นกฎหมายเก่าแต่ยังใช้อยู่กรณีตัวอย่างใน พล. ส่วนของรัชกาลที่ 1

¹⁹⁶ จดหมายเหตุต่างชาติระบุตรงกันเสมอว่า เราไม่ใช่ชาตินักรู้ บางคนใช้ศัพท์รุนแรงถึงกับว่าตาสาว เช่น กรมศิลป์ากร, เอกสารครอว์ฟอร์ด..., หน้า 131, การแสดงแสนยานุภาพปรากฏในรามเกียรติ์ตอนพิเภกถวายตัว และเมื่อเจมส์โลว์เข้ามา ก็พบการแสดงดังกล่าว ดูกรมศิลป์ากร, จดหมายเหตุเจมส์โลว์..., หน้า 78.

ในกฎหมายอีกตอนหนึ่งระบุว่า ".....ให้ไปการณรงค์สงคราม.....กระทำนอกเหนือคำสั่งตราสั่ง.....ทานว่าละเมียดให้ลงโทษ 8 สถาน "ตั้งแต่มาจนถึงภาคทัณฑ์²⁰² ในรามเกียรติ์ ทหารพระรามกลัวเรื่องนี้ เพราะมักจะอ้างตลอดเวลา เช่น ครั้งสุกรีพหักฉัตร, หนุมานผูกมวยผม, และนิลนันทหักปราสาท ล้วนสามารถจะปลงพระชนม์ราชศัตรู (ทศกัณฐ์) ได้ แต่ไม่กล้าทำ เว้นครั้งแรกเมื่อหนุมานเขาลงกาทำเกินสิ่ง เพราะพระรามต้องการเพียงสืบข่าวสือคาเท่านั้น แต่ตอนนั้นหนุมานเพิ่งเข้ารับราชการ คำพูดที่ว่า "กรายลงแล้วสนองพจมาน ซึ่งเกินโองการนั้นโทษฉิบ" ปรากฏอยู่เสมอ ลักษณะจึงกล่าวสะท้อนถึงการย่ำว่าล่านาจเค็ดชากเป็นของราชา ขุนพลแม้จะมีความสามารถก็เป็นเพียงผู้รับใช้

ความฉิบสุกท้ายเป็นเรื่องที่น่าใคร่ครวญระหว่างกฎหมายกับลักษณะประจำชาติ มีกฎหมายระบุไว้ว่า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินให้ผู้ใดให้ไปรบ ใค่นางพญา ราชบุตร ราช-นัคคาของฝ่ายศัตรู ให้ทูลเกล้าฯ ขึ้นถวายพระเจ้าอยู่หัว ถ้าเบียดบังไว้ให้มีโทษประหารชีวิต²⁰³ แต่ในรามเกียรติ์หนุมานเบียดบังไม่ว่า นางสุวรรณมัจฉา (ราชบุตรของทศกัณฐ์) หรือเบญจกาย (ราชนัคคาทศกัณฐ์) และอีกหลายนางไว้เป็นภรรยา พระรามกลับยอมรับ เช่น โดยการตั้งอสุรีศกบุตรหนุมานที่เกิดกับเบญจกายให้เป็นพญามาร-นุราช อุปราชลงกา ลักษณะพระเอกเจ้าชู้เป็นเรื่องธรรมดาของนวนิยายไทยแม้ในครั้งต้นรัตนโกสินทร์ แต่พระเจ้าแผ่นดินในนวนิยายไทยทั่วไปไม่ได้รับรู้ หรือถ้ารู้ก็เพราะนางเหล่านั้นอาจไม่ใช่เจ้า แต่พฤติกรรมของหนุมานที่ความไคอย่างเคียวว่า เพราะเป็นคนไปรคและพระรามพึ่งพามากที่สุด การละเมียดกฎหมายจึงเป็นเรื่องยกเว้น ในขณะที่ขุนนางอื่น ๆ ไม่มีตัวไคที่มีพฤติกรรมเบียดบังสตรีชั้นสูงเพียงหนุมานเลย แม้เช่นนั้นหนุมานได้รับการอภัยบ่อยครั้ง จนดูเหมือนว่าระบบอุปถัมภ์เป็นเรื่องปกติไม่ว่าในเชิงที่ยอมรับหรือเกรงใจ เพราะบางทีการที่ต้องอาศัยหนุมานมากเกินไป ก็จำเป็น

²⁰²กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 4, หน้า 9 - 10.

²⁰³เรื่องเคียวกัน., หน้า 145.

ต่อการโต้เถียงไปสู่จักรพรรดิราชของพระราม ที่จะต้องตามใจและเพรงใจหนุมาณ บางที่รัชกาลที่ 1 อาจต้องทรงออกเดินต่อวังหน้าในขอบาคหมาง (เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา เช่น รัชกาลที่ 4 หรือรัชกาลที่ 5 กับวังหน้าหรือสมเด็จพระเจ้าพระยา) เพราะต้องทรงพึงกำลังความสามารถของวังหน้า ทั้งเคยพระราชทานนักง้อและนักงอภทต่อวังหน้า เมื่อวังหน้าขอพระราชทานไปเป็นสนม อาจเป็นไปได้ที่ทรงดูเหมือนยอมในประเด็นดังกล่าว เพราะอาจทรงเห็นว่าคุณค่าของนักรบที่สามารถมีคุณค่าเหนือกว่าปัญหาในเรื่องสตรีเช่นข้างต้น

หน้าที่ราชาในประการนี้ จึงมีความจำเป็นต่อการทหาร โดยเฉพาะในภาวะสงคราม กระบวนการตัดสินใจ และกระบวนการบริหารการทหารในเชิงให้คุณและโทษ เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ จนกล่าวกันว่าราชาเป็นจอมทัพโดยตำแหน่ง

2. รัฐประศาสนศาสตร์

ในรามเกียรติ์มีสิ่งี่ควรพิจารณาในทางการบริหาร 5 ประการ คือ ที่ปรึกษาพระมหากษัตริย์, การมอบราชการ, การร้องเรียน, การแก้ปัญหา, และสตรี การเน้นหนักในเรื่องดังกล่าวแสดงว่า แม้พระราชวจะมีอำนาจสูงสุดในทางทฤษฎี แต่ในทางปฏิบัติการตัดสินใจและการบริหารราชการมีการกระจายออกไปภายใต้การควบคุมของพระองค์ ทั้งนี้ ก็เพื่อบรรลุถึงความสงบสุขของสังคม, การรับฟังที่ดี, การติดตามปัญหาที่ดี, และสตรีที่ดี เป็นภารกิจต่อผู้อื่นที่อ่อนแอกว่าให้มีชีวิตที่ดีขึ้น แม้วารามเกียรติ์ผู้ที่อ่อนแอกจะกล่าวแต่ผู้ที่อยู่ภายในวังราชการและขุนนางเท่านั้น

ในรามเกียรติ์เมื่อพระรามว่าราชการจะมีคณะที่ปรึกษา ประกอบด้วยขุนนางอันได้แก่ พญาวานร และสิบแปดมงกุฎ ส่วนฝ่ายทศกัณฐ์จะมีพระราชวงศ์และขุนนางร่วมประชุมด้วย ส่วนใหญ่เป็นการเสนอความคิดเห็น โดยมีโหราจารย์เป็นผู้กำหนดฤกษ์และทำนายเหตุการณ์หน้าที่ของโหราจารย์มีหน้าที่นอกจากนี้ เช่น อาจให้คำปรึกษาถึงยุทธศาสตร์, พิชัยสงครามของการรบ, และการแพทย์ เช่นกรณีพิเภก

ในทางปฏิบัติกษัตริย์ไทยจะมีอัครเสนาบดี จตุสดมภ์ และเสนาบดีผู้ใหญ่

เข้าร่วมประชุม พร้อมกับพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ผู้ที่ตัดสินใจขั้นสุดท้าย คือ พระมหากษัตริย์ ดังนั้น ขุนนางจึงไม่มีอำนาจแท้จริงเพียงแต่เสนอความคิดเห็นเท่านั้น นโยบายใดที่ออกมา ก็จะมอบให้ผู้อื่นผู้ใดจัดการรับผิดชอบไป ส่วนโหรนั้นทำหน้าที่คำนวณโหรอย่างเดียว

ในการประชุมดังกล่าวขุนนางไม่อาจมีสิทธิ์เสนอความคิดความชอบให้ตน โดยมีกฎหมายห้ามไว้²⁰⁴ และไม่ปรากฏในรามเกียรติ์ด้วย เพราะความก้าวหน้าเกิดจากการแสดงความจงรักภักดีและอาสาเจ้า²⁰⁵ ให้ปรากฏผลงาน ความชื่นชมของพระราม ต่อขุนนาง ส่วนหนึ่งก็เพราะขุนนางยินดีที่รับอาสาทำงานในทุกเรื่อง เป็นข้อดีที่ว่า ลักษณะดังกล่าวไม่ถูกมองว่าเป็นการประจบและเสนอน้ำ ทั้งนี้ เพราะไม่ปรากฏว่ามีผู้ริษยาขุนนาง (การวิวาทกับนิลพัทไม่ได้เกิดจากมูลเหตุของความริษยา แต่เกิดจากนิลพัทโกรธขุนนางเพราะคิดว่าขุนนางคู่มิตรคนในการสะกดท้าวหมาชพู่เจ้านายตนมาถวายพระราม) ทั้งนี้เพราะพื้นฐานของจิตใจอยู่ที่การคำนึงถึงศักดิ์ศรีและหน้าที่ในตำแหน่งงานมากกว่าการแข่งขันในเชิงชิงดีชิงเด่นกัน

การอาสาเจ้าเป็นการบรรเทาพระราชกิจของพระมหากษัตริย์ลงได้ แต่ในบางครั้งเมื่อไม่มีอาสา และพระมหากษัตริย์ทรงเห็นว่าผู้ใดมีความสามารถ ในกรณีนั้น ๆ ก็จะมอบหมายงาน (Delegation) ให้ปฏิบัติ การมอบหมายงานไปนั้น ทำให้เกิดสิทธิ์ในการบังคับบัญชาราชกิจนั้น ๆ การนำอำนาจที่มอบหมายให้ไปใช้ในทางที่ผิดพระราชกำหนดกฎหมาย มีความผิด และผู้ปฏิบัติใดคำสั่งจะต้องไม่ปฏิบัติตาม²⁰⁶ ในรามเกียรติ์ขุนนางที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ จึงพยายามไม่ทำอะไรเกินโองการและจะต้องแจ้งภารกิจที่ตนกระทำไปให้พระราชารายอยู่เสมอ²⁰⁷ มีสิ่งที่น่าสนใจก็คือ ใน

²⁰⁴ กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 5, หน้า 148 - 9. เป็นส่วนของกฎหมายเก่าที่ร.1ทรงรับมา

²⁰⁵ กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 4, หน้า 130, 131, และ 143 ดูตัวอย่างการตั้งขุนนางในสมัยร.1ในมว.อศิน, สังคมไทย..., หน้า 345

²⁰⁶ เรื่องเดียวกัน., หน้า 21 - 2. เป็นกฎหมายเก่าที่ร.1ทรงรับมาใช้

²⁰⁷ ดูตัวอย่างเมื่อองค์กตกลัษมารายงานพระรามตอนองค์สื่อสาร ดู รก 04322

ตอนศึกไมยราพณ์ หนุมานได้รับมอบหมายจากพระลักษมณ์ซึ่งว่าราชการแทน พระราม ให้ลงไปช่วยพระราม เมื่อช่วยได้แล้ว หนุมานจึงกลับลงไปภาคาลให้วันยุวิก ดังที่ว่า²⁰⁸

"ครั้นถึงขึ้นนั่งบัลลังก์แล้ว	แล้วถอดไววิกยักษา
ออกจากเรือนทรุพันธนา	มอบแสนสวรรรยาราชัย
ให้ครองบาดาลเขตซัดศ	พร้อมสนมกำนัลน้อยใหญ่
อันมีจนาบุตรชิตีไกร	ตั้งไว้ในที่บัญชาการ
เป็นพระยามหาอุปราช	พร้อมหมู่อำมาตย์ทวยหาญ
กินกึ่งนัครบาบาดาล	แสนสนมศฤงคาร เสมอกัน"

ปัญหาอยู่ที่ว่าสิทธิของหนุมานมีเพียงใด ต่อการแต่งตั้งไววิกเชื้อพระวงศ์ กรุงบาดาลให้เป็นเจ้าประเทศราช กับแต่งตั้งมีจนาบุตรของตนเป็นอุปราช โดยธรรมเนียมการเสกเจ้าประเทศราช กระทำได้โดยราชาธิราชเท่านั้น เช่น รัชกาลที่ 1 เสกพระยาภาววิเดเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ หรือเสกนักองเองเป็นเจ้าเขมร ทั้งหนุมานก็ไม่ได้รับมอบหมายในเรื่องนี้แต่อย่างใด ตัวพระรามเองกลับให้การยอมรับวันยุวิก ค่าย²⁰⁹ จนดูเหมือนว่า ความถูกต้องขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นสำคัญ (ความใกล้ชิด)²¹⁰

ในแง่ผู้อยู่ใต้การบริหารสามารถร้องเรียนและร้องขอเพื่อบรรเทาความเดือดร้อน หรือให้ใครมาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการ ในรามเกียรติ์ผู้ร้องเรียนร้องขอมีปรากฏ อยู่เพื่อแสดงภาพถึงความมีเมตตาธรรมของผู้ปกครองมากกว่าแสดงความทุกข์ยาก และความจริงของผู้ร้องขอ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการมีทศพิธราชธรรมเท่านั้น ดังนั้นผู้ร้องขอจะต้องอยู่ในลักษณะทรมาณตน โดยการบำเพ็ญตบะพิธีเพื่อให้เทพเจ้าเวทนา

²⁰⁸ รก 05061

²⁰⁹ รก 10164

²¹⁰ ในพระธรรมมุนีบุ่งว่า พญาศรีทราศเคโซชัยถือตราหนุมานแดงฤทธิ์ เพื่อใช้ไปแต่งตั้งขุนพล ในหัวเมืองเอก โท ทรีได้คู่ กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 1, หน้า 183.

จนต้องประทานคร หรือเพ้าวรชตามทีขอ การให้พรไม่อาจลบล้างได้เพราะถือเป็นลัทธิสัญญา แต่ก็อาจใช้อำนาจที่เหนือกว่าทำลายได้โดยประทานครให้อีกผู้หนึ่งไปปราบ ทั้งนี้เพื่อรักษาคุณลัทธิของความถูกต้องในสายตาของเทพเจ้า (หรือราชา) การคับทุกระวังคังกล่าวเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ การร้องขอจึงแสดงออกถึงความเมตตาของผู้ปกครองในสมัยสุโขทัยมีการสิ้นกระดัง ในรัตนโกสินทร์มีการถวายฎีกาคัง เช่นรัชกาลที่ 4 เมื่อเริ่มขึ้นครองราชย์ ทรงออกไปรบหนานและให้ราษฎรฎีกาได้ ๗ พระที่นั่งสุทโธสวรรรค์เคื่อนละ 4 ครั้ง ทรงถือว้าเป็นการบำเพ็ญพระราชากุศล คังนั้น ผู้ถวายฎีกาจึงได้รับพระราชทานเงินคนละสลึงเป็นบำเหน็จก่อน และเมื่อชำระได้ความจริงแล้วผู้ถวายฎีกาชนะความจะได้เงินอีกสลึงหนึ่ง²¹¹

สำหรับบทบาทสตรี ค้านการบริหารของสตรีไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม สตรีอาจเป็นที่ปรึกษาได้ในบางครั้ง แต่ถึงอย่างนั้น รามเกียรติ์ก็ให้ความสำคัญแก่สตรี โดยเฉพาะสตรีชนชั้นสูงที่เป็นมเหสีของราชาธิราช ถึงขนาดที่ว่ารามเกียรติ์เกิดขึ้นได้เพราะปัญหาการลักพาณผู้หญิง (สีดา) ซึ่งกลายเป็นชัคติยามานะของราชาเพราะเกียรติภูมิของราชาคือเกียรติภูมิของสามีที่ไม่อาจยอมสูญเสียภรรยา สตรีจึงอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองได้ เพราะแท้จริงสีดาเป็นแผนการณ์ในการอวตารของพระนารายณ์เพื่อเป็นข้ออ้างในการปราบอสูร ในทางกลับกันผู้หญิงก็อาจเป็นตัวเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีโดยการถวายราชธิดาให้แก่มิตรประเทศที่ยิ่งใหญ่กว่า เช่น กรณีนางไภยเกษิศาท้าวไภยเกษ หรือนางกาลอัคคีศาพระยานาค ถวายตัวให้แก่ท้าวทศรถและสืบเตียนตามลำดับ

ในประวัติศาสตร์ไทยเคยมีเมื่อครั้งแผ่นดินพระเจ้าช้างเผือก โดยพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคคนहुตูลขอพระเทพกษัตริ์ แต่ระหว่างทางถูกกองทัพของพระเจ้าหงสาวดี

²¹¹ องค์การคุรุสภา, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 : พ.ศ. 2394 - 2400 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2503), หน้า 67 และ 190.

(โดยการเพิกถอนของพระมหากษัตริย์) จึงเอาตัวไปทำให้ลาวบาดหมางกับพม่า ด้วยเหตุดังกล่าวสตรีในกรณีนี้จึงมีความหมายต่อสัญลักษณ์แห่งความเป็นราชาที่ยิ่งใหญ่ ที่จะยอมไม่โคตอกรณีการลักพาและทำให้เกิดมหายุทธสงครามระหว่างไทยกับพม่าต่อมา การมีมเหสีขุนนางแก้ว (สีกาคือลักขมีย์, ท้าวเทพกษัตรีเป็นธิดาในท้าวศรีสุนทรโยทิตยวีรสตรี) พร้อมด้วยนางบริวารเป็นการส่งเสริมฐานะของราชา ดังตัวอย่างท้าวอินมาตัน และ จตุรพักตร

เช่น	"พักตรมองคังคองจันทรธา มอมสนมทั้งหมื่นหกพัน	เป็นอัครชายาพระทรงยศ วิไลวรรณเอี่ยมมองค้อดองคต"
หรือ	"เป็นอัครชายาวิลาวัญย์ กวนหมื่นหกพันแซมช้อย	ก้านัดล่วนนางอสุรี รูปทรงเน่งน้อยเฉลิมศรี" ²¹²

ในการราชาภิเษกจริง ๆ ท้าวจรจันทรเป็นผู้ถวาย พระสนมสิบสองพระก้านัด แด่พระมหากษัตริย์เพื่อเสริมพระบารมี การที่ผู้หญิงเป็นส่วนหนึ่งของสัญลักษณ์และ เครื่องมือในทางการเมือง ทำให้สตรีต้องกลายเป็นช่างเท้าหลังอยู่ภายใต้อำนาจของ ผู้ชายและต้องพึ่งพาผู้ชาย การขาดหัวหน้าครอบครัวจึงมีความหมายสำหรับสตรีอย่างยิ่ง ดังเช่น

"บำรุงเลี้ยงข้าทั้งนี้ไว้ ไค้ความสุขอยู่เป็นนิจ	ด้วยพระทัยเมตตาสุจริต คังหนึ่งบิตุเรศมารค" ²¹³
--	--

ยิ่งเป็นพระราชวงศ์โดยเฉพาะพระมเหสี การเสียพระสวามีลงไป ทำให้ ต้องกลายเป็นบาทบริจาริกาแก่ราชาพระองค์ใหม่ นางมณฑิเมื่อสิ้นทศกัณฐ์กลายเป็น มเหสีฝ่ายซ้ายของพิเภก เช่นเดียวกับพระเทพราชาຍกกรมหลวงโยชาทิพและกรมหลวง โยชาทิพพระราชวงศ์ของพระนารายณ์สถาปนาเป็นมเหสีขวาซ้าย เพื่อเรียกร่องบารมี

²¹² รก 01020 และ 01028

²¹³ รก 10110

* มีกฎหมายเก่าเกี่ยวกับการลักพา แต่ในสมัยร. ๑ ได้ตรากฎหมายใหม่ไม่ปรากฏ เรื่องการลักพา แต่มีการบัญญัติเรื่องการล่อลวงในปี 2338 โดยมีคดีลวงเค็กเพื่อฆ่าเรา อยู่ใน กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 4, หน้า 281

และการยกฐานะเทียมมกษัตริย์พระองค์เดิมหรือยิ่งกว่า (ในฐานะผู้กำชัย)

ดังนั้น แม้สตรีจะถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง แต่แท้จริงแฝงความหมายทางกามารมณ์ด้วย (เพศเป็นเครื่องมือในการดำเนินการทางการเมือง) เช่น พระนารายณ์แปลงกายเป็นสตรีเพื่อปราบนันทก และนางอรุณวดีทำลายทมะกโกลกก็เพราะรัฐค่อนของผู้ชายเป็นอย่างดี การรู้จักจูงค่อนและการใช้จูงค่อนดังกล่าว ได้สร้างบทบาทให้แก่สตรีเช่นกัน นางสนมกรุงไทยเกษไชยามาหญิงหลวงทัพนครราชให้ผลิตเพลินเพื่อรอทัพระพรต*

"เห็นจะกวาดครอบครัวอพยพ	ไปยังพิภพขัณเฑาะ
อันทัพอยุธยาธานี	นำที่จะมาไม่ทัน
จะอุบายชวนให้ประพาส	รุกขชาติที่ในสวนขวัญ
ฝ่ายเราจะแต่งกำนัล	ไปบำเรอผูกพันขุนมาร" ²¹⁴

อย่างไรก็ตามสตรีอาจมีบทบาททางการเมืองมากขึ้นได้ ในกรณีที่มีสามีตกอยู่ในที่นั่งลำบาก ผู้หญิงอาจให้คำปรึกษา ดังนั้นภรรยาซึ่งโดยปกติไม่มีสิทธิ์ในการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการตัดสินใจเลย อาจใช้บางช่องทางให้คำปรึกษาแก่สามีได้ เช่น นางมณฑิลาแห่งทศกัณฐ์ให้ชวนหลานและเพื่อแม่ช่วยรบ ทำให้พระรามต้องประสบปัญหายุ่งยากขึ้นไปอีกในศึกลงกา และครั้งสุดท้ายเมื่อทศกัณฐ์ลั่นกองทัพ นางก็รับทำพิธีสัตย์ชีพ (ปลุกวิญญาณผู้ตาย) ให้แก่ทศกัณฐ์

เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ มีพระพี่นางเชอหังสองพระองค์ใกล้เกลียดความบาดหมางระหว่างวังหลวงกับวังหน้า ซึ่งไม่มีทางแก้ไขโดยผู้อื่นได้ และก็มีบางครั้งที่ผู้หญิงเข้าไปก้าวกายทางการเมืองมากเกินไป เช่น นางไทยเกษ ไทรสังข์สัตย์ชีพให้พระพรตได้ครอง

²¹⁴ รก 11228

* บุทวิธินี้คุณหญิงโมเคยนำมาใช้กับเจ้าอนุวงศ์ จนได้รับพระราชทานเป็น

เมือง การกระทำของนางได้รับบทเรียนอย่างชอกช้ำ เพราะถูกประณามจากทุกฝ่าย กระทั่งลูกของตนเอง ค่ายการค้ำทออย่างรุนแรง และนางถึงกับต้องขอติดตามไปง้อ พระรามให้กลับมารองเมือง นี่เป็นการเตือนการกระทำของนางเพื่อให้เป็นแบบอย่าง ที่จะไม่ยุ่งเกี่ยวเกินอำนาจของตน ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงสตรีในพระราชวงศ์ชั้นสูง โดยตรงเลยมีท้าวศรีสุภาจันทร์ยกขุนรวางษาศิราช (ชู) ขึ้นเป็นกษัตริย์* แต่ถูกลอบ ปลงพระชนม์ทั้ง 2 องค์ ทั้งไม่ถูกยอมรับว่าได้เคยเป็นกษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยาเลย

3. ในค่านศาสนา แม้ว่าในรามเกียรติ์ที่จะเป็นลัทธิพราหมณ์ แต่การ สอดใส่ศาสนายังมีบางส่วนเป็นพุทธศาสนาอยู่ เพราะการอ้างราชาที่ที่จะต้องทรงไว้ ซึ่งทศพิชราชธรรม อันเป็นหลักการในพุทธศาสนา สำหรับผู้มีเทียบได้กับพระ หน้าที่ของ ฤๅษี คือ บำเพ็ญพรต เช่นเดียวกับพระสงฆ์ไทยในการบำเพ็ญธรรม และฤๅษียังมีหน้าที่เป็น ครู แต่มักจะสอนในทางไตรเพทและศิลป์ในการต่อสู้ เช่นวิชมฤคฤๅษี ผู้สอนพระมงกุฎและ พระลบ ในขณะที่พระสงฆ์ไทยสอนหนังสือ นอกจากนี้ฤๅษียังมีหน้าที่รวมในพระราชพิธี เช่นสงฆ์ไทยด้วย ส่วนหลักการในทางศาสนาแตกต่างกันเนื่องจากลัทธิพราหมณ์นับถือ เทพเจ้า

วิถีชีวิตและความเหมาะสมในพฤติกรรมของพระราชาต่อผู้ใต้ปกครอง อยู่ที่ ความสามารถในการดำเนินหน้าที่ของพระองค์ทั้งในค่านการทหาร, การปกครองและ บริหาร, และศาสนา เพราะสามารถรองรับความชอบธรรมต่อการปกครองให้ สมบูรณ์ขึ้น เมื่อได้ทรงอยู่ในราชบัลลังก์แล้ว

3) ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักร : ราชอาณาจักร

ธรรมชาติของสังคมมีความขัดแย้งทั้งภายในและภายนอกของสังคม ยิ่ง ในภาวะสงคราม ความขัดแย้งย่อมทวีความรุนแรงขึ้น การรวบรวมพลังทั้งหมดในฝ่าย เดียวกัน และการทอนกำลังฝ่ายศัตรูเป็นเรื่องจำเป็น เมื่อหน้าที่ของราชาคือ แสวงหา ความเป็นราชาธิราชที่เหนือราชาอื่น สงครามย่อมเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อธรรม- ชาติของกษัตริย์เน้นการมีศักดิ์มีมานะ สงครามจึงเต็มไปด้วยความยึดถือ และสิ้นสุดลง เมื่อฝ่ายหนึ่งชนะ อีกฝ่ายหนึ่งกลายเป็นประเทศราช ในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์กล่าว

* เป็นการปฏิเสธที่สตรีมีฐานะอย่างเปิดเผยนอกเหนือจากเหตุผลทางการ เมื่อยังอ่อนๆ มีกฎหมายที่ตราขึ้นในปี 2336 และ 2337 มีคดีอื้อฉาวมากู้และสาส์อน จนถูกสักหน้า แต่ก็ยอมให้ ชายผู้ใดนางจากเจ้าแก้วได้ ถูกกฎหมายตราลง เล่ม 4, หน้า 274-5 และ 9.

มีความเจ็บแค้นแต่ครั้งก่อน ชัยชนะของพระรามต่อลงกา . ในกรณีการลักพานางสีดาอาจมีส่วนในการพิทักษ์ศีลธรรมดังที่พระรามพยายามอ้าง แต่ความจริงยิ่งกว่านั้นก็คือ พระรามได้เมืองขึ้นอีกหลายสิบเมือง ซึ่งรวมถึงกรุงที่เป็นพันธมิตรลงกาค่าย พร้อมกับสงครามล้างเผ่าพันธุ์ การตัดสินใจใช้สงครามของพระราม มีส่วนในการตอบสนองหลักการทางศาสนาเพียงใด สงครามไทยกับพม่าก็เช่นกัน ทั้ง 2 ประเทศอยู่ในหลักความเชื่อในศาสนาเดียวกัน แม้สงครามที่เกิดขึ้นจะไม่ใช้สงครามทางศาสนา แต่ชี้ให้เห็นธรรมชาติของความก้าวร้าวของบุคคลในสังคมพุทธ²¹⁷ ที่ใช้ข้ออ้างทางศาสนา เพื่อความชอบธรรมต่อความก้าวร้าวดังกล่าว ในขณะที่มือหนึ่งถือพระธรรม แต่อีกมือหนึ่งถืออาวุธมีปรากฏเสมอว่ากษัตริย์ไทยทรงธรรมปฏิบัติแล้วตามด้วยการบริกรรมโหมฆ่าศึกศัตรู หรือข้ออ้างที่ต้องกอบกู้ประเทศเพราะเหตุว่าพระศาสนาเสื่อมโทรมลง และเสนาราษฎรทุกข์ยาก²¹⁸ เป็นเหตุให้พระองค์ต้องรับราชสมบัติ มิใช่เพื่ออำนาจแต่เพื่อพระโพธิญาณในการรักษาพระพุทธศาสนาไว้ ข้ออ้างในการทำลายพม่าเพราะพม่าทำลายศาสนาในไทย ยิ่งสงครามภายใน การปราบหัวเมืองในสมัยพระเจ้าตากนั้นทรงอ้างเพียงต้องการทรมาน (บรรดาหัวเมือง) ให้ละพศ เมื่อเจ้าเมืองตั้งอยู่ในความสัจตามพระราโชวาท ก็จะเป็นนอกสมณพราหมณ์ประชาราษฎร จะได้เป็นที่ตั้งของพระศาสนาต่อไป²¹⁹ ครั้งหนึ่งถึงกับตรัสว่าอาจยกราชสมบัติให้ผู้อื่น ถ้าผู้นั้นยึดมั่นในพุทธธรรม²²⁰ แต่ในทางปฏิบัติพระราชาณาเขตกลับขยายตัวออกไปและกว้างขวางที่สุดในรัชกาลที่ 1 แน่นอนไม่ใช้ด้วยการสันติเน ความภูมิใจของพระมหากษัตริย์ต่อประชาชนว่าได้รับความสุขและ

²¹⁷ Trevor Ling, *Buddhism Imperialism and War : Burma and Thailand in Modern History* (London : George Allen & Unwin, 1979), p.141.

²¹⁸ พพ. ภาค 65 เล่ม 40, หน้า 44 - 45 และ 26.

²¹⁹ พพ. ภาค 65 เล่ม 4, หน้า 20 - 1.

²²⁰ เรื่องเดียวกัน., หน้า 309.

เบิกบาน เป็นจริง แม้ในปลายรัชกาลที่ 2 แต่กลับใช้มาตรฐานการวัดจากความ
ปลานปลืมในพระบรมเชษานุภาพที่มีอาณาเขตกว้างขวาง²²¹ แทนอรรถประโยชน์
(Mass Utility) ที่แท้จริง

การสงครามในความคิดของพระรามา จึงเป็นเรื่องของความถูกต้อง จริง
อยู่ในตัวของสงครามเองเป็นเรื่องของความชั่วร้าย แต่การยอมรับความชั่วร้ายเล็ก
น้อยเพื่อไปสู่ความดีงามที่ยิ่งใหญ่ ไม่ควรถูกปฏิเสธ นโยบายอันนี้คงดำเนินอยู่ต่อมา
แม้เมื่อไทยคบกับอังกฤษแล้ว²²² ในรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภารกิจในด้านการทหาร
(สงคราม) จึงเป็นเรื่องที่พูดถึงและเข้าไปผูกพันกับนโยบายทางด้านอื่นเสมอ (ไม่
จำเป็นต้องมีการรบจริง ๆ แต่คิดในเรื่องรบ ไม่ว่าในเชิงหลักหนึ่หรือต่อสู้)

ยุทธวิธีในการต่อสู้ในรัชกาลที่ 1 จึงต้องมีการเตรียมพร้อมอยู่เสมอ และ
เพราะต้องเตรียมเสมอทำให้รูปแบบการรบสะท้อนในรามเกียรติ์ เมื่อใดที่จะมีการรบ
ใหญ่ จะต้องมีการซัดตาทัพล่วงหน้าเพื่อเตรียมการทัพใหญ่ เช่น การส่งมังกรักษ์^{๒๓} ซัด
ตาทัพก่อนศึกนาคมาศของอินทรี^{๒๔} แต่การซัดตาทัพอาจอยู่ในรูปของการลอบทำร้าย
คล้ายสงครามกองโจร เช่น การส่งสุพรรณมัจฉาทำลายการจอบถนนก่อนศึกถลางฯ หรือ
การส่งทูตเจรจากันเองกัน เช่นองคตสื่อสาร

เมื่อครั้งสงครามเก้าทัพ ก็ให้พระยามหาโยธาซัดตาทัพคานกราบข้างก่อน
ถึงลาดหญ้า^{๒๕} เช่นเดียวกับพม่าก่อนจะส่งกองทัพมารบไทย จะค้นคว้าการเจรจา
การเมืองก่อน^{๒๖} อันที่จริงการซัดตาทัพนั้น เพื่อหวังผล (มีเวลา) ในการรวบรวม

²²¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุเจมส์โลว์... , หน้า 5.

²²² เรื่องเดียวกัน., หน้า 33.

²²³ รก 05231

²²⁴ พท., หน้า 101.

²²⁵ เรื่องเดียวกัน., หน้า 247 และพท. ภาค 21 เล่ม 13, ว่าด้วยเรื่อง

เจรจากันเอง, หน้า 250.

กองทัพใหญ่มากกว่าการประจันหน้ากันของการชกตาทัพนั้น การสะสมกำลังทัพอันมหาศาลทำให้การสงครามหมายถึง การเอาปริมาณรบด้วยปริมาณ ส่วนหนึ่งที่ว่า ยุ่นตลบคละคลุ้งไปจนไม่เห็นอะไร ไซ้เสมอแม้แต่ในสงครามยุทธหัตถีครั้งพระนเรศวร ปริมาณทหารจึงแสดงถึงยุทธปัจจัยต่อการเป็นมหาอำนาจ กองทัพของพระรามจึงสรุปลงง่าย ๆ ว่า ทุกครั้งที่ทหารตายต้องฟื้น ซึ่งสะท้อนความหมายดังกล่าวข้างต้น

"เป็นลมอ่อนพิศมาต้องพลไกร ก็กลับได้สมประทีปคืนมา"²²⁶

กองทัพพศกัมพูชาอ่อนข้างเสียเปรียบ เพราะตายก็ตายไป แต่บทละครก็ชดเชยให้โดยลงกามีพันธมิตรและญาติส่งกองทัพมาช่วยเหลือ²²⁷ แต่วิธีการชดเชยปริมาณทหารของทั้ง 2 ฝ่าย ทำให้ฝ่ายลงกาถูกมองในแง่ร้าย ว่าใช้วิธีการกั๊กมุม (หมาหมู่) ในสายตาของคนปัจจุบัน แต่ในกฎหมายครั้งรัชกาลที่ 1 ไม่ได้ให้ความหมายแตกต่างกันระหว่างทัพพระรามทัพเดียวกับทัพลงกาหลายสิบทัพ²²⁸ ดังนั้น ในการสงครามพม่ากับไทย การเกณฑ์ทัพจากประเทศราชให้มาช่วยเป็นเรื่องปกติในราชการสงคราม และเป็นเรื่อง เป็นไปได้ (มากกว่าการปลุกผีให้ฟื้นอย่างพิชิตชัย)

การคำนึงถึงปริมาณทหารในการรบไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย ทุกครั้งที่ทำสงครามผู้นำไทยจะพิจารณาดำเนินการเป็นสิ่งแรก เช่น เมื่อสงครามเก้าทัพ การมีปริมาณทหารในมือมากกว่าย่อมสร้างความอุ่นใจในขั้นต้นต่อผู้นำในการรบ²²⁹ ดังนั้น การหนีทัพและ

²²⁶ เช่น รก 05214

²²⁷ แด่กองทัพสัมพันธมิตรมีถึง 7 นคร คือ มลิวัน, จักรवाल, ศรีภูมิ, อัสดงค์, คุรัมมหาจักรवाल และปางตาล ไม่นับที่เป็นกองทัพญาติอีก

²²⁸ กฎหมายระบุว่า 10 คนตี 1 คน หรือ 1 คนตี 10 คน ถ้าในกรณีแรก 1 คนนั้นบาดเจ็บ ให้ 10 คนใหม่แก่คนเดิวนั้น และถ้ากรณีหลัง 10 คนบาดเจ็บให้คนเดิวนั้นใหม่ทั้ง 10 คน ดู กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 3, หน้า 185.

²²⁹ ทั้งครอว์ฟอร์ดและเจมส์โลว์เห็นตรงกันว่า กองทัพไทยไม่ได้มากนักที่ชนะเพื่อนบ้านเพราะมีปริมาณคนมากกว่า ไม่ใช่เพราะความสามารถหรือกล้าหาญแต่อย่างใด ดู กรมศิลปากร, เอกสารของครอว์ฟอร์ด..., หน้า 132 และกรมศิลปากร, จดหมายเหตุเจมส์โลว์..., หน้า 119.

โดยเฉพาะการทรยศต่อกองทัพไปเข้าข้างฝ่ายศัตรู เป็นเรื่องที่หวั่นเกรงเป็นอย่างยิ่ง เพราะการหนีทัพเป็นการลดปริมาณลง บึงผู้นั้นเป็นผู้ใหญ่ในราชการแล้วทรยศต่อชาติ ยิ่งเน้นความหวั่นเกรงมากขึ้นไปอีก เนื่องจากความลับในกองทัพย่อมรั่วไหลออกไป การทรยศของพิเภกถูกประณามเสมอทุกครั้งที่ยังคงเอาเอียนามนี้ เช่นเดียวกับที่อ้างว่า การเสียกรุงครั้งที่ 1 เพราะเจ้าพระยาจักรีเป็นไส้ศึก การลงโทษผู้เป็นไส้ศึกค่อนข้างรุนแรง เพราะกฎหมายระบุให้ฆ่าให้ตายอย่างทรมานถึง 7 วัน รวมถึงโคตรของผู้นั้นด้วย²³⁰ ลักษณะดังกล่าวสะท้อนถึงการเน้นปัญหาในเรื่องความไม่จงรักภักดีในชาติ อันมีผลต่อปริมาณกำลังทัพ ดังนั้น การสิ้นสุดของสงคราม คือ การทำลายผู้นำของกองทัพ ซึ่งได้แก่แม่ทัพหรือราชา เพราะเป็นการตัดการใช้ปริมาณนั้นลงไป รามเกียรติ์ชี้ถึงการยุติสงครามแต่ละครั้งเมื่อแม่ทัพสิ้นชีวิตลง แนวความคิดเช่นนี้ถูกนำมาใช้แต่ปลายกรุงศรีอยุธยาทั้งฝ่ายพม่าและไทย การตายหรือการประหารชีวิตผู้นำเป็นเรื่องปกติ²³¹ เพื่อตัดความหวังให้สิ้นลง ในขณะที่จารีตดังกล่าวต่างกันเมื่อครั้งเสียกรุงครั้งแรก เพราะครั้งนั้นการจบของสงครามไม่ได้แปลความหมายถึงการสิ้นสุดชีวิตของผู้นำหรือประมุข (ไม่มีการประหารพระมหินทร แต่เน้นการเป็นเชลยมากกว่า เพื่อแผกฤชคาภิณินารของจักรพรรดิ)

ความหวังในชัยชนะของสงครามทำให้ต้องมีการลือข่าวและสอดแนม ส่วนใหญ่ฝ่ายลงกาเป็นผู้ใช้วิธีการนี้ เช่น ส่งสารลับคอยติดตามข่าวผลของศึกพระมหาศร และสุกรสารมาลีสืบข่าวเมื่อทหารพระรามแสดงแสนยานุภาพ แต่สุกรสารถูกหนุมานจับได้ ที่ประชุมขุนนางไม่ได้ให้เขา แต่ปรานีให้เขียนตี สัก และประจานแล้วจึงปล่อยไป²³² การสอดแนมนั้นเป็นวิธีการที่ใช้ทั้งไทยและพม่า โทษของผู้ปลอมพลตามกฎหมายไทยถึง

²³⁰ กฎมณเฑียร 3 ดวง เล่ม 4, หน้า 124 - 5, เป็นกฎหมายเก่าที่ร. 1 ทรงรับมา เพราะแม่แก่การเสียกรุงครั้งที่ 2 ก็มีพระศรีสุรายเป็นไส้ศึก

²³¹ คูกรมศิลปากร, เอกสารของครอวฟอร์ด..., หน้า 133.

²³² รก 04157

สิ้นชีวิต เมื่อได้สอบสวนแล้ว²³³

สำหรับความหวังในการยุติสงครามอาจใช้วิธีการทูตหรือการเจรจาความเมือง เช่น กรณีองค์ลือสาร และนิลนนท์ลือสาร นอกจากนั้นการเจรจาความเมืองอาจเพื่อขอความช่วยเหลือจากมิตรประเทศก็ได้ เช่น กรณีหมุนานไปเชิญท้าวมหาชมพูหรือเมื่อทศกัณฐ์ส่งสารขอความช่วยเหลือจากมิตรประเทศ มีข้อน่าสังเกตจากรามเกียรติ์ว่า การเจรจาความเมืองมักประสบปัญหาความยุ่งยากในเรื่องระเบียบวิธีการ โดยเฉพาะในเรื่องฐานะของทูตและระดับประเทศ เมื่อองค์เป็นทูตไปลงกาทางลงกาปิดประตูไม่ให้เข้า องค์จึงอ้างประเพณีของการทูตที่จะขอเข้าเมือง ทั้งที่ไม่มีสิทธิ์ เนื่องจากอยู่ในฐานะที่เป็นฝ่ายศัตรูกัน ซึ่งโดยระเบียบจะต้องอยู่ชายแดนเท่านั้น²³⁴ เมื่อองค์ตักเมืองเข้าพระราชฐานได้แล้ว ก็ไม่ยอมถวายบังคมต่อทศกัณฐ์ราชาลงกา ข้าพคทางนี้สูงเทียมทศกัณฐ์ เจริญหายาใหญ่ทำให้การทูตต้องล้มเหลว เพราะถือตัวว่าฝ่ายนารายณ์สูงกว่าทางลงกา ซึ่งโดยธรรมเนียมแล้วทูตจะต้องยื่นสาส์นต่อเสนาบดีก่อนจะเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว²³⁵ การทำการคารวะเคยมีปัญหาค้างพระยาตากให้เจ้าเมืองจันทบุรีออกมาคารับ เพราะพระยาตากทรงอ้างว่ามีศักดิ์สูงกว่าเจ้าเมืองจันทบุรี การเจรจาความจึงล้มเหลว²³⁶ ระเบียบการทูตเป็นปัญหามาก แม้แต่เมื่อเจมส์โลว์มาเจริญสัมพันธไมตรี²³⁷

²³³ กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 4, หน้า 130 และ 131.

²³⁴ ปพ. ภาค 21 เล่ม 13, หน้า 250 - 1.

²³⁵ ปพ. 65 เล่ม 40, หน้า 22.

²³⁶ ระเบียบเมื่อครั้งราชทูตพม่า ขอเข้าเฝ้าถวายสาส์นต่อพระเจ้าบรมโกษฐ์พร., หน้า 618

²³⁷ เจมส์โลว์ว่า การทำหน้าที่ทูตในประเทศไทย จะต้องเข้าใจระเบียบแบบแผนมากกว่าสิ่งอื่น ดูกรมศิลปากร, จดหมายเหตุเจมส์โลว์..., หน้า 44.

ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์หรืออาณาจักรในรามเกียรติ์ เกือบทั้งหมดเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่ในฐานะมิตรก็ศัตรู (Zero Sum) ซึ่งเป็นภาวะการณคล้าย เหตุการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศครั้งรัชกาลที่ 1 ความจริงภาวะการสงคราม มีชื่อเสียงเลวที่เคียว สำหรับวรรณะกษัตริย์ซึ่งเป็นนักรบ เพราะเปิดโอกาสให้ราชาแสดงความสามารถในการพิสูจน์ตนเองได้ ยิ่งเป็นราชาในราชวงศ์ใหม่ เช่น รัชกาลที่ 1 บทประพันธ์รามเกียรติ์ชี้ให้เห็นว่าในภาวะตึงเครียดเช่นนี้ มีชาววรรณะกษัตริย์เท่านั้นหรือที่สามารถติดต่อกับสิ่งทีนอกเหนือธรรมชาติ การมีมโหฬายานภาพของพระรามก็คือ การทำมนตร์พิธีของฝ่ายลงกา ไม่ว่าจะพิธีกุมภินยา หรือพิธีอุโมงค์ เป็นต้น เป็นภารกิจของราชา ในฐานะสมมติเทพเท่านั้น ที่จะติดต่อกับความช่วยเหลือจากเทพ (ในสวรรค์) ด้วยกัน ได้ ความสลับซับซ้อนของพระราชพิธีซึ่งในสัจจะจะได้ ช้ำต้องสืบค้นหาจากยุคสมัยอยุธยา เมื่อต้นรัชกาลที่ 1 เป็นการยืนยันความน่าเกรงขามต่อศักดิ์และสิทธิ์ของกษัตริย์จากผู้ใต้บังคับบัญชา ภาวะการณเช่นนี้ทำให้ฐานะของกษัตริย์ต้องลอยเด่นออกมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และนั่นน่าจะเป็นส่วนหนึ่งสิ่งทีพระองค์เรียกร้อง

บทสรุปของรามเกียรติ์กับการเมืองในทางปฏิบัติ

จะเห็นได้ว่าจากการศึกษาเปรียบเทียบพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ในรัชกาลที่ 1 ในเชิงเวลา กับเหตุการณ์ทางการเมืองในอดีตมีส่วนร่วมกัน รามเกียรติ์จึงมีลักษณะเป็นวรรณคดีสังคัมการเมือง ทีสะท้อนสภาพประวัติกการเมืองดังกล่าวได้ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งโครงสร้างของรามเกียรติ์คล้ายกับเหตุการณ์ในสมัยพระองค์ ทีเริ่มต้นของความยุ่งเหยิงของโลก อันเนื่องมาจากทิวทัศน์ และตามด้วยวิกฤตการณ์ทีเกิดจากนนทุกกลายเป็นทศกัณฐ์ ผลของความยุ่งเหยิง ทำให้เกิดราชาในพระราชวงศ์ใหม่ คือ อโยชยา ซึ่งเน้นถึงการสถาปนากรุง, ราชวงศ์, และขุนนาง ราชวงศ์ (อโยชยา) นี้ ปรากฏขึ้นเพื่อการสงครามโดยตรง เพื่อปราบความไม่สงบภายในและภายนอก และจบลงด้วยความรุ่งเรืองของนครนี้ บทบาทระหว่างการสงครามนั้น ได้แจ้งรายละเอียดในงานเขียนนี้แล้ว ไม่ว่าจะในเรื่องอำนาจของเทพเจ้า, สตรี, พระราชวงศ์ หรือ

สงครามล้างเผ่าพันธุ์ เป็นต้น ความเป็นไปได้ของพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ สะท้อน
 ทฤษฎีวรรณคดีสังคมากรเมืองในยุคพระองค์ดังกล่าว รามเกียรติ์จึงให้ประโยชน์ในการ
 ค้นหาระเบียบปฏิบัติทางสังคมากรเมืองในประวัติศาสตร์อื่น ๆ ได้ และที่สำคัญก็คือ
 อาจจะทำนายปรากฏการณ์ทางสังคมากรเมืองในอนาคตได้ เพราะภาพรามเกียรติ์
 ได้ปรากฏซ้ำหลายครั้งดังได้แสดงไว้แต่ต้น พระราชนิพนธ์รามเกียรติ์จึงให้เนื้อหาและ
 สาระควรแก่การศึกษาทางการเมือง นอกเหนือจากคุณค่าทางวรรณคดี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย